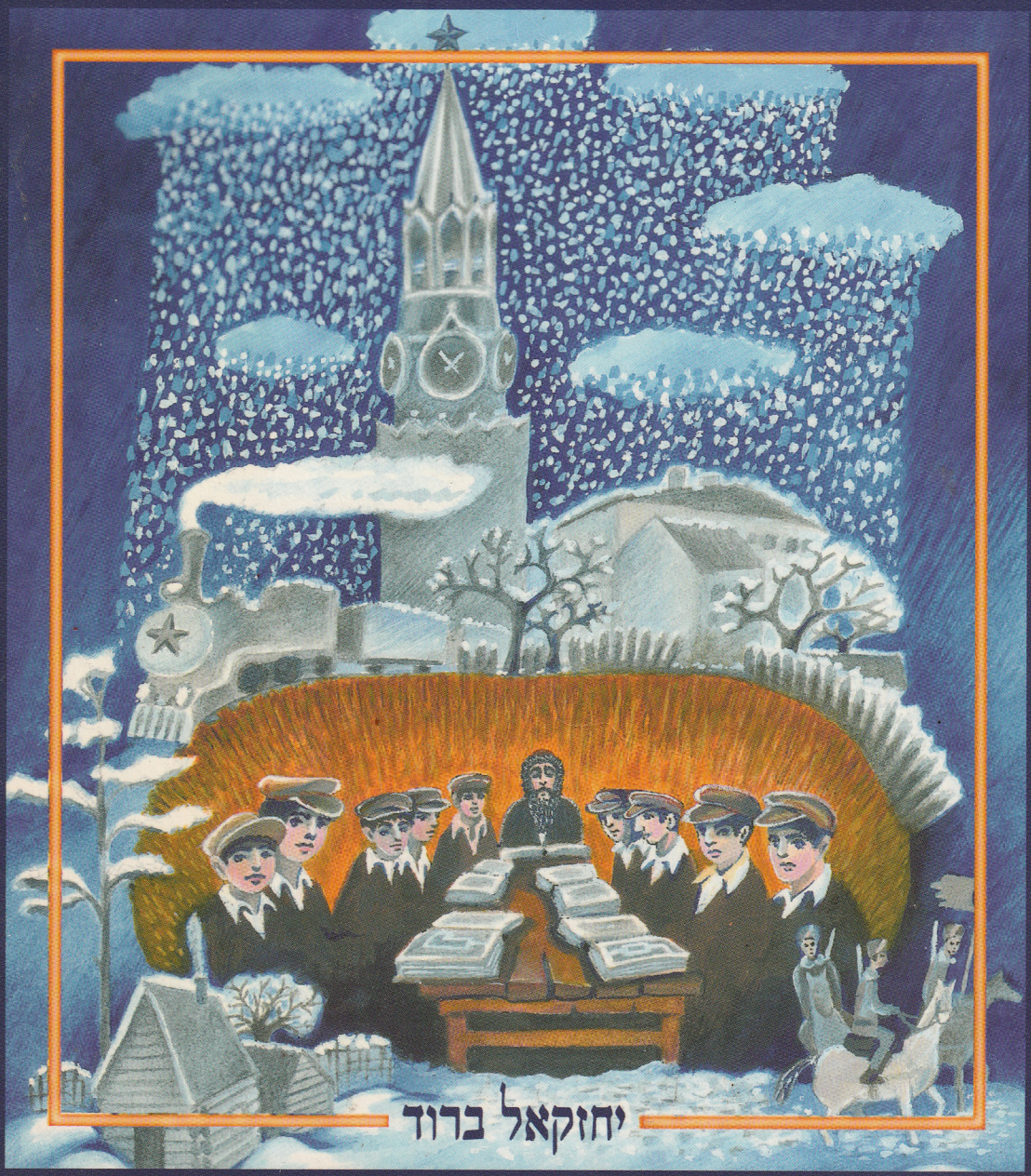
ב"ה

אור חסידי בחושך הסובייטי

יחזקאל ברוד

ב״ה

יחזקאל ברוד

אור חסידי
בחושך הסובייטי

חוויותיו של נער חסידי ברוסיה הקומוניסטית

עריכה: מנחם ברוד

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

A CHASSIDIC LIGHT IN THE SOVIET DARKNESS

THE EXPERIENCE OF A CHASSIDIC YOUTH IN COMMUNIST RUSSIA

by Ychezkel Brod

נדפס בארץ־ישראל ת״ר * תשנ״ו

Printed in Israel 1996

אין לשכפל, להפיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחבר

© כל הזכויות שמורות למחבר

יחזקאל ברוד

Chazkel Brod

424 Sterling St. Brooklyn N.Y. 11225

הפצה: בניתן דלברשטרום טל׳ 03־9640428, 050־344321

הגהה: חיים נקר

עיצוב עטיפה: חן ?

סדר מחשב: השטיבל ׳בפר חב״ד׳

לחות: צבי כהן

הדפסה וכריכה: חיש

התמונות באדיבות: הרב שלום־דובער לוין, ספריית ליובאוויטש הטרכזית; הרב יחזקן גוראריה; ר׳ פענדל רסקין; ר׳ אברהם אלאשוילי; ר׳ זאב סלוטין ר׳ יצחק גוזטורג; ר׳ יוסף־יצחק קמינצקי.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הספר מוקדש לעילוי נשמתם של שני אנשי־מופת
שהותירו בנפשי חותם עמוק:

סבי ר׳ **נפתלי־הרץ נכליס** הי״ד
נהרג על קידוש השם בימי השואה האיומה
בעצם היום הקדוש, יום־הכיפורים

הרב **אריה־לייב קפלן** הי״ד
נהרג אף הוא על קידוש השם
בעצם היום הקדוש, יום־הכיפורים

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים
ודמותם הטהורה תאיר את דרכנו

לזיכרון נצח

בעת הכנת הספר לדפוס נפטרה אחותי הגדולה, מרת רייזל ע"ה אסטולין, בכ"ח בשבט תשנ"ו, ומ"כ בירושלים. אף סיפור חייה רווי מסירות־נפש למען החינוך הכשר. החזיקה בביתה סניף של ישיבת תומכי־תמימים, למרות הסכנה החמורה שבדבר, וגידלה את ילדיה לתורה, ליראת־שמים ולהתקשרות לכ"ק אדמו"ר. מדי יום שישי הקפידה ללכת לבתי־הרפואה כדי לעודד את נשי ובנות ישראל להדליק נרות שבת־קודש, בהוראת הרבי.

מרת רייזל אסטולין מקבלת את ברכת כ"ק אדמו"ר

תוכן

הקדמה 9

פרק ראשון: מז׳יבוז׳, עיר הולדתי 13

עירו של הבעש״ט / נישואי הורי / חילול שבת או רעב / טבילה בקרח / אורח יקר / אבא בורח

פרק שני: בית אבא 23

אנחות שמחות / לדבר עם הקב״ה / טוב־לב בלתי־מוגבל / בל תושבת שמחת השבת / מסירות למען יהודים / נעליים חדשות לנער זר / ״אני יכול לנסוע לרבי שלי״ / מכתב מהרבי מהוריי״צ / שתי חתונות / ריקוד שמח בכלא / משפט בראש־השנה / יום של לימוד תורה / אמונה פשוטה של אמא / לא יוצא מארץ־ישראל

פרק שלישי: ילדות של נדודים 49

בתי־ספר של כפירה / בבתי זרים בחרקוב / המנהל בא לביקור

פרק רביעי: יהודים חמים בקייב 57

עוני גשמי ועושר רוחני / יהודים אוקראינים מופלאים / חזרה לאכילת ״ימים׳ / מסירות־נפש של יהודי זקן / סגירת בית־הכנסת קופצ׳סקה / סיום תקופת קייב

פרק חמישי: תומכי־תמימים בברדיצ׳וב 69

ימים מאושרים / סניף בקְרִיוואָי־רוֹג / מפלט בדנייפרופטרובסק / סניף של הישיבה בקלינצה / תקוות בסְטַרָדוּב / אני חוזר לברדיצ׳וב

פרק שישי: המאסר 87

התוועדות כ״ד בטבת / שוטרים פורצים לבית־הכנסת / צילומים בחצר המשטרה / סדר חקירות / רעב וצמא / פיתויים ואיומים / לא חותם על שום מסמך / המשחק נגמר / שנת מאסר

פרק שביעי: בבית־יתומים 105

השחרור מהכלא / שבת במוסד קומוניסטי / תפילין ביער / תכנית הבריחה / פגישה מרגשת עם אמא / אל החופש

פרק שמיני: ברכבת לגרוזיה 115

חזרה למוסקווה / פרידה מאבא / תפילין ברכבת סובייטית / חום גבוה וייסורי־תופת / הגענו לטביליסי / חושדים בי במסחר אסור

פרק תשיעי: הישיבה בכותאיסי 129

קבלת־פנים חמה / שמחה שהביאה רפואה / חכמי גרוזיה / הישיבה נכנסת למסלול / משפיע יקר מפז / מאמרותיו של ר׳ שמואל נוטיק / הידור לשנה החדשה / בחורים נפלאים / משפחה של חסד / החזקת הישיבה

פרק עשירי: ניסים גלויים 149

איש לא גוייס / המפקד אמר: "לך לטייל" / נתפס פעמיים וניצל / קפיצה מרכבת דוהרת / במלתעות הארי / בלי תעודות

פרק אחד־עשר: אני חוזר הביתה 161

דרישת־שלום חיה / בישיבה בסמרקנד / על קברו של לייב־הנך ז"ל / שליחות בגרוזיה / נמלטים מרוסיה / תפילת הדרך בדמעות

פרק שנים־עשר: מחנות־פליטים בגרמניה 173

אנטישמיות פולנית / נישואין בפוקינג / "במה שקוע בחור"... / המחנה נסגר / שחיטת עופות / ההוראה: לבוא לארה"ב

פרק שלושה־עשר: בחוף־המבטחים של ארה"ב 193

רעב באנייה / "מי מתעב את הקומוניזם כמוני" / ה'יחידות' הראשונה / ההתוועדות הראשונה / קשיים ראשונים / עצה וברכה / הזמנתי את הרבי לברית / הקמת 'אוהלי תורה' / אחי יוצא מרוסיה

אחרית־דבר 207

מפתח שמות 213

מפתח מקומות 221

הקדמה

אינני סופר ולא בן סופר, ומצד טבעי ותכונת־נפשי לא היה עולה על דעתי לכתוב ספר זיכרונות. אמנם עברה עלי מסכת חיים סוערת וקשה למדי, במיוחד בשנות נעורי בימי השלטון הקומוניסטי, אבל בכך אינני שונה מאלפי חסידים שעברו אותם ניסיונות ואותם קשיים, ואולי גדולים יותר משעברתי אני. ודאי שאינני מעז להשוות את עצמי לאותם חסידים אגדיים, בעלי מסירות־נפש עצומה, שישבו שנים רבות בכלא הרוסי או הוגלו לסיביר, בשל עבודתם למען החזקת היהדות.

אם בכל־זאת הגעתי להחלטה לכתוב את זיכרונותיי, הרי זה רק בשל העובדה שאני יודע בבירור שרצונו של כ״ק אדמו״ר זי״ע נשיא דורנו היה, שייכתבו סיפורי הזיכרונות. ומעשה שהיה כך היה:

הגעתי לארה״ב בשנת תשי״א. באותה עת הגיעו לארה״ב הרבה פליטים שהצליחו להינצל מאימי השואה הנוראה ומרדיפות הקומוניסטים ברוסיה הסובייטית. הפליטים היו רבים, וממילא מובן שלא היה קל להסתדר בחיים חדשים. נוסף על הבעיות הרגילות של ההתאקלמות בארץ חדשה, ההתמודדות עם שפה חדשה וכו׳, סבלנו בעיקר מקשיי פרנסה גדולים. ואכן, עברה עלי תקופה קשה שבה סבלתי עוני ומחסור ובקושי רב הבאתי לחם הביתה.

לכן הופתעתי מאוד כאשר באחד מאותם ימים בא לביתי הרה״ח ר׳ ניסן מינדל, ממזכיריו של הרבי ועורך ה׳שמועסן׳. הוא גילה לי שבא בשליחותו של רבנו, שהורה לו לדלות ממני מעט מזיכרונותיי.

הדברים נשמעו לי מוזרים למדי. כאמור, התמודדתי אז עם קשיי קיום בסיסיים, ועצם המחשבה על סיפורי זיכרונות היתה ממני והלאה. שעתם של הזיכרונות באה כאשר כבר מגיעים אל המנוחה ואל הנחלה ולא כשעובדים קשה כדי להביא לחם הביתה.

אבל כשהרבי מבקש אין שואלים שאלות. הסכמתי בתנאי ולא יעבור, ששמי לא ייראה ולא יימצא בסיפור זיכרונותיי. כיניתי את עצמי 'מנדל' וכך התפרסם חלק מפרשת נדודי כנער ברחבי רוסיה בגיליונות 'שמועסן' (ואחר־כך הדברים גם תורגמו לעברית ונדפסו ב'שיחות לנוער', מגיליון כסלו תשל"א).

באותם ימים עדיין שרר פחד מפני הסובייטים, וזו אחת הסיבות להעלמת שמי ולשינויים שנעשו בפרטים עובדתיים רבים.

[אגב, רבים מבני הדור הצעיר אינם יכולים להבין את הפחד שחשנו אנחנו מפני הסובייטים, והם סבורים שזה פחד מוגזם. אבל אנחנו, שהכרנו היטב את הרשעים, ידענו שצריכים להיזהר מפניהם.

הם ידעו הכול באורח בלתי־ייאמן. כאשר אבי ע"ה הצליח לצאת מרוסיה, בשנת תשכ"ב, והגיע לארץ־ישראל, השתטח על הקרקע ונישק את אדמת הארץ. אחר־כך יצא בריקוד סוער, עד שנאספו סביבו עשרות אנשים והביטו בו בהתפעלות. אנ"ש ברוסיה, ששמעו על כך, חששו שמא ייוודע הדבר לשלטונות הסובייטיים, ואלה יראו בכך כעין ריקוד ניצחון עליהם, והדבר עלול לפגוע באישור יציאתם של יהודים נוספים. ואכן, מישהו מהנ־ק־וו־ד גילה, כי הדבר ידוע להם, אך אין הם מייחסים לזאת חשיבות, מכיוון שאבי היה רוקד כך גם ברוסיה...].

כיום אני מרגיש בן־חורין לספר את הדברים כהווייתם ולקיים בכך בשלמות רבה יותר את בקשת הרבי.

משום כך יוכלו מי שקראו בעבר את הדברים ב'שמועסן' להבחין באי־

התאמות בין הדברים המסופרים שם לבין מה שהנני מספר כאן. אבל האמת המדוייקת נמצאת בסיפור זה.

יש לי סיבה נוספת לכתיבת הזיכרונות. הלוא אין אדם יודע עתו וזמנו, ואני חפץ שילדיי ונכדיי יקבלו ממני 'ירושה' זו ויידעו כיצד חיו יהודים וחסידים בתנאים האיומים של רוסיה הקומוניסטית וכיצד מסרו את נפשם על שמירת השבת והענקת חינוך יהודי לילדיהם.

בתחושה זו אני ניגש לכתיבת הזיכרונות, ולכן מובן, שאני מספר את האמת ורק את האמת. כלל קבעו חז"ל, שאין אדם מוריש שקר לבניו. לכן יידעו הקוראים, שכל דברי הם אמת לאמיתה, בלי שום שקר וגוזמה ח"ו. אני מתאר את הדברים בדיוק כפי שהתרחשו. במקרים שהיה לי ספק כיצד התרחשו דברים מסויימים – העדפתי שלא לספר עליהם כלל מלהיכשל בדברים שאינם נכונים.

*

כאן המקום להביע את תודתי לאחייני ר' מנחם־מענדל שי' ברוד, על ההשקעה הרבה שהשקיע בעריכת הספר, באיסוף התמונות ובפיקוח על ההוצאה־לאור; וכן לחתני ר' משה־יוסף שי' וייס ולבניי ולבנותיי, שעמלו על הכנת הספר ותרמו לשלמותו. תודה לכלתי מרת פרדי תחי' ברוד על הכנת מפתח העניינים.

*

ונושא אני תפילה לקב"ה, שזכות אבותי הקדושים, שמסרו את נפשם כדי לחנך את ילדיהם לתורה ולמצוות, תעמוד לי ולזרעי עד סוף כל הדורות. חיים אנו עתה בתקופה קשה ואפלה, שטרם היתה כמותה. בימים כאלה טוב שיעמדו לנגד עינינו דמויות החסידים והתמימים המתוארות בספרי זה, שיאירו לנו את הדרך עד שנזכה לגילוי האור הגדול והאמיתי בקרוב ממש, שאז גם נתראה מחדש עם כ"ק אדמו"ר זי"ע, והוא יוליכנו לגאולה האמיתית והשלמה.

פרק ראשון

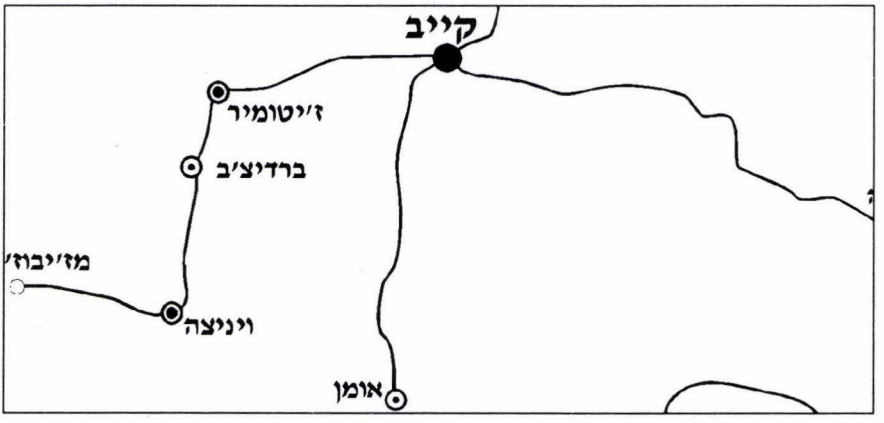
מז'יבוז', עיר הולדתי

עירו של הבעש"ט / נישואי הורי / חילול שבת או רעב / טבילה בקרח / אורח יקר / אבא בורח

עירו של הבעש"ט

נולדתי בכ"ה בניסן תרפ"ג בעיירה מז'יבוז'. זו עיר קטנטונת באוקראינה, וברבות מהמפות היא אפילו אינה מופיעה. אולם בעולם היהודי היא מוכרת בזכות העובדה שבה חי ופעל הבעש"ט.

אבי, ר' חיים־בנימין ברוד ז"ל, היה חסיד ברסלב. הוא נולד בפולין, ובגיל ארבע נתייתם מאביו ר' יחזקאל (שאני קרוי על שמו). עול הבית והפרנסה הוטל מעתה על האם האלמנה, שנשארה לבדה עם בנה ושתי בנותיה. היה עליה

ברבות מהמפות העיירה מז'יבוז' אינה מופיעה. אבל העולם היהודי מכירה היטב

להביא לחם לפיות עולליה ואף להשתכר כדי לשלם בעד ה׳חדר׳ שבו למד בנה. אך זמן קצר לאחר שהחלה לעבוד אירעה לה תאונה. רגליה נשברו והיא נפגעה בגופה ונזקקה למנוחה ממושכת.

בתנאים אלה גדל אבי. כשגדל והיה בחור כבן שמונה־עשרה נתגלגלו לידיו כמה דפים של חסידות ברסלב. הדברים משכו את ליבו והוא התחבר מעתה לקבוצת חסידי ברסלב שהתגוררו בעירו.

כך למד על החשיבות שנודעת בברסלב להשתטחות על ציונו של רבי נחמן באומן. אולם הדבר לא היה פשוט כלל, שכן אומן היתה בשליטת רוסיה ולא היה אפשר לעבור את הגבול. אבל תשוקתו העזה של אבי להגיע לאומן גברה על הכול. יום אחד קמו הוא ותשעה מחבריו, ומבלי להודיע דבר לבני־משפחותיהם הבריחו את הגבול והגיעו לאומן.

מאומן שלח אבי מכתב לאמו שלא תדאג ושבעזרת ה׳ הוא עתיד לחזור בתוך זמן קצר. אך רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ היא תקום. זמן־מה לאחר שהגיע לאומן, נסגר מעבר הגבול בין רוסיה לפולין, ושוב לא יכול היה לחזור לביתו. כך נשאר ברוסיה.

אגב, אבי סיפר לי, שבגלל מצבה הכספי הקשה של אמו, לא היה באפשרותה לחתן את בנותיה. יום אחד הגיע לביתה יהודי שעסק במכירת כרטיסי הגרלה, והציע לה לקנות כרטיס. לא הועילו לה כל תחנוניה והסבריה שאין לה כל אפשרות לקנות כרטיס. האיש לא עזב את הבית עד שבלית־ברירה קנתה ממנו כרטיס. ואז האיר לה המזל פנים ובחסדי ה׳ זכתה בפרס כספי גדול, שהספיק לצורכי החתונה של הבנות ועוד נותר די והותר לפרנסת הבית.

נישואי הורי

מאומן נסע אבא למז׳יבוז׳, ושם הוצע לו השידוך עם אמי, שלימה־רבקה ז״ל לבית נכליס, שהיתה ילידת מז׳יבוז׳.

ר' חיים־בנימין הלוי ברוד ורעייתו שלימה־רבקה

סבי, ר' נפתלי־הרץ נכליס, אביה של אמי, היה בן למשפחה מז'יבוז'אית ותיקה ומיוחסת – נין ונכד לרבי שמשון מאוסטרופולי, שהיה מקובל גדול ונהרג על קידוש השם (הדבר גם נרשם על מצבתו).

אף סבי נהרג על קידוש השם בימי השואה. בעצם יום־הכיפורים הוציאו הנאצים ימ"ש את כל בני העיר לשדות וירו בכולם. סבי היה ביניהם, ה' ייקום דמם. הדבר נתגלה על־ידי נערה אחת שנפצעה ואיבדה את הכרתה והגרמנים חשבו שמתה. באמצע הלילה התעוררה והצליחה להימלט ולהינצל, וכך נודע דבר רציחתם של יהודי מז'יבוז'.

ל'תנאים' בין אבי לאמי באו כמה מחבריו של אבי. ביניהם היה גם יהודי ושמו הרב משה ביק, שהגיע לאחר מכן לארה"ב, וכאן הכרתיו. הוא סיפר לי שנכח ב'תנאים' של אבא והוא זוכר זאת היטב. סבי, ר' נפתלי הרץ, שאל את אבי מה בדעתו לעשות אחרי החתונה בעניין הפרנסה. בטרם הספיק אבא לענות, החלו החברים לשיר: "הוא הזן, הוא המפרנס", ובזה נגמר העניין...

[הרב משה ביק היה ראש־ישיבה בישיבת חת״ם־סופר בניו־יורק. כמו־כן חי בניו־יורק אביו, הרב חיים ביק. הם באו לכאן ממז׳יבוז׳. עם ר׳ חיים ביק הייתי מתוועד הרבה. היה זמן שהיה חולה, והייתי הולך לבקרו בבית־הרפואה ׳בית־ישראל׳. אלה היו לילות של חורף והייתי יושב עמו שעות רבות ושומע ממנו סיפורים].

הרב חיים ביק

הרב משה ביק

חילול שבת או רעב

נישואיו של אבי היו בימים שלאחר המהפכה הקומוניסטית. מיד לאחר החתונה, כשניסה למצוא פרנסה כלשהי, נוכח שעומדות לפניו רק שתי אפשרויות — לרעוב ללחם או לעבוד בשבת.

מז׳יבוז׳ היתה עיירה קטנה, שאפשרויות הפרנסה בה היו מוגבלות למדי. עם עליית הקומוניסטים לשלטון, נתמנו קומוניסטים יהודים לתפקידי־המפתח בעיירה. אפיקי פרנסה עצמאיים — כמו מסחר וכדומה — לא היו קיימים, וכל מי שביקש עבודה היה חייב לעבור דרך אותם יהודים משומדים. הללו התנו

תנאי אחד: עבודה בשבת.

זה היה מצבו של אבא כשניסה למצוא עבודה כלשהי. הוא, כמובן, הביע סירוב מוחלט לעבוד בשבת, אך הקומוניסטים אמרו לו: ״חכה, חכה, עוד תשוב לבכות ולהתחנן אצלנו שניתן לך עבודה כלשהי, עם שבת או בלי שבת״. אבא ענה להם בנחרצות: ״אני בשבת לא אעבוד, יהיה מה שיהיה״.

כבר היינו אז שני ילדים בבית, אחותי הגדולה רייזל ע״ה (רעייתו של יבדלחט״א – הרה״ח זלמן־לייב אסטולין, כיום בבני־ברק) ואני. לקיים משפחה בתנאים כאלה היה באמת קשה כקריעת ים־סוף.

ואכן, סבלנו חרפת רעב איומה. אני זוכר שבת אחת, כשהייתי ילד כבן שש. חזרתי עם אבא מבית־הכנסת בבוקר השבת, ועל השולחן לא היה כלום. על יין לקידוש לא חלמנו. אבל ציפינו לחתיכת לחם שאפשר יהיה לקדש עליה ולהשקיט במעט את הרעב. אך גם המעט הזה לא היה. ממש לא היה מאומה לאכול. אבא אמר בחיוך מריר: ״שינה בשבת תענוג; כשאין מה לאכול, לכו לישון והתענגו על השבת״...

נכנסתי למיטה ונרדמתי, כשהבטן מקרקרת מרעב. בערך בשעה אחת בצהריים התעוררתי ומצאתי על השולחן חתיכת לחם. לא שאלתי הרבה שאלות ובלעתי אותה ברעבתנות. נראה שנודע לאחת השכנות שאין לנו לחם לאכול, והיא הכניסה הביתה חתיכת לחם.

טבילה בקרח

שמורים עמי הרבה זיכרונות מימי מז׳יבוז׳. סבי, ר׳ נפתלי־הרץ, היה מספר לי על העיר ותולדותיה. הוא תיאר לפני דמויות מופלאות שחיו בעיר.

אני זוכר כיצד תיאר לפני בהתרגשות גדולה, שפעם בא לעיר יהודי זר, כנראה חסיד ליובאוויטש. אלה היו הימים הקרים ביותר של החורף, אבל בבוקר הלך

ציונו הק' של רבי ישראל בעל־שם־טוב במז'יבוז'

החסיד הזה אל הנהר, חצב בעזרת גרזן חור בקרח וטבל במים הקפואים. אחר־כך נכנס להתפלל ב'בית־הכנסת הקר'. זה היה בית כנסת גדול, שהתפללו בו בעיקר בימים הנוראים, ובימים רגילים של השנה עמד ריק ולכן גם לא הוסק. החסיד הזה עמד להתפלל, ותפילתו נמשכה שעות. כשסיים את תפילתו ויצא מבית־הכנסת, היה שטוף כולו זיעה, כאילו יצא ממרחץ אדים.

בימי מגורינו במז'יבוז' זכיתי להתפלל בבית־הכנסת של הבעש"ט, ואף זכיתי לעלות בשמחת־תורה בעלייה של 'כל הנערים' בספר־התורה שבו, על־פי המסורת, עלה גם הבעש"ט.

אורח יקר

אבי היה מיודד עם ר' איצ'ה 'מתמיד' (הורביץ). פעם בא ר' איצ'ה להשתטח על ציון הבעש"ט במז'יבוז' ואבי הזמינו להתארח בביתו. ר' איצ'ה מסר הוראות מיוחדות לאמי בדבר הכנת האוכל עבורו, שכן היה מחמיר ביותר בענייני כשרות.

בשבת באו המונים לבית־הכנסת לראות את תפילתו של ר' איצ'ה. מעולם לא ראו תושבי העיירה תפילה כזאת, שנמשכת שעות כה רבות, מתוך השתפכות הנפש במתיקות נפלאה.

אבי ביקש מר' איצ'ה לברכני.

ר' יצחק הורביץ הי"ד, המכונה איצ'ה מתמיד

הוא הניח את ידיו הטהורות על ראשי ובירכני שאגדל יהודי ירא־ה׳.

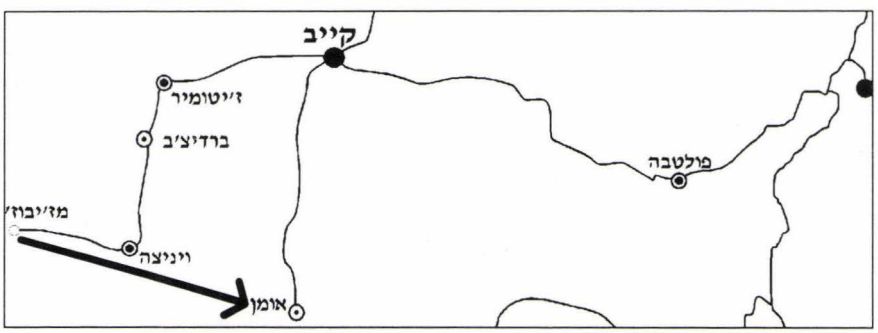
זכיתי להתברך ממנו פעם נוספת, כשהייתי במוסקווה ואבי הביאני בשנית לפני ר׳ איצ׳ה.

(כעבור שנים, כשאחייניי נפתלי אסטולין השתדך עם מרת פייגה גורביץ׳, נכדתו של ר׳ איצ׳ה, והידיעה הגיעה לאוזני אבי, לא ידע את נפשו מרוב התרגשות: ״במה זכיתי שנכדי ישתדך עם נכדתו של ר׳ איצ׳ה!״, קרא. ואז אמר, שאולי זכה לכך בזכות ששירת אותו במס רות כשהתארח בביתו במז׳יבוז׳).

אבא בורח

נוסף על מצוקת הפרנסה שמו השלטונות את עיניהם על אבא והחלו לחשוד בו כי הוא עוסק בפעילות דתית ׳אסורה׳. הוא ניסה להתחמק מעיניהם, אך כשהבין שהם מחפשים אחריו, החליט להימלט מהעיר. עול הפרנסה נפל בעיקר על אמא. לפעמים היה אבא מצליח לשלוח מעט כסף הביתה.

מצבנו החמיר והלך, וכשנוכח אבא שבמז׳יבוז׳ אין שום סיכוי למצוא מנוחה ופרנסה, ארז את מיטלטליו ועבר לאומן. זו כבר היתה עיר גדולה יותר והיו לו שם יותר מכרים. הוא העריך ששם יוכל למצוא פרנסה שאינה חשופה לעיני השלטונות ושאינה כרוכה בחילול שבת.

כשנוכח אבא שבמז׳יבוז׳ אין שום סיכוי למצוא מנוחה ופרנסה, ארז את מיטלטליו ועבר לאומן

פרק שני

בית אבא

אנחות שמחות / לדבר עם הקב"ה / טוב־לב בלתי־מוגבל / בל תושבת שמחת השבת / מסירות למען יהודים / נעליים חדשות לנער זר / "אני יכול לנסוע לרבי שלי" / מכתב מהרבי מהוריי"צ / שתי חתונות / ריקוד שמח בכלא / משפט בראש־השנה / יום של לימוד תורה / אמונה פשוטה של אמא / לא יוצא מארץ־ישראל

אנחות שמחות

אני מרגיש צורך לתאר מעט את אווירת החיים בבית הורי, כדי שהדור הצעיר יידע איך חיו אבותיהם וסביהם ברוסיה ובאיזו מסירות־נפש התאמצו לחנך דור יהודי.

אבי היה יהודי מיוחד במינו. הרבה לא זכיתי לבלות במחיצתו. כשהייתי ילד רך בשנים נאלץ אבא לעזוב את הבית ולנסוע למרחקים. כשהתבגרתי מעט, עזבתי אני את הבית ונדדתי בערי רוסיה. אבל אותם זמנים שהיינו ביחד נחרתו בליבי לעולמי־עד.

אני זוכר את עצמי ילד כבן שש או שבע. אבא יושב על ספסל ושר. הבחנתי שהוא נע מצד אל צד בתנועות חדות. על עצם השירה לא התפלאתי. הנחתי שמן־הסתם הוא רעב ולכן הוא שר. אבל תמהתי לפשר התנועות החדות של גופו.

שאלתיו לפשר הדבר, והוא ענה שהוא סובל מכאבי שיניים עזים.

שאלתי: "אם־כן, מדוע אתה שר?".

ענה לי אבא: "מה עושים כאשר סובלים כאבים? נאנחים. אני אכן נאנח, אבל אני משמיע אנחות שמחות. די בכך שכואב לי, לשם־מה אני צריך להשרות

"אבא הסביר לי את משמעות התקופה". כניסת הצבא האדום

מרה־שחורה על כל הסובבים?"...

בכלל, אבא היה יהודי מלא שמחה. קרה שחלה ושכב במיטה חסר אונים, ממש באפיסת כוחות. והנה, אך נכנסו הביתה כמה מחבריו, והוא קפץ מהמיטה ויצא איתם בריקוד.

מצבנו היה רחוק מלהיות משמח. העוני והמחסור, רדיפות השלטונות, הדאגה לחינוך הילדים ועוד כהנה וכהנה — היה בהם די והותר להשבית שמחה מהלב. אבל אבא נשאר תמיד שמח.

פעם אמרה לו אמא: "איך אתה יכול להיות שמח כל־כך, כשיש לנו דאגות כאלה?".

אבא חייך ואמר: "הרי את יודעת שאני אדם חלש ואין בכוחי לשאת אפילו עשירית מדאגותיי. צריכים למצוא איזה גוי בריון שיעמוס עליו את הדאגות"...

לדבר עם הקב"ה

אבא התמסר אלי מאוד ודאג לחינוכי. למעשה, עד גיל בר־מצווה הייתי הבן היחיד במשפחה (אחי הצעיר, ר׳ ישראל, נולד לאחר שהייתי בר־מצווה), ואבא הקדיש לי תשומת־לב רבה והרבה מזמנו. הוא סיפר לי על מז״יבוז׳, על הבעש״ט, על האדמו״ר מאפטה, על ר׳ ברוך ממז״יבוז׳, על בעל ׳מחנה אפרים׳ ועל אישים נוספים שחיו ופעלו בעיר.

הוא גם הסביר לי היטב את משמעות התקופה שחיינו בה. באותם ימים הקומוניסטים השתלטו על המדינה ורדפו את הדת, ורבים ממנהלי הרדיפות היו יהודים רח״ל. אבא עשה הכול כדי להחדיר בליבי את ההכרה שאין שום דבר מלבד דרך התורה והמצוות, ושצריך למסור את הנפש למען חינוך יהודי, למען שבת, כשרות ושמירת התורה ומצוותיה.

אחד הדברים שאבא דיבר איתי עליהם היה, שכל יהודי הוא בן יחיד אצל הקב״ה ויהודי צריך להתנהג עם ה׳ כפי שילד מתנהג עם הוריו. טבעו של ילד, שכאשר יש לו בעיה כלשהי, הוא מיד רץ לאבא. פעם בבכי, פעם בצעקה, פעם בשקט — אבל הוא תמיד רץ אל אביו וכל אבא שומע את שפת בנו.

וכך אמר לי אבא: ״אתה מתחיל עכשיו את חייך בעולם הזה ואתה רואה באיזה מצב אנו חיים. עליך לזכור, שיעבור עליך מה, תמיד עומדת לפניך אפשרות לפנות אל הקב״ה ולבקש ממנו כל מה שאתה צריך, כבן המבקש מאביו. אם תיקלע אי־פעם למצב של סכנה, אמור את שמך ואת שם אמך ובקש מהקב״ה שיושיעך״.

דבריו אלה של אבי נחרתו עמוק בליבי. נזדמן לי כמה פעמים, במצבים של סכנת־נפשות ממש, להשתמש בעצה־סגולה שנתן לי ואכן ראיתי את ישועת ה׳, כפי שאספר בהמשך.

טוב־לב בלתי־מוגבל

אבא היה יהודי בעל לב־זהב. שום דבר לא היה קשה בעיניו כשעמדה על הפרק עשיית טובה ליהודי. למעשה, הוא עסק ב׳מבצעים׳. כשראה יהודי, מיד היה מתעניין בדבר כשרות המזון בביתו, אם יש לו מזוזות ואם הוא מניח תפילין. שמחתו הגדולה ביותר היתה כשהיה יכול להניח תפילין ליהודי. כל־כולו קרן מאושר ומשמחה, כשעזר לאותו יהודי לכרוך את רצועות התפילין על זרועו וראשו. ולהזכיר, מדובר ברוסיה של הימים ההם.

לפעמים נאלץ לעזוב את הבית ולשהות במוסקווה. הוא היה מסוגל לנסוע מקצה אחד של מוסקווה לקצה השני כדי לקנות עוף, למסרו לשחיטה, ולהביאו לבית יהודי, כדי שיהיה בו מטבח כשר. בשביל הדברים הללו השקיע כוחות עצומים.

שנים רבות התמסר בכל ישותו כדי להביא יהודים לידי הנחת תפילין, לבישת ציצית, תפילה וכדומה. היה מגייס סכום כסף, קונה תפילין, ציציות, סידורי־תפילה ויוצא למסעות במחוזות רחוקים. היו לו יעדים שאליהם נסע, שם מצא יהודים והשתדל שיקיימו מצוות. לאחד מכר את התפילין ולחברו נתן אותן במתנה בתוספת מטבע להוצאות הכרחיות...

בל תושבת שמחת השבת

טוב־ליבו הגיע לדרגות שאנשים רגילים אינם יכולים להבינן. אפילו אנו, בני־הבית, השתוממנו לא־אחת עד כמה היה מסוגל לוותר על צורכי הבית ההכרחיים ביותר כדי לעשות טובה ליהודי.

יש עמי דוגמאות רבות לדרכו זו של אבי, אבל אספר סיפור אחד, שאינני יכול לשכוח אותו:

גרנו אז באומן. ליל־שבת אחד, אחרי התפילה, חזרתי מבית־הכנסת עם אבא. התגורר בעיר יהודי ושמו ר׳ דוד גייסינסקי. הוא היה חסיד ברסלב, אבל מגולח זקן. מבחינת מצבו הכלכלי היה אדם עשיר. הוא התפרנס מסחר בעורות. מסחר זה היה אסור בתכלית ברוסיה, אך הוא הסתכן והרוויח הון רב וחי ברווח.

ההבדל בין מצבנו הכלכלי לבין מצבו־שלו היה של שמים וארץ. בנו, בן־ציון, למד ב׳חדר׳ שלמדתי בו. הוא היה מבוגר ממני במקצת, אבל היינו ידידים. פעם אחת הזמינני לביתו לסעודה שלישית. מימי לא ראיתי כל־כך הרבה אוכל על השולחן כפי שראיתי באותו יום. אנחנו היינו קבצנים. איפה ראינו אוכל? פרוסת לחם ותבשיל כלשהו היו לגבינו סעודת מלכים. מעולם לא ראיתי מאכלים כאלה, כפי שנערכו על השולחן לסעודה שלישית רגילה.

ובכן, באותו ליל־שבת, כשהלכנו יחד מבית־הכנסת, הפטיר ר׳ דוד אגב שיחה, כי השבת אין להם דגים.

״מה קרה?״, שאל אבא.

״לא משהו מיוחד״, ענה ר׳ דוד, ״אשתי רצתה לקנות דג גדול ובא גוי והוסיף על המחיר ולקחו. דגים קטנים אין אשתי אוהבת לקנות, כי יש בהכנתם טרחה מרובה, וכך נשארנו ללא דגים לשבת״.

אבא לא ענה דבר. כשהגענו סמוך לביתנו, ביקש מבנו הקטן, יענקלה, להתלוות אליו. נראה לי שר׳ דוד אפילו לא הבחין בכך. אבא נכנס הביתה, אמר ׳שבת שלום׳. אמא היתה בחדר השני, ואבא מיהר למטבח. אז לא היה מקרר, אבל היה שולחן ועליו עמדו הדגים.

אילו דגים? היינו עניים, ואמא נהגה לקנות דגיגים, שנקראו ברוסית ׳טולקעס׳. כל דג היה בגודל אצבע. אלה היו דגים זולים, מכיוון שאנשים לא רצו לטרוח בהכנתם. אמא היתה קונה כמות מהם ומתייגעת ליל שישי שלם כדי לנקותם ולהפריד את הבשר מהעור והעצמות, ואת הבשר הזה היתה טוחנת

ומתבלת. אלה היו הדגים שהיינו אוכלים.

לקח אבא את כל קערת הדגים ומסרה ליענקלה, והורה לו להביא אותה מהר הביתה.

שרנו 'שלום עליכם', אבא קידש, נטלנו ידיים, ואז ניגשה אמא להביא את הדגים. ואין דגים! היא הביטה באבא בפליאה והוא הפטיר בשקט, שהלך עם ר' דוד מבית־הכנסת והלה גילה לו שאין להם דגים לשבת, ולכן נתן לו את הדגים.

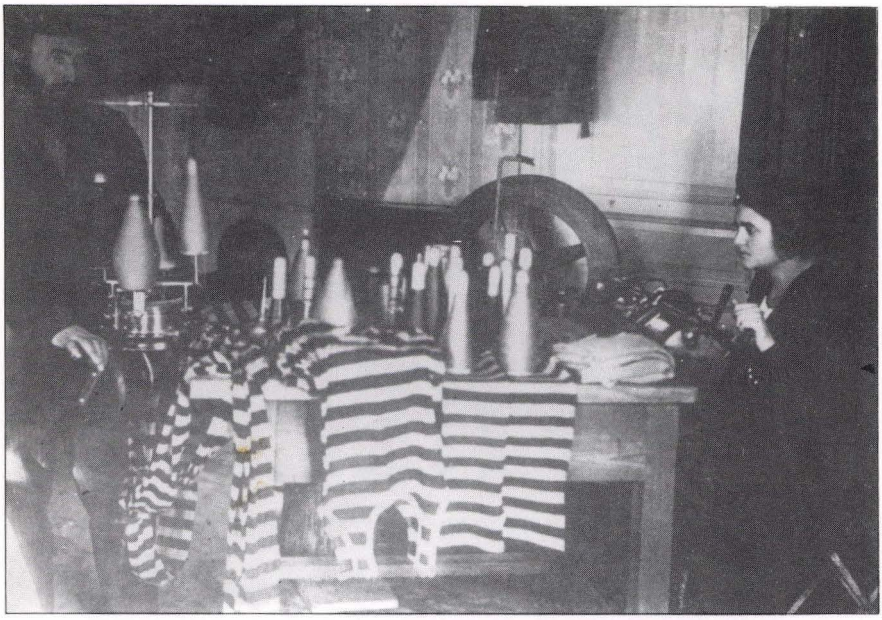
על בשר או עוף לא העזנו אפילו לחלום. היינו אוכלים קצת שעועית וכדומה. הדגים היו המאכל היחיד שנתן לנו תחושת שבת. ליבה של אמא נחמץ בקירבה: "אתה צודק, צריך לעזור ליהודי, אבל הלוא ר' דוד באמת אינו זקוק לעזרתך. שולחנו ערוך בכל־טוב גם בלא הדגים שלנו".

ענה אבא: "אנחנו כבר רגילים למחסור. פעם יש מה לאכול ופעם אין. השבת שלנו לא תיפגע בהעדר הדגים. אבל המשפחה של ר' דוד אינה רגילה לסעודת שבת בלי דגים ושמחת השבת שלה עלולה להיות מושבתת"...

מסירות למען יהודים

בראשית שהותו במוסקווה, מצא את פרנסתו ממשרת שומר על בית־חרושת. משרה זו היתה בבחינת מציאה ממש. עמדת השמירה היתה בין כותלי בית־החרושת. שם היה חם ונעים, וכך מצא גם עבודה, גם קורת־גג וגם פינה שקטה שבה היה יכול לעסוק בתורה ובתפילה.

באותם ימים הגיעו למוסקווה יהודים מכל קצווי המדינה. הם באו למטרות שונות – לצורכי פרנסה, לסידורים שונים, להשגת אישורי יציאה וכדומה. המזון לא היה בעיה קשה במיוחד. תמיד אפשר היה להיכנס לחנות ולקנות חתיכת לחם או דבר־מאכל אחר כלשהו. אבל השינה היתה בעיה קשה – לא

משפחה חסידית מתפרנסת במחתרת

היה היכן לישון.

אסור היה להכניס הביתה אנשים בלי לרשום אותם במשרדי השלטונות. לכן חששו התושבים להכניס אנשים הביתה. גם לו רצו, לא היה היכן להשכיבם לישון, כי ליהודים במוסקווה היו אז דירות זעירות, של חדר אחד או שניים, ופשוט לא היה מקום לאורחים.

כשנודע לאנשים שאבא שומר בתוך בית־החרושת, החלו לבקש ממנו עזרה. בא יהודי ואמר: "אני סובב והולך בלילה הקר בחוץ ואין לי היכן להניח את ראשי. אתה חייב להכניסני פנימה". מובן שאבא לא יכול היה לסרב. הוא סיכם איתו, שכאשר יקיש כמה נקישות מוסכמות על הדלת, יפתח לו את השער ויכניסנו. וכך היה.

השמועה עשתה לה כנפיים. בא עוד אחד ועוד אחד, וכעבור זמן כבר נאספה מדי לילה קבוצה נכבדה של יהודים שמצאו להם מקום לינה מעולה בבית־

החרושת.

כשמתאספים יהודים, רוצים גם לאכול. מישהו השיג סיר חשמלי ובישלו בו ביצים או תפוחי־אדמה, וערכו סעודות. כך התגבשה שם חבורת יהודים שהיתה מסודרת מבחינת מזון ומקום לינה, ונשאר רק לדאוג לצד הרוחני של החיים. מדובר היה ביהודים שומרי תורה ומצוות, והם הביאו גם קצת ספרים. נעשה שם כעין בית־מדרש קטן.

אבא ידע שהוא מכניס עצמו לסכנה חמורה. הוא מפר את אמון הממונים עליו וגם מסתכן באשמת ניהול פעילות יהודית מחתרתית. אולם בטוב־ליבו לא חשב על הסכנות, אלא היה מאושר שהוא יכול לעזור ליהודים.

אינני יודע בדיוק כיצד הופרה השלווה הנפלאה הזאת. ייתכן שהיתה הלשנה או שמנהל המחלקה סתם חשד בדבר־מה. לילה אחד הופיע המנהל פתאום בבית־החרושת ומצא שם את כל החבורה. את ספרי־הקודש החרים ומסרם לג־פ־או, לבדיקה, שמא זו ספרות אנטי־מהפכנית. את האנשים פיזר מיד. ולאבא הודיע, שהוא מפוטר בו־במקום.

בימים ההם, כשפיטרו אדם מעבודתו, היו צריכים להכין טופס שבו נרשם כמה זמן עבד באותו מקום, מתי פוטר ומהי סיבת הפיטורים. המנהל, שכעס מאוד על הפרשה, רצה לכתוב בטופס שאבא אדם חסר־אחריות ואי־אפשר לסמוך עליו בשום דבר.

האיש היה יהודי ואבא החל להתחנן ולבכות לפניו: "איך אתה יכול לעשות דבר כזה ליהודי? הלוא כשטופס כזה ברשותי לא אוכל למצוא שום עבודה. רחם עלי, הרי יש לי אשה וילדים!".

לבסוף נענה המנהל וכתב, שסיבת הפיטורים היא "אי־התאמה לצורכי המפעל". כך היה יכול אבא למצוא משרה אחרת.

נעליים חדשות לנער זר

אלה דברים שראיתי במו־עיניי. כיום משתמשים הרבה בביטוי 'אהבת־ישראל'. אצל אבא ראיתי מהי אהבת־ישראל אמיתית. הוא ממש מסר את נפשו כדי לעשות טובה ליהודי. שום דבר בעולם לא עמד בדרכו כשראה צורך לעזור ליהודי.

אין טעם לספר ולמנות את כל הדברים שראיתי אצל אבא. כל מכריו יאמרו מיד, שהתכונה הבולטת ביותר אצלו היתה טוב־ליבו.

סיפר לי הרב ליפא שפירא (כיום רב בבית־הכנסת 'אמפייר שטיבל', בקראון־הייטס), שפעם היה אבא בחרקוב, שם שכנה ישיבת ליובאוויטש, שר' ליפא שפירא למד בה. אבא שוחח איתו והבחין שנעליו קרועות. בשעת חילופי הדברים שאלו אבא למידת נעליו. השאלה נשאלה סתם כך, ור' ליפא מסר את המספר בפשטות, מבלי לחשוב על שום דבר. למחרת הגיע אליו אבא ובידיו זוג נעליים חדשות.

ואבא עצמו היה רעב ללחם.

"אני יכול לנסוע לרבי שלי"

בכלל, אבא היה יהודי בעל רגש רב. כל דבר נגע לליבו.

אני זוכר שנה אחת (בשנת תרצ"ב או תרצ"ג) כשהייתי במוסקווה, והגיע יומא דפגרא, כמדומני י"ט בכסלו. אמנם אבא לא היה חסיד חב"ד, אבל היה קשור מאוד עם חסידי חב"ד והתפעל ממסירות־נפשם למען שמירת גחלת היהדות. הוא אמר לי שצריך לנסוע למקום שבו מתוועדים חסידים.

נסענו למלחווקה, עיירה מאחורי מוסקווה. היה שם קהל חסידים ובראשם ר' יענק'ל מאסקאליק (שכינויו היה יענק'ל ז'וראוויצער). בשעת ההתוועדות התחיל

ר׳ יענקב מאסקאליק (ז׳וראוויצער)

פתאום ר׳ יענק׳ל לשיר את הניגון הידוע: ״אז דער אויבערשטער וועט געבן געזונט און לעבן, וועלן מיר פארן צום רעב׳ן״ [=כשהקב״ה ייתן בריאות וחיים, ניסע אל הרבי]. הוא שר ובכה בכי נרגש, שפרץ מכל נימי נפשו.

נסתיימה ההתוועדות ונסענו חזרה למוסקווה. הגענו לדירתנו וכעבור זמן קצר הבחנתי שאבא אורז חפצים. התפלאתי ושאלתי אם הוא מתכונן לנסיעה כלשהי. אבא השיב: ״כן, אני נוסע לאומן״.

שאלתי, מה פתאום הוא נוסע עכשיו לאומן. ענה לי אבא: ״הרי היית עכשיו בהתוועדות. ראית איך בכה ר׳ יענק׳ל ז׳וראוויצער? הוא משתוקק לנסוע אל הרבי שלו ואינו יכול, אבל אני יכול לנסוע אל הרבי שלי״.

ואבא לקח את מעט הבגדים שהכין לו ויצא לאומן...

מכתב מהרבי מהוריי״צ

אף־על־פי שאבא היה חסיד ברסלב, נתגלה לי לאחר שנים רבות, שעוד בשנת תרצ״ה כתב מכתב לכ״ק אדמו״ר מהוריי״צ וביקש ברכה לפרנסה ולהצלחה בחינוך הילדים. למרבה הפלא נמצא המכתב המקורי בספריית ליובאוויטש, וצילומו נמסר לידי (באדיבות הספרנים ר׳ שלום־דובער לוין ויצחק וילהלם).

כ"ק אדמו"ר מהוררי"צ. שלח תמיכה לאבי

כך כתב אבא:

ב״ה יום ג׳ לסדר והיו לזכרון לפני ה׳, לשנת ישועה ורחמים

אל כבוד ק׳ האדמו״ר שליט״א

אני הצעיר חיים בנימין בלתי מכירכם מוכרח להודיעכם מעט ממעשי ועניני שעשיתי עם בני הנעורים שלכם בלמדם בחרקוב כדי שלא יתבטלו מלימוד התורה הק׳. כל הצטרכותם בגשמיות ב״ה הספקתי להם, גמלתי עמם חסד בגוף ונפש וממון ב״ה, בהיותי אז עם מכיריכם אנשי שלומיכם ר׳ יצחק מתמיד שנסעתי עמו למעזשביש על ציון הק׳ של הבעש״ט ז״ל, עם ר׳ יהושוע וואליסאוו כו׳. ובכלל עם כולם הי׳ בינינו אהבה גדולה ב״ה.

ועתה בשנים האחרונות גם כן נקריתי עם אנשי שלומיכם יחי׳ בעיר מוסקווא, והנה פאלי ברוך־שלום׳ס מכיריני, ויודע אותי ואת כל מה שקרני ר״ל, וב״ה כבר בן חורין, אני אבל מוכרח לעבוד בשכר מועט שלא יספיק לי אפילו על לחם צר, ועלי מוטל לפרנס ולגדל בני ביתי יחי׳ לתורה ולי״ש.

לכן בקשתי נא בטוב לבכם עשו נא עמי צדקה ושלחו לי עזרה. כי הסכנה פה לבני הנעורים ידוע. כי אין לי במה לשלם שכר לימוד והלבשה ומנעלים. מאין לי להספיק להם? לבי נשבר עלי מיראה פן יעזבני ח״ו וילך לו ח״ו בדרכיהם, וזה מפני דחקותי ר״ל, כי לו הספקתי לו מנעלים וכל הצטרכותו, הוא באמת ילד כשר ויש לו דרך ארץ ב״ה ממני, ומחמת שסובל הוא בזיון אני עליו לבזיון.

השי״ת ירחם עליכם, יקוים בכם הפסוק זורע צדקות מצמיח ישועות, והיה מעשה הצדקה שלום. אבקש ממכם ומצפה שלא תשיבוני ריקם.

ממני חיים בנימין בראד

אני פורש בשלום כל מכירי הנמצאים אתכם.

צילום מכתבו של אבי לכ"ק אדמו"ר מהוריי"צ

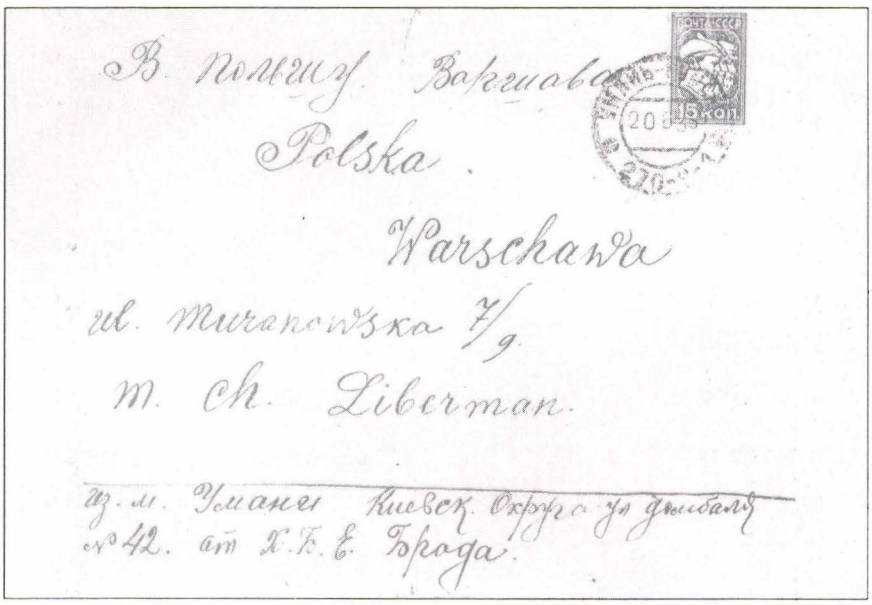
הרבי ענה לו בחודש כסלו תרצ"ו. מכתבים אלה לא נשלחו כמכתבים אישיים, אלא אנשי־קשר קיבלו צרור תשובות והם העבירו אותן ליעדן. וכך נכתב בהעתקה שנשארה בידי המזכירות:

"בראד, אומאן

"...במה לעוזרם באיזה תמיכה שהיא ואי"ה באפשרות הראשונה אשתדל עבורו, ויזמין לו השי"ת פרנסתו שיגדל את ילדיו לתו' חופה ומעש"ט מתוך פרנסה בריוח ובמנוחה ויפרוש גיני בשלום המשתתפים בשיעורים שי' ויגיד להם ברכתי כי יעזרם השי"ת בגו"ר".

(המכתב נדפס באגרות־קודש כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ כרך יא, עמ' ערה)

אבא סיפר לי שאכן קיבל תמיכה כספית חד־פעמית מהרבי.

המעטפה שבה שוגר המכתב אל הרבי

שתי חתונות

צורכי הזולת עמדו אצלו תמיד לפני צרכיו האישיים וצורכי משפחתו. דוגמה לכך יכול לשמש סיפורו של ר׳ זלמן סודקביץ׳. הוא התגורר במוסקווה, הכיר היטב את אבי וזוכר אותו עד היום כדמות מיוחדת במינה.

זה היה בימים שבעליית־הגג של בית־הכנסת מרינה־רושצ׳ה הסתתרו שלושה בחורים ולמדו תורה. אחד היה ר׳ זלמן־לייב אסטולין, השני היה ר׳ נחמיה ליס ע״ה ועוד בחור אחד. הם ישבו שם יומם ולילה ועסקו בתורה. יהודים טובים, ובהם אבי, כלכלו אותם.

יום אחד בא אבא לר׳ זלמן סודקביץ׳, שהיה בעל אמצעים, וביקש את עזרתו. ״יש לי הצעת שידוך טובה עבור הבחור נחמיה ליס״, אמר. ״אנו זקוקים לדירה בשביל הזוג הצעיר. בהשגחה פרטית יש כעת הזדמנות לקנות שתי דירות־חדר בבניין שר׳ ישראל קוק בונה בפרבר של מוסקווה, והוא מעוניין למכור את הדירות ליהודים יראי־שמים. דירת־חדר כזאת עולה עשרת־אלפים רובל. אם אגייס את הכסף הזה, נוכל לערוך חתונה לבחור ולהקים בית בישראל״.

ר׳ זלמן התחייב מיד לשלם את מחצית הסכום, חמשת־אלפים רובל, ואבא היה מאושר ואמר שילך לעוד כמה יהודים ויגייס את השאר.

ואז אמר פתאום בראש מורכן מעט: ״האמת היא, שאני רוצה מאוד את ר׳ זלמן־לייב חתן לבתי, ואני זקוק לדירה גם עבורם, אבל אני רואה בזה שאלה, אם מותר לי לקחת למטרה זו מהכספים שאני מגייס עבור נחמיה ליס״...

ר׳ זלמן עמד משתומם למראה היהודי שבראש ובראשונה דואג לבחור זר ורק אחר־כך מגלה כלאחר יד, שבעצם הוא עצמו זקוק לעזרה כדי להכניס את בתו לחופה. בו־במקום הודיע לו כי הוא מכפיל את סכום תרומתו ונותן לו עוד חמשת־אלפים למען נישואי בתו.

ר' זלמן־לייב אסטולין עם רעייתו רייזיל וחלק מילדיהם

ר' זלמן הציע לו לומר לאנשים, שהוא אוסף כסף לשני חתנים וכלות, ואחד החתנים הוא נחמיה ליס, וכך לא תהיה שום שאלה...

העצה מצאה חן בעיני אבי וכך עשה. ואכן, כעבור זמן קצר נערכו שתי החתונות, בהפרש של שבוע ביניהן.

ריקוד שמח בכלא

במשך השנים נאסר אבא כמה פעמים בידי השלטונות. בחסדי ה' ישב תמיד תקופות קצרות וניצל מציפורניהם. פעם, בהיותו במוסקווה, נאסר ביום שישי והושלך לכלא. חבריו הבריקו מיד לבית המשפחה באומן: "אבא לא מרגיש טוב ואושפז בבית־חולים". המשפחה הבינה מיד במה מדובר וחרדה גדולה אחזה אותה.

לאחר חקירה קצרה הגיעו השוטרים למסקנה כי אין הוא האיש שהם מבקשים. זה היה כבר שבת בבוקר והשוטרים הורו לאבא לחתום על טופס שחרור ולצאת לחופשי. אבא סירב: "בשבת אינני חותם".

"מה, אתה גם אדוק?!", התנפל עליו הסוהר בחמת־זעם. אך מאומה לא הועיל לו. אבא בשלו: לא חותם בשבת.

הסוהר נדהם. דבר כזה לא ראה מימיו — אדם שמסרב להשתחרר מהכלא הרוסי. הוא החזיר את אבא לתא כלאו בתקווה שימהר להתחרט, ואז גדלה השתוממותו שבעתיים: אבא פתח בניגון ויצא במחול נלהב.

אחר־כך סיפר, כי כשהוחזר לתאו עלתה במוחו המחשבה, שהישיבה במאסר עד כה בוודאי היתה על חטאיו ועוונותיו, אבל מרגע זה ואילך הוא יושב אך ורק על שמירת מצוות ה', ומחשבה זו עוררה בו שמחה עצומה, עד שיצא בריקוד...

הסוהר ניסה שוב לבקשו להשתחרר, אך אבא העמיד פני תימהוני ואמר: "מה אתה רוצה? כאן טוב לי. יש לי פינה להניח את ראשי ופרוסת לחם לשבור את רעבוני. אני רוצה להישאר כאן".

ראה הסוהר שיש לו עסק עם אדם בלתי־רגיל, הניח לו ושאל: "ומתי תוכל להשתחרר?".

השיב אבא: "בערב, אחרי שייראו שלושה כוכבים. אז אצא לרקוד עם הירח"...

וכך היה. בערב נכנס הסוהר לתאו ואמר שכבר יצאו שלושה כוכבים. רק אז הסכים אבא לחתום ולצאת מבין כותלי הכלא.

כשהגיע לבית ידידיו, היה מלא שמחה והודיה לה', ואמר שלאחר הניסים שקרו לו, הוא בטוח שמישהו מבני־המשפחה 'דפק על השולחן' בציון קברו של רבי נחמן מברסלב. ואכן, התברר שאחותי צביה בילתה את כל היום על הציון, כשהיא שופכת את מר־ליבה ומתפללת לשחרורו של אבא.

משפט בראש־השנה

אחת הפעמים הנוספות שאבא נאסר היתה בשנת תש״א, בימי המלחמה, כאשר המשפחה שהתה בטשקנט. אבי התפרנס ממכירת תרופות בשוק השחור. יום אחד הגיע אליו יהודי פולני והתחיל לסחור עמו. אחותי צביה חשדה באיש, ואמרה לאבא שהוא חשוד בעיניה. אך מאחר שלא יכלה לבסס את תחושותיה, סירב אבי לדחות את העסקים הטובים שסיפק לו האיש.

ואכן, כעבור זמן הופיע האיש לצד שוטר וזה אסר את אבי. הוא ישב חודשים רבים בכלא וסבל ייסורים קשים. נוסף על הסבל שנגרם לו מהשוטרים והחוקרים, התנכלו לו גם האסירים האחרים בתא, ולקחו ממנו כל מה שהיה מקבל מהבית, ובכלל זה בגדים ואף נעליים.

משפטו נקבע לראש־השנה. בבוקר יום המשפט נכנס אחי ישראל, שהיה אז כבן שש שנים, לבית־הכנסת שהיה ממוקם בדירת ר׳ יחיאל־יוסף רבקין. הוא ניגש אל ארון־הקודש ופרץ בבכי שהרעיד את כל בית־הכנסת. ״יהודים!״, זעק הילד, ״היום הוא יום המשפט של כל העולם, אבל אבא שלי נשפט היום גם אצל הקומוניסטים. בקשו מאת הקב״ה שיציל את אבא, שאם לא־כן, אני ואחיותי עלולים ליפול בידי הרשעים״... בית־הכנסת כולו געה בבכייה. אמי התעלפה. אנשים שהיו באותו מעמד סיפרו שזה היה מחזה קורע־לב.

כשהובל אבא למשפט, התקשו בני־המשפחה לזהותו. סיפרה אחותי צביה: ״ראיתי שני אנשים מתקרבים. אחד גבוה וזקוף והשני נמוך־קומה, כפוף וראשו מורכן. בהתחלה חשבתי שאלה שני גויים. רק כשהיו קרובים מאוד אלי חשתי כמדקרת חרב בליבי — האיש הכפוף היה אבא! הרשעים גילחו את זקנו והוליכוהו יחף וגלוי־ראש. אבא השפיל את ראשו מחמת הבושה שצרבה את ליבו, ולא היה אפשר להעלות על הדעת שזהו היהודי השמח שהכול הכירו״.

אולם התפילות והזעקות פעלו את פעולתן, ובחסדי ה׳ פסק השופט שדי לו בפרק־הזמן שישב במאסר, ועתה הוא יכול לצאת לחופשי.

הבשורה על שחרורו הגיעה לבית־הכנסת לפני תקיעת שופר. ר׳ ישראל לוין (נעוולער) וכל הנכבדים כבר עמדו על הבימה. כששמע ר׳ ישראל את הבשורה, עמד מלוא קומתו ההדורה, הוריד את הטלית מעל ראשו והכריז פעמיים בהתרגשות עזה: ״אַ דאַנק דיר [= תודה לך] ריבונו־של־עולם!״. הדבר עורר התרגשות רבה כל הקהל.

יום של לימוד תורה

אמי היתה באמת עזר כנגד אבי. היא קיבלה באהבה את הסבל הרב שהיה כרוך בחיי מסירות־הנפש של אבי. מעולם לא התרעמה על העוני והמחסור, ולא התלוננה כשראה את אבי מתמסר למען הזולת, בעוד הוא ומשפחתו סובלים מחוסר אמצעי־מחיה מינימליים.

אמא היתה אשה מלאת אמונה, וכך חינכה אותנו – לאמונה בה׳ ובעבדיו הצדיקים וליראת־שמים טהורה.

לאחר המהפכה הקומוניסטית נסגרו כל ה׳חדרים׳ והישיבות. אולם הורים יראי־שמים דאגו להפעיל ׳חדר׳ חשאי, שאליו שלחו את ילדיהם. היינו הולכים ל׳חדר׳ באותה שעה שבה הלכו הילדים האחרים לבתי־הספר הממשלתיים. כך קשה היה להבחין כי פנינו מועדות למקום אחר. זה היה ממש בבחינת ״הם רצים ואנו רצים״.

בבוקר, לפני היציאה ללימודים, הייתי טועם משהו בבית, וזו היתה ׳ארוחת הבוקר׳ שלי. נוסף על כך היתה אמא מציידת אותי בדבר־מאכל כלשהו בשביל שעת הצהריים, כדי שלא אצטרך לשוב הביתה באמצע היום ולמשוך תשומת־לב מיותרת.

אימי עם אחי הצעיר, ישראל, בהיותו כבן שנה

ראינו עד כמה אמא מתענה וסובלת, וחשנו בליבנו רחמנות גדולה עליה. לכן קיבלנו את מצבנו באהבה ולא התלוננו על העוני והמחסור.

בוקר אחד, הייתי אז כבן חמש־שש, העירה אותי אמא כרגיל. היא אמרה לי שברצונה לבקש ממני משהו, אבל לפני־כן עלי להבטיח לה שאמלא את בקשתה. מובן שהבטחתי.

אמרה אמא: "עכשיו אין לי בבית מאומה להאכיל אתכם, ממש אין כלום בבית. אני מבקשת ממך שתלך בכל־זאת ל'חדר', ואני מקווה שבמשך השעות הקרובות אלווה ממישהו כמה פרוטות לקנות לך לחם ואביא לך ל'חדר'".

זו היתה תקופה של רעב כבד. אפשר לומר ש'התרגלנו' שלא לאכול. פה 'הרווחנו' לילה בלי ארוחה ושם 'הרווחנו' יום בלי ארוחה, וכך 'חסכנו' הרבה ארוחות. בימים ההם אנשים פשוט רעבו ללחם, רחמנא ליצלן. באותו בוקר

הייתי רעב מאוד, שכן גם בלילה הקודם לא אכלתי. אבל הבנתי את המצב. השבתי שאני מסכים והלכתי ל׳חדר׳.

ב׳חדר׳ התפללנו תפילת שחרית ואחר־כך התחלנו ללמוד. ניסיתי להתעלם מהרעב הצורב, אבל ככל שהתקדמו השעות הרגשתי שכוחותי אוזלים והולכים. ניגשתי ל׳מלמד׳ ואמרתי לו שאיני מרגיש בטוב. נראה שרעבוני היה ניכר על פני, וה׳מלמד׳ הציע שאלך הביתה. הלכתי אפוא לביתי.

ביתנו שכן על גבעה קטנה, והדרך מה׳חדר׳ הביתה עברה במעלה הגבעה. אני זוכר את עצמי מקפץ בדרכי הביתה. ופתאום נקטע זיכרוני וברגע הבא אני זוכר את עצמי שוכב על הארץ רטוב כולי ממים.

התברר, שמרוב רעב וחולשה התעלפתי בדרך הביתה. השכנים, שראו אותי מתמוטט, רצו אלי מיד וספלים של מים בידיהם ועוררו אותי מעלפוני.

אחר־כך שאלה את אמא שכנה, שהיתה גם ידידה קרובה שלה: ״הרי ידעת שהילד לא אכל זמן רב והוא רעב וחלש. לשם־מה שלחת אותו בבוקר ל׳חדר׳, יכולת להשיג קודם קצת לחם ולשלוח אותו בצהריים, או אף לוותר על יום לימודים ולהשאירו בבית?!״.

ענתה אמא: ״אני לא מוכנה לשאת על כתפי את האחריות לכך שבגללי לא הלך הילד ל׳חדר׳ בתקופה זו, שבה כל יום של לימוד תורה לא יסולא בפז״...

אמונה פשוטה של אמא

כשהגעתי לארה״ב, שימש בתפקיד גבאי בית־המדרש ר׳ יוחנן גורדון. פעם שאלני לשלומה של אמי. התפלאתי מהיכן הוא מכיר את אמי, ובכלל, לא היינו קרובים עד כדי כך שההתעניינות מצידו בשלומה של אמי תהיה טבעית בעיניי. הוא ראה את הבעת הפליאה על פני ואמר:

״אסביר לך מדוע אני שואל לשלומה של אמך. חי כאן בארה״ב יהודי ושמו

מענדל מייזס (ע"ה). היה לו אח ששמו אברהם־אליהו מייזס. הלה היה 'מתנגד', אבל מאוד ירא־שמים. סיפרו עליו, שכשהיה מגיע ראש־חודש אלול, לא היה אפשר למצאו. הוא היה מסתגר ומתבודד ועוסק בעבודת התשובה. יהודי מופלא. אף שהיה 'מתנגד', ביקש פעם מאחיו, מענדל, שייסע לאומן ויספוג שם קצת אווירה של יראת־שמים. מענדל נהג אז לגלח את הזקן והיה זקוק לחיזוק בענייני יהדות ואמונה. לאחר בקשות חוזרות ונשנות מצד אחיו, הסכים מענדל ונסע לאומן.

"מה עושה יהודי שמגיע למקום זר? נכנס לבית־הכנסת. הוא לא הכיר שם איש, והביט אנה ואנה במבוכה. למרבה המזל, אבי הכירו, נתן לו 'שלום עליכם' והתעניין בשלומו. אחר־כך שאלו אבא היכן ישבות בשבת. מענדל השיב שעדיין אינו יודע, כי רק עכשיו הגיע לעיר. הזמינו אבא לסעוד על שולחנו בשבת.

"זה היה בחורף, כאשר הימים קצרים. בבוקר יום שישי כנראה לא היה למענדל מה לעשות והוא החליט להיכנס לאבא כדי לשוחח איתו קצת ולבלות בחברתו. הוא נכנס הביתה ונחרד: הבית היה קפוא, והילדים שכבו מכורבלים בשמיכות דקות. מענדל שאל את אמא היכן אבא. היא ענתה: הוא ניגש ל'ציון' כדי לבקש מהרבי בעבור צורכי השבת.

"כשהוא שמע זאת, הבין מיד באיזה מצב שרויה המשפחה. בו־במקום התעשת ואמר: 'אוי, ר' חיים־בנימין נתן לי כסף בעבור צורכי השבת ושכחתי למסור לך אותו'. כל הכסף שהיה אז בידו הסתכם בחמישה־עשר רובל, שנועדו להוצאות הנסיעה חזרה. אבל כשהוא ראה את המצב, מסר מיד את כספו והלך.

"כעבור כמה שעות חזר ובא אל הבית והכול היה שונה לגמרי. התנור היה מוסק ובמטבח התבשלו מאכלי השבת. אמא היתה בעלת־בית זריזה, וחיש־מהר התארגנה, קנתה מצרכים והיתה שרויה בעיצומן של ההכנות לשבת.

"עברה עליהם שבת שמחה ועשירה בתוכן. הוא ישב עם אבא והם התוועדו באהבה רבה, כאשר השולחן ערוך בכל טוב.

לאחר עלייתם של אחי ומשפחתו לאה"ק. בבר־המצווה של אחייני ר' דוד אסטולין

"בצאת השבת החל מענדל לדאוג כיצד ייסע חזרה, בשעה שבידו אין פרוטה. היה ברשותו כרטיס הגרלה (בדוגמת הלוטו או הפיס), והנה עזר ה' והוא זכה בעשרים וחמישה רובל, וכך היו בידו הוצאות הנסיעה חזרה".

את כל זה סיפר לי ר' יוחנן והוסיף, שהשבת הזאת השאירה על מענדל רושם עצום, ובעיקר התפעל מהפשטות שבה אמרה לו אמא, שאבא הלך ל'ציון' לבקש על הוצאות השבת. היא אמרה זאת בטבעיות גמורה, כאילו אמרה שאבא הלך לפרוט צ'ק וכדומה. עוצמת האמונה הפשוטה הזאת חדרה לעומק נפשו.

ר' יוחנן גילה לי, שסיפר את הסיפור הזה גם לרבי והרבי נהנה לשמוע זאת. "עכשיו אתה מבין מדוע אני שואל אותך לשלומה של אמך?", סיים.

לא יוצא מארץ־ישראל

הורי עלו לארץ בשנת תשכ"ב והתגוררו בבני־ברק. אבי השתוקק מאוד

לראות את בני־משפחתי ולבקר בחצר כ״ק אדמו״ר, וכמה פעמים הזמנתיו לבוא לביקור בארה״ב. אבל הוא אמר, שאחרי שזכה להגיע לארץ־ישראל, אין הוא מוכן לצאת ממנה.

הוא נפטר בליל שבת־קודש, כ״א בכסלו תשל״א. הספיק לטהר את עצמו בטבילה בערב־שבת, התפלל מנחה ואז חזר הביתה ואמר שאינו חש בטוב. הוא נשכב במיטה וכעבור זמן קצר החזיר את נשמתו לבוראו.

אמא נפטרה בט׳ באדר־א תשל״ח. מנוחתם כבוד בהר־המנוחות בירושלים.

פרק שלישי

ילדות של נדודים

בתי־ספר של כפירה / בבתי זרים בחרקוב /
המנהל בא לביקור

בתי־ספר של כפירה

עברנו ממז׳יבוז׳ לאומן בשנת תרצ״א, כשהייתי בן שמונה. החוק ברוסיה של אותם ימים קבע, כי כל תושב חדש חייב להירשם במשרדי העיר החדשה, ולמסור את כל פרטיו האישיים — מהיכן בא, מתי הגיע לעיר, כמה נפשות יש במשפחה וכדומה. על־פי הנתונים שנמסרו היה התושב החדש מקבל תעודות רשמיות. לא היו לשלטונות כלים לאמת את הנתונים, והם רשמו כפי שהצהירו לפניהם.

אבא ׳הצעיר׳ אותי בשלוש שנים, והודיע שאני בן חמש בלבד. זאת, משום שילד בן שמונה חייב ללכת ללמוד בבית־הספר הממשלתי, אבל ילד בן חמש פטור מחובה זו. כך קונים שקט לכמה שנים, ולאחר מכן — ה׳ יעזור. את אחותי רייזל, שהיתה מבוגרת ממני בשלוש שנים, ׳ביגר׳ אבא בכמה שנים, לגיל שבו כבר אין חובת לימודים בבית־הספר.

עברו שלוש שנים. למדתי ב׳חדר׳ המחתרתי המקומי, בלא שהתעוררו בעיות מיוחדות. אבל כשנעשיתי בן שמונה על־פי הרישום במשרדי העיר (ובעצם כבר הייתי בן אחת־עשרה) התחילו להגיע לביתנו מכתבים שהורו להורי לרשום אותי לבית־הספר.

אבא התבטא פעמים רבות, שכל עוד הוא חי, ילד שלו לא ילך לבית־ספר ממשלתי. בתי־הספר הללו היו בתי־שמד ממש. המורים היו קומוניסטים יהודים רח״ל, שהשקיעו מאמצים רבים להחדיר כפירה בכל ילד ולהפכו לקומוניסט נאמן. שמעתי שזקני חסידי ברסלב פסקו, שאם חס־ושלום לא תהיה למישהו ברירה והוא ייאלץ למסור את בנו לבית־הספר הממשלתי – יתאמץ לרשמו לבית־ספר של גויים ולא לבית־הספר היהודי־קומוניסטי, מכיוון שזה הגרוע מכול.

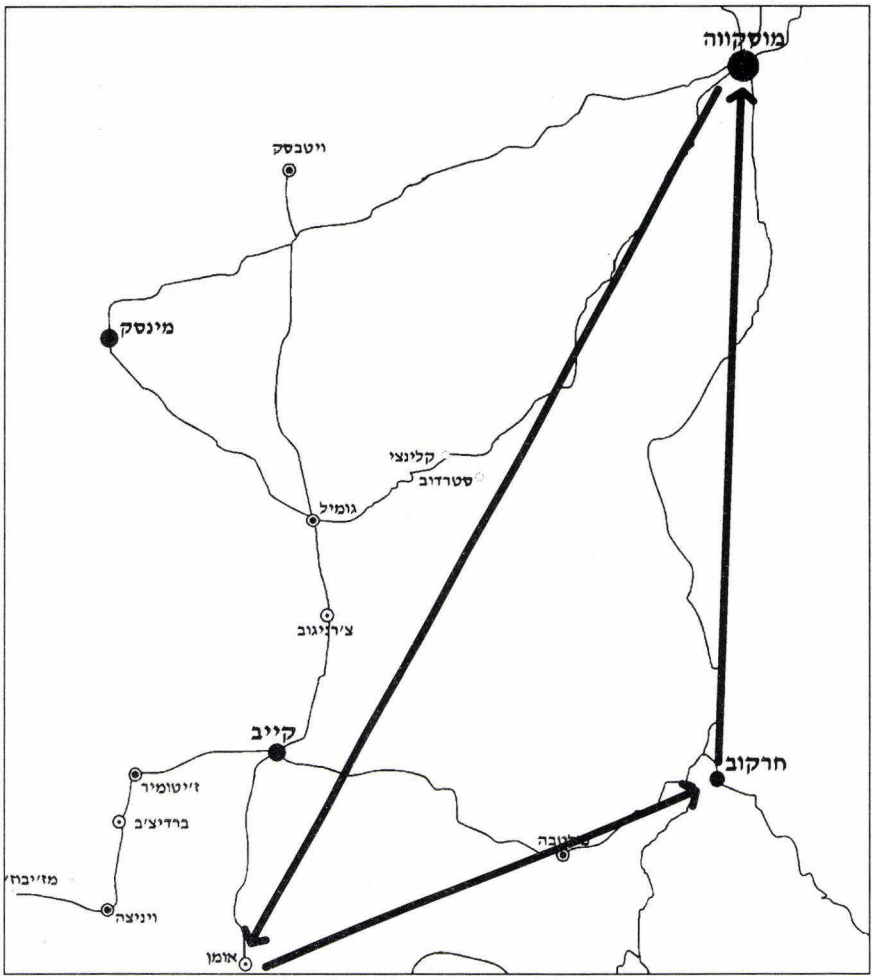
בבתי זרים בחרקוב

שנה קודם לכן, כשהייתי בן עשר (שבע לפי רישומיהם) והורי כבר ידעו שבשנה הבאה יתחילו הצרות, החליטו שהפתרון הטוב ביותר יהיה לשלוח אותי לעיר אחרת, שבה לא יוכלו השלטונות להציק לי. אם ישאלו עלי, יאמרו שאינני נמצא בעיר, ואילו בעיר שבה אהיה, לא יידעו השלטונות על קיומי.

הורי החלו לחפש לי מקום שבו אוכל לשהות וללמוד. ידידים המליצו לפני אבי לשלחני לחרקוב. ואכן, נראה היה ששם אוכל ללמוד במנוחה. השלטונות לא הציקו שם יתר על המידה, ובעיר פעלו ׳חדרים׳ מחתרתיים שבהם למדו ילדי ישראל תורה.

כך עזבתי בגיל עשר את הבית ונסעתי עם אבא לחרקוב. מכאן החל סדר הנדודים והמסעות שלי. בשנים הבאות אגמא מרחקים ברכבות ואנדוד ימים ולילות מעיר לעיר, כשאני משאיר את הבית הרחק מאחורי.

הנסיעה לחרקוב היתה ארוכה יחסית, שכן חרקוב מרוחקת מאומן כחמש־מאות ק״מ. נסענו ברכבת והגענו בשלום. אבא הפקיד אותי בידי כמה יהודים, שהבטיחו לו כי ידאגו לי, נפרד ממני והודיע לי כי הוא עצמו נוסע למוסקווה, כדי לנסות למצוא שם פרנסה (כדי להקנות לקורא מושג־מה על משמעות הנסיעות הללו אציין, שמוסקווה רחוקה מחרקוב כ־650 ק״מ. כלומר, אמי

מאומן לחרקוב, חמש־מאות ק"מ. משם ברחתי אל אבא במוסקווה, ומשם חזרה הביתה

ואחותי נמצאות במרחק 500 ק"מ ממני ואבי במרחק 650 ק"מ, בכיוון ההפוך...).

אבא נסע ואני נשארתי לבד. ילד רך בעיר זרה, שצריך לחיות בבתי זרים. התביישתי מאוד להיכנס לבית זר ולאכול שם. במיוחד הרגשתי בושה גדולה לפני ילדים. היה לי קשה מאוד לאכול בבית שבו יש ילדים.

העיר חרקוב. כיכר הפרולטריון

עברו כמה ימים והגיעה השבת. יהודי נכבד וחביב — אינני זוכר את שמו — הזמינני להתארח בביתו בשבת. הלכתי עמו מבית־הכנסת, וכשנכנסתי הביתה ראיתי מולי ילדים קטנים שנעצו בי מבטים, כדרכם של ילדים.

המבטים הללו עוררו בי התרגשות עצומה. ממש לא ידעתי את נפשי. ישבתי אל השולחן כשעיני כבושות בצלחת ואכלתי מבלי שארגיש את טעם האוכל. חשבתי רק על דבר אחד — שהסעודה תסתיים ואני אוכל להימלט משם.

לאחר הסעודה הציעו לי מיטה לישון ובבוקר יצאנו לבית־הכנסת. אני החלטתי לא לחזור לבית המארחים. כשנסתיימה התפילה, התחבאתי בין שני ספסלים גדולים, כדי שבעל־הבית לא יוכל למצוא אותי. הייתי קטן ורזה ולא היה אפשר להבחין בי. האיש חיפשני, ולאחר שלא מצאני הלך לביתו.

נשארתי בבית־הכנסת. העדפתי לרעוב כל השבת ולא לשאת את הבושה של

האכילה בבית זרים. רק לפנות ערב, לאחר תפילת מנחה, שברתי במעט את רעבוני. בבית־הכנסת נערכה סעודה שלישית, ואני נטלתי מהשולחן פרוסת חלה, התחמקתי לאיזו פינה ואכלתי שם.

כשעברה השבת מיהרתי להודיע לאבא שאינני מוכן בשום פנים ואופן להישאר בחרקוב. אינני זוכר בדיוק כיצד הודעתי לו, אם על־ידי שליח או באמצעות מברק. לא נותרה לו ברירה אלא להחזירני הביתה. בהזדמנות הראשונה שנסע מישהו מחרקוב למוסקווה נסעתי עמו, ומשם חזרתי הביתה לאומן (נסיעה ממושכת של כ־1000 ק"מ).

המנהל בא לביקור

חזרתי אפוא הביתה, והורי החליטו שכנראה אני צעיר מכדי לשהות בבתי זרים.

עברה עוד שנה. כבר נעשיתי בן שמונה לפי רישומי השלטונות (אחת־עשרה על־פי גילי האמיתי). מבית־הספר שיגרו אלינו מכתבים שהורו להורי לשלחני ללמוד, ולא השבנו עליהם.

זה היה בסוף תמוז. יום אחד ראיתי מבעד לחלון את מנהל בית־הספר היהודי צועד לעבר ביתנו. הכרתי אותו היטב ונחרדתי לראותו פונה לעברנו. הוא בא כדי לוודא שאירשם לבית־הספר לקראת שנת־הלימודים הבאה, הואיל ולא נרשמתי בעצמי...

מיד כשראיתי אותו מתקרב, קפצתי מבעד לחלון והתחבאתי. רק אמא היתה בבית (אבא היה במוסקווה). היא פתחה לו את הדלת והוא נכנס וישב לשוחח איתה. אינני יודע מה אמר לאמא ומה ענתה לו. כעבור זמן קצר יצא מהבית.

כשהסכנה חלפה, חזרתי הביתה. אבל היה ברור לי, כמו לאימי, שלא אוכל להישאר עוד באומן. בחודשים הקודמים דוּבַּר בבית שבקייב יש אפשרות

להסתדר בלימוד מסודר ובתנאי־קיום גשמיים שיתאימו לי. קייב סמוכה יותר לאומן – רק כ־200 ק״מ ממנה. הוחלט אפוא שעלי לצאת לקייב.

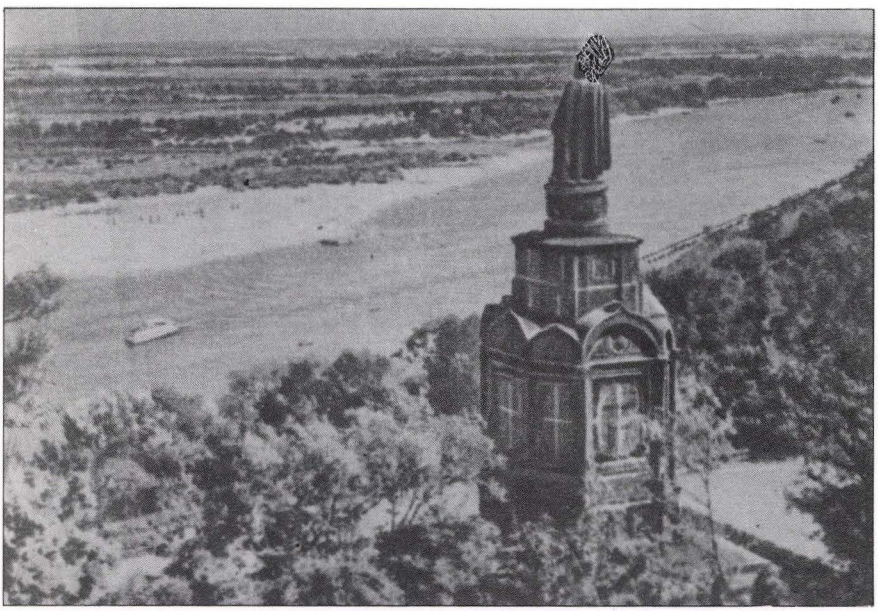
פרק רביעי

יהודים חמים בקויב

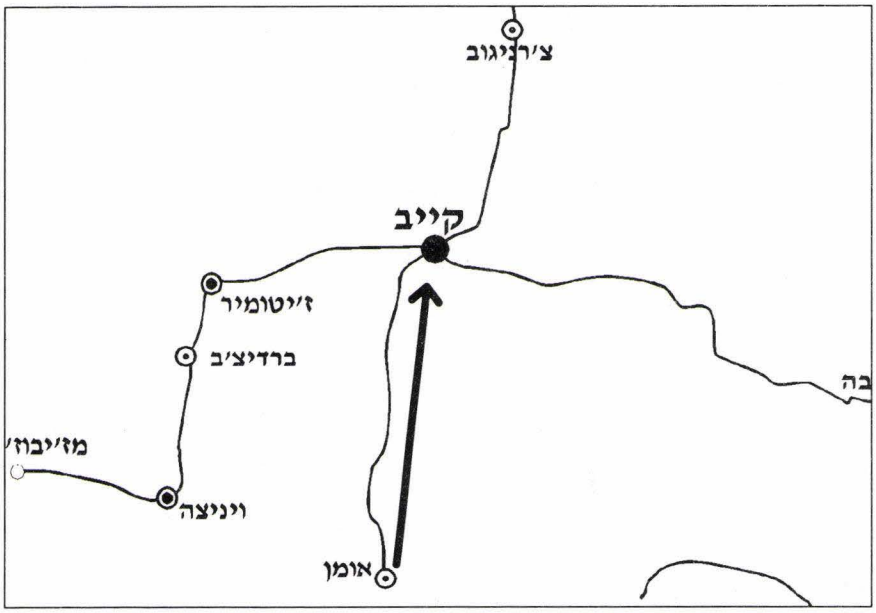
עוני גשמי ועושר רוחני / יהודים אוקראינים מופלאים /
חזרה לאכילת 'ימים' / מסירות־נפש של יהודי זקן /
סגירת בית־הכנסת קופצ'סקה / סיום תקופת קייב

עוני גשמי ועושר רוחני

העיר קייב מעוררת בי זיכרונות עמוקים. היא עיר מרשימה מאוד. נהר הדנייפר חוצה אותה, והעיר העתיקה שלה היא אחת הערים היפות ביותר של רוסיה. אולם לי היא זכורה בעיקר בשל האווירה היהודית הטהורה שמצאתי בה.

העיר קייב. מבט על הדנייפר החוצה אותה

קייב סמוכה יותר לאומן, "רק" כמאתיים קילומטר ממנה

הדמות שנחקקה ביותר בליבי היא של הרב אריה־לייב קפלן. היו לו ארבעה ילדים: אלימלך (שנהיה אחר־כך ראש־ישיבה בלוד ורבה של שכונת חב״ד בעיר), משה־בנימין (התגורר שנים רבות בארה״ב ועתה חי בירושלים) ושתי בנות. כשאני הגעתי לקייב, כבר נישאה בת אחת (לר׳ יצחק מקובצקי) ואילו הבנים נדדו כמוני בישיבות המחתרתיות שעברו מעיר לעיר. נשארה בבית רק ילדה קטנה.

הרב קפלן היה יהודי עני. במשך היום ישב ולמד בבית־הכנסת קופצ׳סקה [= של הסוחרים]. זה היה בית־כנסת ספוג אווירה יהודית טהורה. ישבו שם יהודים שהתפללו ולמדו יומם ולילה. תופעה מופלאה. סכומי הצדקה שיצאו משם היו הרבה יותר מיכולתם של האנשים.

היו בבית־הכנסת שיעורי־תורה רבים. תלמידי־החכמים שבו מסרו שיעורי־תורה לרוב. האחד למד עם הקהל ׳עין יעקב׳. חברו לימד מקצוע אחר בתורה.

הרב אריה־לייב קפלן הי"ד. דמותו נחקקה בליבי

הרב קפלן מסר מדי יום שיעור ב'חוק לישראל'. על כך זכה לשכר של מאה רובל לחודש. אמנם זה היה סכום ניכר באותם ימים, אבל כלל וכלל לא מספיק להוצאותיה של משפחה. הרב קפלן בקושי הצליח לפרנס את עצמו, אשתו ובתו בסכום זעום זה. אבל מלבד הכנסה זו לא היו לו מקורות הכנסה אחרים.

לביתו של הרב קפלן הופניתי כשהגעתי לקייב. הוא קיבל אותי בסבר פנים יפות. למרות עוניו, קיבלני לביתו ונתן לי הרגשה כאילו אני בן־בית מאז ומעולם.

יהודים אוקראינים מופלאים

נוסף על סיפוק הצרכים הגשמיים התמסר אלי הרב קפלן בכל לב ונפש. הוא למד אתי שיעור קבוע בכל יום. לאחר מכן הייתי הולך לשכונת סלומונקי, שם התגורר ועלוול אברבוך ולומד איתו.

אחד המקומות שבהם למדנו היה ביתו של ר׳ יצחק זאקאן, ברח׳ אוריצקי 5. המלמד היה יהודי ושמו שאול־אליהו ארול. הוא למד איתנו תנ״ך, קיצור שולחן־ערוך וכדומה. היינו כמה ילדים, ובהם גם אהרון זאקאן, בנו של ר׳ יצחק, המתגורר כיום בקראון־הייטס.

בסך־הכול היו לי שם תנאים טובים ומתכונת לימודים מסודרת למדי.

שכונת סלומונקי שהזכרתי היתה שכונה יהודית יקרה. התגוררו בה יהודים אוקראינים מופלאים. ממש יהודים של משי.

אני נזכר בדמויות המיוחדות שנחרתו בליבי. למשל, ר׳ משה קוליקוב, חסיד מהורונוסטייפל, יהודי עטור זקן ופאות. הוא היה גביר, סוחר ב׳אוטיל׳ (הכוונה לפחת של סחורות. בעצם, מסחר זה היה בו משום גניבה מהשלטונות. אבל עסקיו הצליחו יפה מאוד). מדי שבת, בסעודה השלישית, היה אומר דברי־תורה בהתרגשות שנגעה ללב כולנו. הוא ממש בכה בשעת אמירת הדברים.

היו שם יהודים יקרים כל־כך! פני׳ה קאצ׳ער, ר׳ משה וינאריסקער, הרב אליהו, הרב נפתלי. אצל הרב נפתלי אכלתי פעם, והוא הציע ללמוד ביחד חומש עם פירוש ׳אור־החיים׳. עמדנו בפרשת בשלח ואני זוכר עד היום מה שלמדנו.

הכיכר המרכזית בקייב. יהודים יקרים ופחד מפני ׳שקצים׳ אנטישמים

מרכז קייב. "הלכתי ברחובות בלב רועד מפחד"

קשה לתאר בימינו דמויות־הוד כאלה.

בשבתות הייתי הולך לבית־הכנסת עם הרבנית (נראה לי שהרב קפלן היה הולך להתפלל במקום רחוק יותר). פעם שאלו אותה השכנים מיהו הילד הקטן שהולך איתה ברחוב ונראה מהורהר כל־כך. היא אמרה שאני חולה ואולי אני מודאג ממחלתי. האמת היא, שלא הייתי שקוע אז בסוגיות חמורות בש"ס... פשוט הלכתי בלב רועד מפחד שמא אספוג אבן בראש, שכן כמה פעמים תפסו אותי 'שקצים' והפליאו בי את מכותיהם...

חזרה לאכילת 'ימים'

כך עברו עלי כחודשיים, עד שהתקרבו ימי חודש תשרי. לקראת החגים חזרתי

הביתה, כדי לעשות את החגים במחיצת בני־משפחתי. היתה בליבנו כמובן שמחה על ששוב אנחנו נמצאים ביחד, אבל לא הייתי יכול לחוש בן־חורין. נאלצתי להתחבא, שלא יראוני השכנים ולא ידווחו למנהל בית־הספר שאני נמצא בעיר.

בחסדי ה׳ עברו החגים בשלום, ואחרי שמחת־תורה חזרתי לקייב. הגעתי לביתו של הרב קפלן ונוכחתי שמצבה הכלכלי של המשפחה הורע בשבועות האחרונים. הרב קפלן לקחני הצידה ובכאב רב רמז לי שפשוט אין ביכולתו לפרנס נפש נוספת. ״תוכל להוסיף לישון אצלנו, אבל מזון לא אוכל לספק לך״, אמר בעיניים מושפלות.

נאלצתי לחזור להסדר העתיק של ׳אכילת ימים׳. בכל יום נקבע שאלך לאכול במשפחה אחרת, וכך סיפקו לי ארוחות למשך כל השבוע.

אולם כזכור, הייתי ביישן, וקשה היה לי לאכול בבית שבו יש ילדים. וכך היו ימים רבים שלא אכלתי. אם הייתי צריך ללכת לבית שהתביישתי להיכנס אליו, הייתי מעדיף לרעוב ולא ללכת לשם. במקרים כאלה, אם היו בכיסי כמה פרוטות, הייתי קונה חתיכת לחם ומשביע את נפשי. אם לא היה לי כסף — הייתי נשאר רעב. הבושה היתה חזקה מהרעב.

רק את סעודות השבת הייתי סועד על שולחנו של הרב קפלן, והישיבה בצוותא עמו היתה תמיד נעימה לי.

מסירות־נפש של יהודי זקן

זכור לי במיוחד יהודי שדמותו נחרתה בזיכרוני, ושמו ר׳ אייזיק ליפשיץ. הוא היה זקן, בן שמונים לערך. קודם שהקומוניסטים תפסו את השלטון, היה אדם אמיד למדי, והשמועות אמרו שהיה אפילו עשיר מופלג. הקומוניסטים נטלו ממנו את כל רכושו, אבל נראה שבכל־זאת הצליח להסתיר מעט רכוש. ילדים לא היו לו, והוא הקדיש את כל ממונו בעיקר לקיום שלוש מצוות:

ראשית, היתה לו קרן גמילות־חסדים. הייתי אז ילד, אבל ידעתי שכאשר מישהו נזקק לגמ״ח היה פונה לר׳ אייזיק ליפשיץ. בעיקר נעזרו בו יהודים שלא הסכימו לחלל את השבת, והתפרנסו מבתי־מלאכה קטנים וממסחר חשאי. יהודים אלה נזקקו מדי פעם בפעם להלוואה כדי לקנות סחורה וכדומה. אצל ר׳ אייזיק יכלו תמיד לקבל הלוואה בכבוד ובסבר פנים יפות.

שנית, הוא החזיק על חשבונו ׳חדר׳ חשאי. הוא אסף ילדים טובים שרצו ללמוד תורה ואירגן אותם בקבוצות קטנות בבתים פרטיים. אלה היו ילדי עניים, שהוריהם, שנותרו ללא פרנסה לאחר חילופי המשטר, לא יכלו לשלם בעדם שכר־לימוד. את שכרם של המלמדים שילם ר׳ אייזיק, והוא החזיק כעשרים מלמדים. כך יכלו הילדים ללמוד תורה בלי דאגות של תשלומי שכר־לימוד.

הדבר השלישי — הוא בנה מקווה־טהרה ומימן את כל הוצאות תפעולו. בקייב לא היה מקווה חוקי. באותם ימים עדיין נותרו ברחבי רוסיה כמה מקוואות, כמו כמה בתי־כנסת, שהשלטונות השאירו במיוחד כדי שיוכלו להצביע על ׳חופש הדת׳. כך אישרו לקיים מקווה במוסקווה ובחרקוב, אבל בקייב לא ניתן היתר לכך. ר׳ אייזיק קיבל עליו את הסיכון והחליט לבנות מקווה מחתרתי.

הוא קנה בית פרטי ובנה בו מקווה. כמה חודשים שירת המקווה את היהודים שומרי התורה והמצוות, מבלי שאיש יידע על כך. עבר זמן והשכנים הבחינו בתנועה חשודה שמתנהלת סביב הבית. הם הלשינו למשטרה וזו סגרה את המקווה.

ר׳ אייזיק לא אמר נואש ובנה מקווה בבית אחר. שוב עבר זמן וגם שם הלשינו השכנים והשלטונות סגרו את המקווה.

ראה ר׳ אייזיק שאין זה פתרון והחל לחשוב מה לעשות. לבסוף הבזיק במוחו רעיון. היה בעיר בית־חרושת גדול לזחלילי טנקים. בית־החרושת פעל עשרים וארבע שעות ביממה והפועלים עבדו בו בשלוש משמרות, ובכל שמונה שעות

התחלפה משמרת. ר׳ אייזיק קנה חורבה שעמדה ליד בית־החרושת ובנה בה מקווה. לשם אפשר היה ללכת בלא חשש, מכיוון שבמקום היתה כל הזמן תנועה ערה של בני־אדם והמבקרים במקווה נבלעו בתוך כל הפועלים.

ר׳ אייזיק הקפיד להסיק במו־ידיו את המקווה, ואשתו ניהלה במסירות ובנאמנות אין־קץ את כל שאר העניינים.

מובן שהכול היה חשאי לגמרי. רק מי שצריך היה לדעת ידע על קיומו של המקווה. אילו היה הדבר מגיע לאוזני השלטונות, היו כל המעורבים בדבר משלמים מחיר כבד על ה׳פשע׳ הזה.

איך נודע לי שיש שם מקווה? ובכן, הרב קפלן היה ידידו של ר׳ אייזיק. יום חמישי אחד בחורף, כשהערב היה יורד מוקדם, הציע ר׳ אייזיק לרב קפלן לגשת לטבול במקווה קודם שהנשים מגיעות. הרב קפלן לקחני עמו לטבילה וכך התוודעתי לקיומו של המקווה. אילו לא הייתי רואה את המקווה במו־עיניי, לא הייתי מאמין שבמקום כזה יכול לפעול מקווה־טהרה.

אלה דברים שראיתי במו־עיניי. יהודים כמו ר׳ אייזיק מסרו את נפשם בכל האופנים האפשריים כדי לשמור את התורה ומצוותיה. מסירות־הנפש הזאת עשתה עלי רושם עצום ונחרתה בנפשי לעולם ועד.

סגירת בית־הכנסת קוֹפֶּצְקֶה

אירוע שנשאר בזיכרוני כחוויה קשה ומכאיבה הוא סגירת בית־הכנסת קוֹפֶּצְקֶה. יום אחד בשנת תרצ״ו החליטו השלטונות שהם מחרימים אותו וקבעו ארכה שבה ניתנה ליהודים הרשות להוציא מבית־הכנסת את כל הספרים ותשמישי־הקדושה.

העיר היתה כמרקחה. אני זוכר היטב את האווירה. צמו שלושה ימים רצופים. אנשים אמרו תהילים ללא הרף, במשמרות. לא אוכל לשכוח איך קרא כל הקהל

פעם אחר פעם, פסוק בפסוק, את פרק פג בתהילים: "אלוקים אל דמי לך, אל תחרש ואל תשקוט א־ל. כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש... אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא ייזכר שם ישראל עוד"...

אבל הגזירה נכתבה ונחתמה, ולא הועילו כל התפילות והזעקות. ביום שנקבע לפינוי בית־הכנסת, מילאו אותו היהודים, כשהם אומרים תהילים ומרעישים עולמות. בינתיים הוקף בית־הכנסת חיילים רכובים על סוסים. החיילים, אלות בידיהם, התפרצו פנימה, ובמכות־רצח גירשו החוצה את היהודים, שעמדו עטופים בטליתות ומעוטרים בתפילין.

לאחר שכל היהודים הושלכו החוצה, החלו החיילים הפראים להשליך אחריהם גם את הספרים וספרי־התורה רח"ל. ברחבת בית־הכנסת נערמה גדולה של ספרים, והיהודים העבירו אותם, עם ספרי־התורה, לבית־כנסת קטן, ששכן ברחוב סופסקי 8.

משה־בנימין קפלן. חבר לילימודים

סייעתי בהעברת הספרים, כשידי רועדות מהתרגשות, צער ועלבון.

סיום תקופת קייב

בקייב היו כמה אזורים יהודיים, ספוגים באווירה של תורה, חסידות ויראת־שמים. היה אזור נייאופקה, שבו חיו הרבה יהודים שומרי תורה ומצוות. היה אזור פאדול,

וגם שם חיו הרבה יהודים יראים ושלמים. אחד התושבים שם היה ר׳ הנך רפופורט, שאיתו ביליתי הרבה זמן בשיחות.

כך ישבתי בקייב כשנתיים וחצי. בנו של הרב קפלן, משה־בנימין, למד באותו זמן בז׳יטומיר. עמו למד גם משה־אהרן גייסינסקי ע״ה. קודם שנסעתי הביתה לפסח בשנת תרצ״ז, כתב משה־בנימין קפלן לאביו, שימסור לי שלא אחזור לקייב אלא אסע לברדיצ׳וב (הרחוקה מאומן כ־180 ק״מ).

בברדיצ׳וב, כך כתב, נפתחת ישיבה לנערים, והוא המליץ לפני לנסוע וללמוד בה. הוא גם ציין את הכתובת שאליה עלי לפנות שם: ביתו של בערלע כץ, ברחוב סטארע מעסטא 15.

פרק חמישי

תומכי־תמימים בברדיצ׳וב

ימים מאושרים / סניף בקְרִיווֹאִי־רוֹג /
מפלט בדנייפרופטרובסק / סניף של הישיבה בקלינצה /
תקוות בסְטַרָדוּב / אני חוזר לברדיצ׳וב

ימים מאושרים

בברדיצ׳וב נפתח אז סניף של ישיבת תומכי־תמימים. שמעתי בעבר על הישיבה ועל האווירה החסידית המיוחדת שבה. איזלתי לעצמי שאזכה ללמוד בישיבה זו. ואכן, היום המאושר הזה הגיע.

אחרי פסח נסעתי לברדיצ׳וב. בראש־חודש אייר תרצ״ז הגעתי לתומכי־תמימים ויום זה שמור אצלי כיום מיוחד.

מצאתי בברדיצ׳וב כשנים־עשר נערים. התברר לי, שכשם שהודיעו לי על הישיבה, כך הודיעו על כך למשפחות נוספות, והרבה נערים הגיעו. מה נפלאה היתה ההרגשה להימצא עם חבורת נערים שמוסרים את נפשם ללמוד תורה במחתרת.

את הישיבה ניהלו ר׳ משה ע״ה רובינסון מקורולביץ׳ ור׳ דובער גורביץ שי׳ (כיום מנהל בית־רבקה בצרפת). ר׳ משה למד איתנו נגלה ובערל למד איתנו חסידות.

ר׳ משה היה יהודי יקר וחסיד אמיתי. הוא היה אהוב למקום ואהוב לבריות. עסק כל היום בתורה ובהפצתה, תוך הצנעת לכת ובלא להתבלט כלפי חוץ. ליבו הטוב היה שם־דבר והוא השתתף בסבל הזולת כאילו זה היה סבלו־שלו ממש.

ר׳ משה רובינסון, ראש הישיבה. לימוד במחתרת

לימוד החסידות היה לגבי דבר חדש לגמרי, והוא עשה עלי רושם עצום. אני זוכר עד היום את המאמר הראשון שלמדנו — ״אדם כי יקריב״ בלקוטי־תורה.

הימים היו מאושרים ביותר. בראש ובראשונה שמחתי על שנסתיים סדר אכילת ה״ימים׳... חילקו לכל אחד ואחד מאיתנו כמה פרוטות ליום, שבהן אפשר היה לקנות דבר־מאכל כלשהו. בלילה היינו הולכים למקומות מוסכמים שבהם ניתנה לנו ארוחה חמה. שמחתי היתה עצומה, סוף־סוף נפטרתי מהבושה הכרוכה באכילת ״ימים׳.

אך מובן שעצם קיומה של הישיבה בימים האפלים הללו היה מקור לאושר בלתי־נדלה. ידענו לייקר את הזמן והרגשנו שכל יום שניתנת לנו אפשרות ללמוד תורה — הוא מתנה יקרה מפז.

השמועה על הישיבה עשתה לה כנפיים, ואט־אט החלו נערים נוספים להתקבץ. מנהלי הישיבה נוכחו במהרה, שלא יוכלו להחזיק מספר כה גדול של

ר׳ זוּבער גורביץ׳.
המשפיע לחסידות בברדיצ׳וב

ר׳ ישׂראל לוין.
ניהל את הישיבה בקריוואי־רוג

תלמידים. הוחלט אפוא לשלוח מקצת הנערים למקום אחר ולפתוח שם עוד סניף של הישיבה. אני הייתי בתוך הקבוצה הזאת.

שהיתי בברדיצ׳וב כחודש ימים בלבד, ושוב נטלתי לידי את מקל הנדודים.

סניף בקְרִיוואָי־רוֹג

נשלחנו לעיר קְרִיוואָי־רוֹג (הרחוקה מברדיצ׳וב כ־350 ק״מ). שם קיבל עליו את ניהול הישיבה בחור מבוגר ושמו ר׳ ישראל לוין (כיום בכפר־חב״ד, אביו של ר׳ שלום־דובער לוין, מנהל ספריית ליובאוויטש המרכזית). הוא גם למד איתנו.

הכול היה חייב להיות חשאי לחלוטין, שכן יהודי המקום פחדו מפני קיום ישיבה בעיר, וגם להם היה אסור לדעת עליה. היתה לנו דירה שבה היינו ישנים בלילה, והשכם בבוקר היינו יוצאים לבית־הכנסת, ועוד בטרם הגיעו המתפללים

העיר קריוואי־רוג. רח׳ קארל מרקס

היינו נכנסים פנימה ומסתתרים בעזרת־הנשים. רק השמש היה שותף לסוד, ואחרי התפילה היה סוגר עלינו את הדלת, ואנחנו היינו יורדים לתוך אולם בית־הכנסת הנעול ולומדים בפנים בשקט.

היינו שם כארבעה־חמישה נערים: הירשל ׳דער בראסלעווער׳, ולוול אוורבוך, מוטל לוין ואנוכי, וזמן־מה היה עמנו גם לייבל מוצ׳קין.

מפעם לפעם היינו הולכים לביתו של השוחט המקומי ר׳ יואל איטקין (שבנו, שמוליק, למד איתנו), ושם היתה נערכת התוועדות חסידית.

חלף חודש ופתאום נודע הדבר ליהודי המקום. קמה מהומה גדולה והם תבעו לסלק מיד מבית־הכנסת את הישיבה, שעלולה להמיט על ראשם צרות צרורות ולגרום לסגירת בית־הכנסת. נאלצנו אפוא לברוח מהעיר עד יעבור זעם.

מפלט בדנייפרופטרובסק

אני ומוטל לוין (אין זה בנו של ר׳ ישראל נעוולער, אלא מוטל לוין אחר) נסענו לדנייפרופטרובסק, ששוכנת לא־הרחק מקריוואי־רוג. גם שם חיינו באותה מתכונת — היינו מסתתרים בעזרת־הנשים ואחרי התפילה יורדים לבית־הכנסת ולומדים.

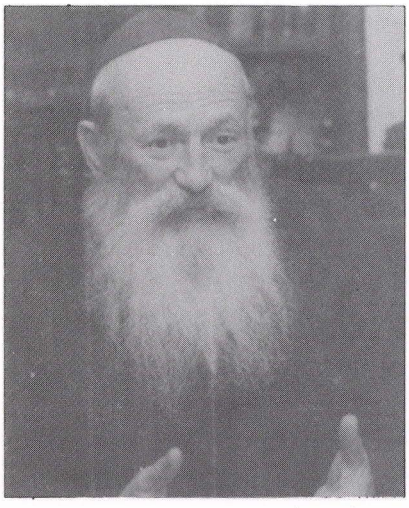
בשבתות היו מגיעות נשים להתפלל. אנחנו היינו נכנסים אז לחדר צדדי בעזרת־הנשים ויושבים שם בדממה עד אחרי התפילה.

כמה פעמים זכיתי לראות מעזרת־הנשים את הגאון המקובל רבי לוי יצחק שניאורסון, אביו של כ״ק אדמו״ר. הממונים עלינו לא רצו שניצור קשר עם הרב, כדי שלא להכניסו לכלל סכנה, ובכלל הוזהרנו שלא לבוא במגע עם איש מתושבי העיר. היינו אמורים להיות חשאיים לגמרי.

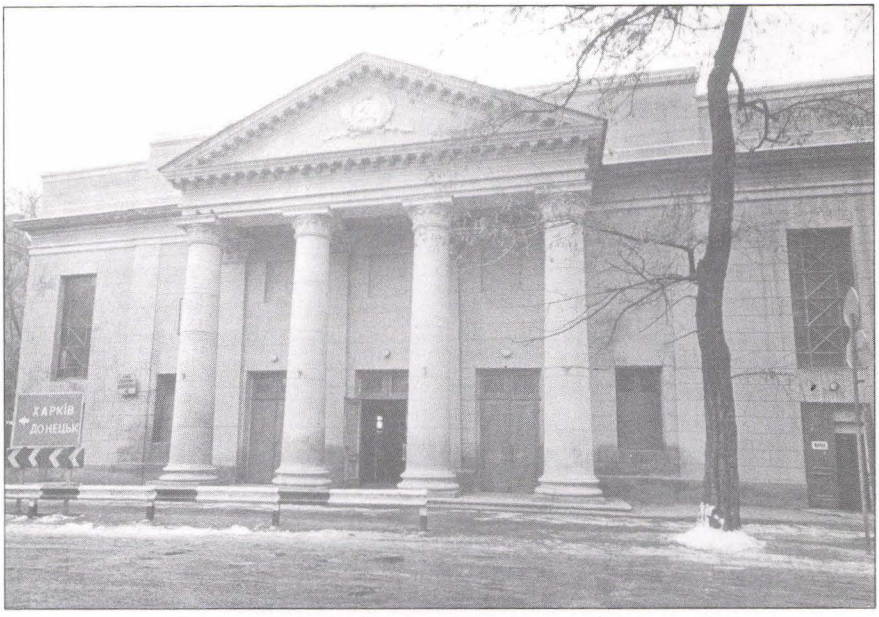
הממונה על הישיבה היה ר׳ שלום וילנקין ע״ה (שהתגורר עד לאחרונה בנחלת הר־חב״ד), בנו של השוחט המקומי ר׳ שניאור־זלמן וילנקין, שהיה

ר׳ שניאור־זלמן וילנקין

ר׳ שלום וילנקין

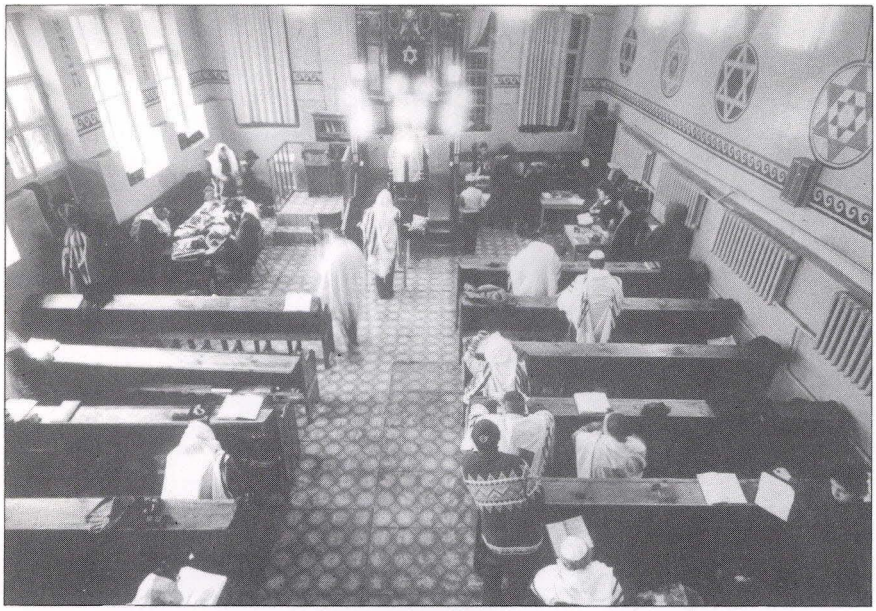
בית־הכנסת הגדול ביקטרינוסלב. הקומוניסטים הפכוהו לאחר־מכן למפעל חולין

המלמד של הרבי. הוא למד איתנו וסיפק את כל צרכינו. כחודשיים למדנו עמו והמצב היה נוח למדי. במשך הזמן הזה נרגעו הרוחות בקריוואי־רוג ונקראנו לחזור לשם.

חזרנו לקריוואי־רוג בימי אלול והמשכנו בלימודינו עד אחרי החגים. אז נתגלה שוב דבר קיומה של הישיבה ושוב פרצה מהומה והיה צורך להסתלק משם. נסענו שוב לדנייפרופטרובסק.

מתכונת זו חזרה ונשנתה. ברגע שהיינו מתגלים, היינו נמלטים לדנייפרופטרובסק, וכאשר נרגעו הרוחות היינו חוזרים לקריוואי־רוג.

בפעם השלישית שנאלצנו להימלט לדנייפרופטרובסק כבר היה החורף בעיצומו, ובאוקראינה החורף קר מאוד. לא היה לי איפה ללון, ונאלצתי לעשות את הלילות בבית־הכנסת. זה היה אולם גדול וקר מאוד. שרר שם קור־אימים. אפילו שמיכה לא היתה ברשותי. התכרבלתי אפוא בתוך מעילי, התכווצתי ככל

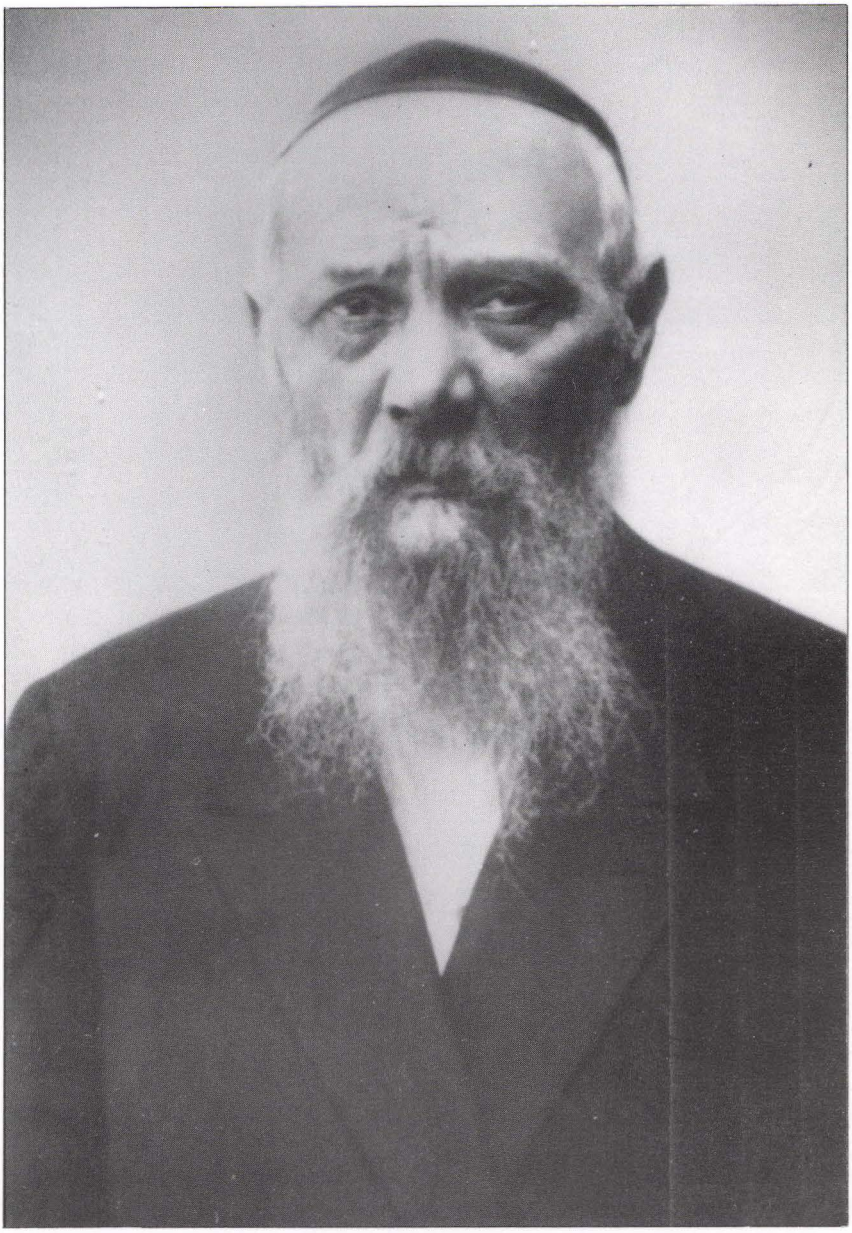
בית־הכנסת כיום. מבט מעזרת־הנשים שבה הסתתרנו ולמדנו

יכולתי וניסיתי לשווא להירדם בקור העז. נוסף על הקור גם פחדתי. בסך־הכול הייתי נער בן ארבע־עשרה, ולא היה נעים לישון לבד בלילה באולם הגדול של בית־הכנסת.

עברו כך כמה ימים והגיעה ידיעה שאחזור לקריוואי־רוג. התאספנו שוב ואז ריכז אותנו ר׳ ישראל והודיע בצער כי אין שום אפשרות להוסיף לקיים את הישיבה בעיר וכי עלינו למצוא לנו מקומות אחרים ללמוד בהם.

סניף של הישיבה בקלינצה

ר׳ ישראל פיזר אותנו בין הערים השונות שבהן היו ׳סניפים׳ של הישיבה. אותי שלח לעיר קלינצה ברוסיה הלבנה. שם התגורר ר׳ יוסף גולדברג מטרשפול. הוא נודע כבר אז כלמדן גדול (אחר־כך היה ראש הישיבה בברונואה שבצרפת).

הגאון המקובל רבי לוי־יצחק שניאורסון, אביו של כ"ק אדמו"ר

באתי לביתו של ר' יוסף. הוא קיבל את פני בסבר פנים יפות, אך הסביר לי שלא יוכל לקבלני. לטענתו, כבר לומדים אצלו ארבעה בחורים והלימוד עם יותר מארבעה תלמידים טומן בחובו סכנה גדולה (היתה שמועה, שהרבי הריי"צ הורה לפצל את הישיבה לקבוצות של ארבעה תלמידים כל אחת, מפני הסכנה). עוד אמר, שאותם בחורים מבוגרים ממני והם לומדים ברמה גבוהה הרבה יותר מכפי יכולתי. בכל־זאת הציע לי להישאר בינתיים בביתו.

לא היתה לי ברירה ונשארתי אצלו. בבוקר היה יוצא ללמוד עם תלמידיו ואני הייתי נשאר בבית לבדי. לצאת החוצה לא יכולתי מפני הסכנה וכך ישבתי בבית, מנסה ללמוד קצת בעצמי. אבל יותר ממה שלמדתי – בכיתי וקראתי פרקי תהילים. זה היה כעין מעצר.

יום אחד אמר לי ר' יוסף, שישיבתי אצלו היא ללא תכלית, ולכן הוא מציע לי לנסוע לסטאראדוב. שם התגורר ר' זלמן־שמעון דווארקין (שאחר־כך היה מרא־דאתרא בשכונת קראון־הייטס). הוא עבד בעיירה סמוכה, במפעל ממשלתי, ולדברי ר' יוסף אפשר יהיה ללמוד איתו בערבים.

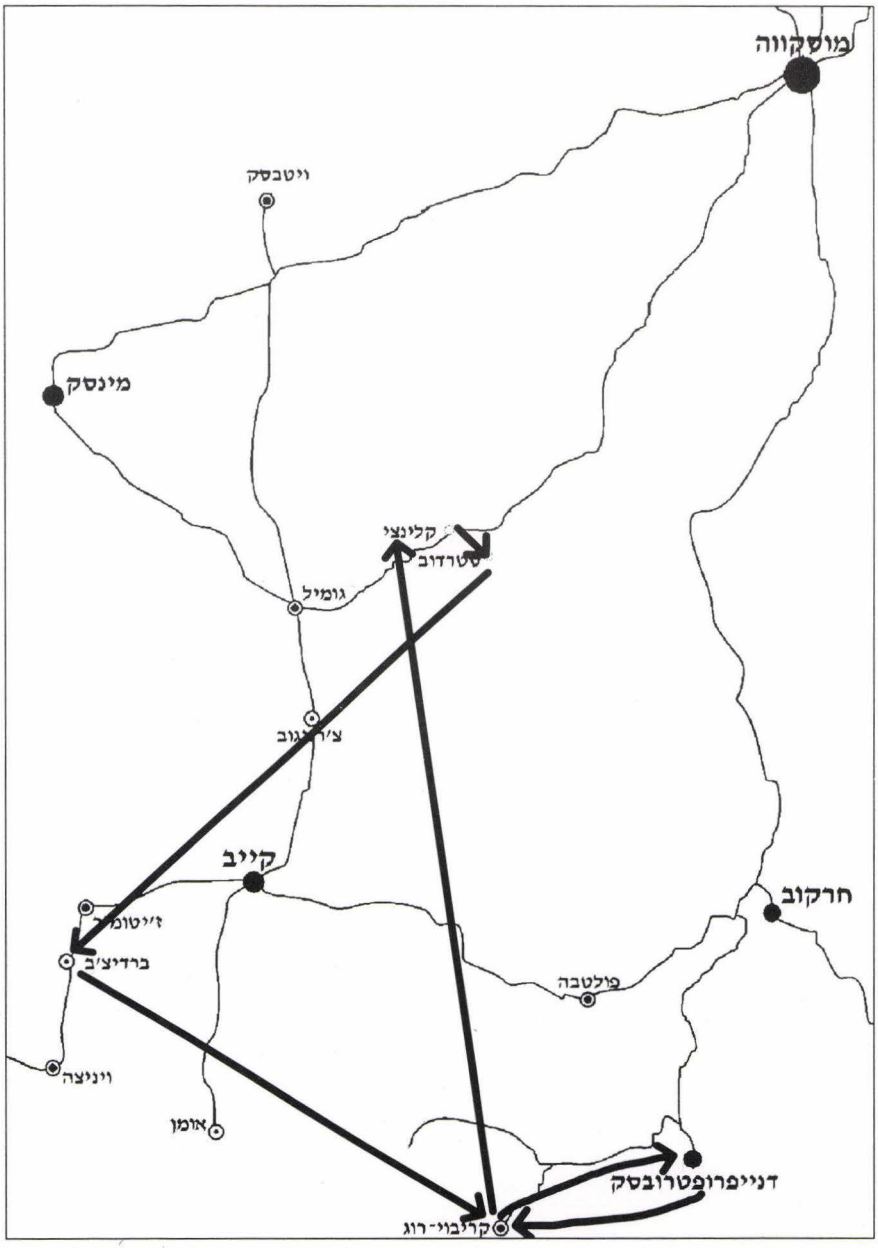
תקוות בסטאראדוב

כשהגעתי לסטאראדוב מצאתי שם בחור נוסף, ר' זלמן קצנלבויגן (קייזן) (כיום בקליוולנד). שמחתי למראהו וקיוויתי שיהיה לי לחברותא ובכלל יהיה עם מי לדבר.

אבל גם שם לא מצאנו מנוחה. יום אחד ישבתי עם זלמן בבית־הכנסת, ופתאום נכנסה הרבנית כשהיא בוכייה ואמרה שבאו מהג־פ־או ושאלו על ר'

ר' זלמן קצנלבויגן (קייזן)

נדודים: מברדיצ'ב לקריבוי־רוג, לדנייפרופטרובסק וחזור חלילה, לקלינצי, סטרדוב ושוב לברדיצ'ב

הרה"ג ר' זלמן־שמעון דוואראקין

זלמן־שמעון.

היא הושיטה לזלמן מכתב שהגיע אליו באותו יום. למרבה המזל הניחה אותו מיד על הארון וכך לא הבחינו בו הרשעים. אחר־כך פתחה את המכתב וראתה שהוא נשלח מאת דודתו של זלמן, "הדודה שרה" (שרה קצנלבויגן). היא כתבה שאסרו את אחיה, אביו של זלמן, והורתה לו שלא לבוא הביתה אלא להסתתר בכל מקום שיימצא מתאים.

הרבנית אמרה שהיא מוכרחה לצאת מיד למקום עבודתו של בעלה, כדי להבטיח שלא יחזור בערב הביתה, שמא יאסרו אותו. היא ביקשה ממני להתלוות אליה.

אני זוכר זאת כאילו זה היה היום. ברחוב ירד גשם, אבל מעיניה של הרבנית ירדו יותר דמעות. היא חששה שמא חלילה תאחר מלמצוא את בעלה. אבל ה' עזר והגענו לעיירה ניעצ'ה ומצאנו אותו. ר' זלמן־שמעון מיהר להימלט מהמקום. בניעצ'ה היה שוחט ואצלו עשינו אני והרבנית את הלילה. בבוקר חזרתי לסטאראדוב, והיה ברור שעתה אין לי עוד מה לחפש שם ויצאתי לשוב לקלינצה.

שוב עברו עלי ימים קשים. הייתי אצל ר' יוסף גולדברג, וישבתי כל היום בבית כשאני שרוי באמירת תהילים ובתפילה לקב"ה. הייתי אובד עצות ממש

והתחננתי לקב״ה שיעזור לי לחזור לברדיצ׳וב לימי האור של הישיבה.

יום אחד בא ר׳ יוסף ואמר לי: הנה אתה רואה שכאן אין לך אפשרות ללמוד. אני מציע שתחזור לברדיצ׳וב, אל ר׳ משה רובינסון. הוא אדם בעל לב טוב מאוד, ואני בטוח שכאשר תספר לו על הגלגולים שעברו עליך בחודשים האחרונים, הוא יקבל אותך. באמת, עברתי הרבה באותם שבעה חודשים. נדדתי הלוך וחזור מעיר לעיר ומעיירה לעיירה.

לא היתה לי ברירה אחרת, וקיבלתי את עצתו. ר׳ יוסף נתן לי כסף לכרטיס נסיעה והגעתי לברדיצ׳וב. סיפרתי לר׳ משה כל מה שעבר עלי, וכפי ששיער ר׳ יוסף, ליבו לא נתן לו לדחותני. ״טוב, אחרי שעברת כל־כך הרבה סבל, תישאר כאן, ומה שיהיה על כולם יהיה עליך״, אמר.

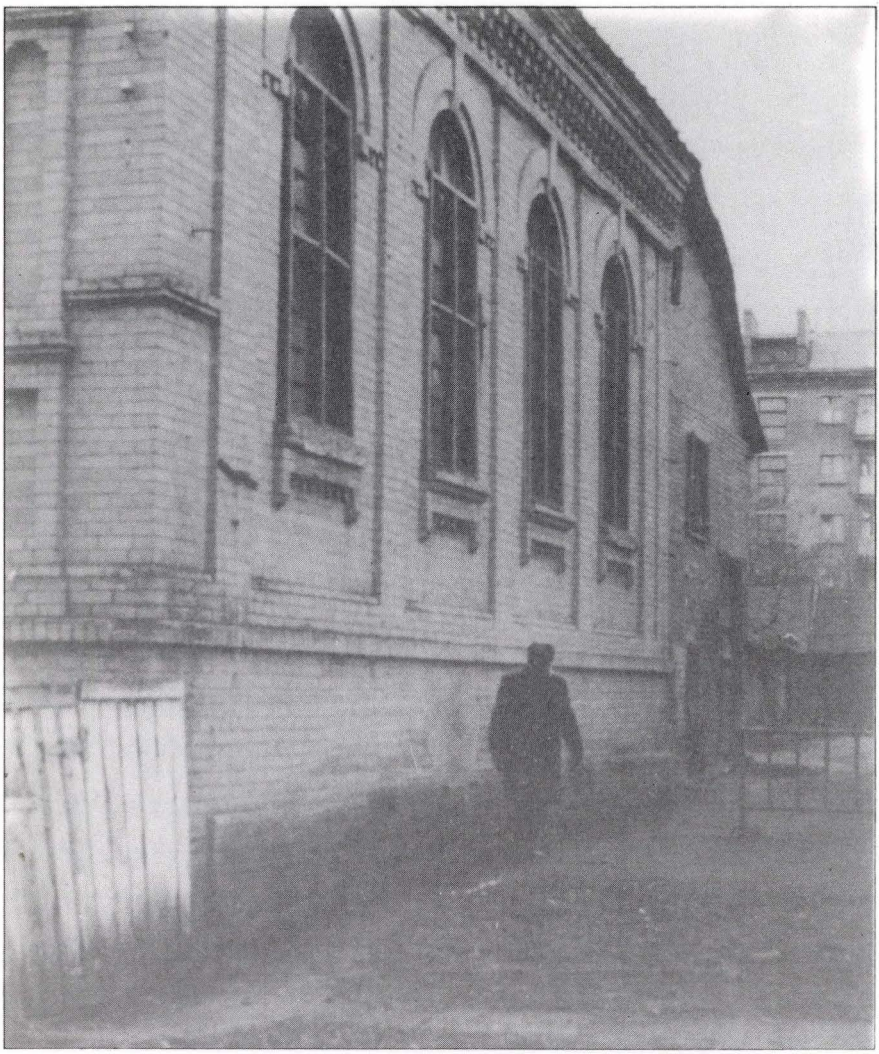
אני חוזר לברדיצ׳וב

בברדיצ׳וב חזרתי אל הימים המאושרים. סוף־סוף יש לי ב״ה מקום ללמוד ואינני צריך עוד לנדוד ולהתגלגל ממקום למקום.

היה לי שם חבר, שלום־בער פבזנר (אחיו של הרה״ג הרב הלל פבזנר מפאריס). ר׳ משה היה מוסר שיעור ואחר־כך הייתי הולך עם שלום־בער לבית־המדרש של אומרי המשניות והיינו חוזרים ביחד על השיעור.

זו היתה התקופה האפלה ביותר של רוסיה הקומוניסטית, שנות תרצ״ז־צ״ח הידועות לשמצה. על אותם ימים קראו את הפסוק ״אין בית אשר אין שם מת״. במיוחד התנכלו השלטונות לחסידי חב״ד וברסלב ואסרו אותם בהמוניהם.

[באומן, שבה התגוררה משפחתי, התגוררו הרבה חסידי ברסלב. לילה אחד פשטו על בתיהם ואסרו את כולם ממש, ללא יוצא מן הכלל. כולם נשלחו למחנות־כפייה. כמה מהם נשארו בחיים, אך הרוב מתו שם. למזלו הטוב של אבי, לא היה בבית, שאם כן היה נאסר גם הוא].

ב׳ית־כנסת בעיר ברדיצ׳וב

אולם בברדיצ׳וב פרחה רוח היהדות. כל האווירה בעיר היתה אווירה יהודית חמה. היהדות חייתה שם במלוא מובן המילה.

יחסית לאותם ימים, בברדיצ׳וב פעלו אז הרבה בתי־כנסת. בעצמי ביקרתי

הרב ר׳ שלום־שכנא פרידמן ובניו דוד, מאיר ומרדכי

בשמונה־עשר, ואולי היו יותר. והיו אלה הימים שבהם נותרו ערים שלמות בלא זכר לבית־כנסת.

בכלל, ברדיצ׳וב היתה עיר יהודית מאוד. קשה לתאר את החום והקדושה. ראיתי שם יהודים יקרים. זכור לי היטב ר׳ בערלע כץ, יהודי אוקראיני יקר, חם ומלא חיות, חסיד בויאן. הוא היה גוץ, וטוב־לב מאין כמותו. בשבתות היה מתפלל באריכות ונשאר בבית־הכנסת שעות לאחר שהלכו המתפללים, כשהוא מתפלל במתיקות ומתוך נגינה, כאילו היה ׳עובד׳ ליובאוויטשי.

דמות נוספת שנחקקה בזיכרוני היתה של הרב שלום־שכנא פרידמן. הוא היה יפה־תואר ובעל הופעה מרשימה. כשהיה הולך ברחוב, היו אנשים נעצרים ומביטים בו.

גם שני אחיו היו רבנים. ר׳ זושא היה רב באודסה, ור׳ יענקלה היה רב בקייב (הוא אביו של ר׳ ישראל פרידמן מניו־יורק ושל ר׳ מאיר ור׳ אהרן פרידמן

מכפר־חב״ד).

לרב שלום היו שלושה בנים. האחד דוד׳ל, בעל כישרונות מזהירים וזיכרון מושלם. יום אחד ביקש ממני לבחנו במסכת בבא־קמא שבה למד באותה שעה. הוא אמר לי: ״פתח את הגמרא היכן שתרצה, קרא לפני כמה מילים, ואומר לך את ההמשך״. ואכן, הוא ידע את כל המסכת בעל־פה בלשונה.

בן נוסף היה מאיר׳ל, אז בן שבע. גם־כן ילד מחונן שלמד בשקידה והתמדה.

אבל זכור לי במיוחד הילד מוטלה, בן החמש. הוא היה בא בערב שבת לבית־הכנסת, עולה על ספסל וקורא שיר־השירים בקול רם ובנעימה כה מתוקה, שהתבוננות בילד היתה בבחינת תענוג רוחני ממש.

פרק שישי

המאסר

התוועדות כ״ד בטבת / שוטרים פורצים לבית־הכנסת / צילומים בחצר המשטרה / סדר חקירות / רעב וצמא / פיתויים ואיומים / לא חותם על שום מסמך / המשחק נגמר / שנת מאסר

התוועדות כ״ד בטבת

הגעתי לברדיצ׳וב בערך בתחילת חודש כסלו תרח״ץ, ולמדתי בישיבה עד כ״ד בטבת. ביום זה, יום ההילולא של כ״ק רבנו הזקן, התאספנו בבית־הכנסת של החייטים להתוועדות. היינו שם כעשרה נערים.

ההתוועדות התנהלה בנעימות. ישבנו סביב שולחן גדול, שעליו נערכו לחם, דג מלוח, תפוחי־אדמה מבושלים וכמובן ׳משקה׳. נטלנו ידיים והתוועדנו. ישבו עמנו ר׳ משה רובינסון ור׳ בערל גורביץ׳, סיפרו סיפורים והשמיעו דברי התעוררות.

נקודת הדברים בהתוועדות היתה על הצורך לעבוד את ה׳ מתוך קבלת־עול שלמה, בלי לשאול למה ומדוע. עושים מה שצריך כי זה רצון ה׳. ר׳ משה ביאר באריכות את חטאו של שאול המלך, שלמרות מדרגתו הגבוהה, חטא ונפל, מכיוון שהלך אחרי הטעם. כמו־כן עוררו להקפיד מאוד על זמני הסדרים ולייקר כל דקה.

ישבנו ובלענו בצמא כל מילה. ביני לביני שרנו מניגוני חב״ד, שמשכו כל־כך את ליבי. האווירה היתה נפלאה ומאושרת.

שוטרים פורצים לבית־הכנסת

ופתאום, בשעה אחת או שתיים בלילה, נשמעה חבטה אדירה מכיוון הדלת. היא נפרצה ואל בית־הכנסת פרצו שני מלאכי־חבלה, אוחזים אקדחים שלופים. ברגע שנשמעה החבטה קפצו ר׳ משה ור׳ בערל ממקומם וזינקו לעבר חדרון צדדי שבו נערמו עצים להסקה.

המראה שנגלה לעיני שני השוטרים היה תמים למדי — חבורת נערים יושבת סביב בקבוק ׳משקה׳. הם סקרו אותנו ואת בית־הכנסת וכבר עמדו ללכת, ואז אמר אחד מהם: ״לא, עלינו לעשות תחילה חיפוש מדוקדק במקום״. בחיפוש נמצאו השניים מסתתרים בין גזרי העצים.

״מה אתם עושים כאן?״, שאלו אותם השוטרים.

״סתם עברנו בסביבה, ראינו אור בבית־הכנסת ומצאנו את חבורת הנערים שיושבת ושותה, והצטרפנו אליהם״, ענו השניים.

השוטרים לא קנו את התירוץ הדחוק. אחר־כך התברר שידעו מראש על קיומה של הישיבה, ורק המתינו להזדמנות שבה יוכלו לתפוס את כולנו בשעת הלימוד. הם הורו לנו להסתדר בשורה עורפית וללכת איתם לתחנת המשטרה. הם צירפו אלינו גם את שמש בית־הכנסת שישב באולם. אחד השוטרים הלך בראש השורה וחברו שימש מאסף.

הובילו אותנו לתחנת המשטרה הרגילה, לא הג־פ־או (החשאית). שמחנו במקצת, וקיווינו שנוכל להיחלץ מידיהם. עשינו שם את הלילה, ובבוקר נקראנו לצאת החוצה ושם חיכתה לנו משאית להובלת אסירים. נצטווינו לעלות עליה ולשבת בראש מורכן. נראה שלא היה נעים למשטרה להוביל בחוצות העיר נערים עצורים במכונית משטרה. שני שוטרים התיישבו לידנו, נשקם בידיהם, והמכונית יצאה לדרכה, לעבר מטה הג־פ־או. או־אז הבנו שלא בנקל נצא

המחבר בתקופת המאסר

צילומים בחצר המשטרה

עם הגיענו למטה הג־פ־או, נטלו מאיתנו השוטרים את התפילין. אחד מהם גזר באכזריות את הציציות שהשתלשלו מהטלית־קטן שלבשנו. נאלצנו לפשוט מיד את הטלית־קטן.

על הצעד הנמהר הזה עתידים היו השוטרים להצטער אחר־כך. הם הוציאו אותנו לחצר, העמידו אותנו לצד הבחורים המבוגרים והחלו לצלם אותנו מכל העברים. פתאום פנה אלינו אחד הקצינים: "איפה הציציות שלכם? איזה מין 'חדר' זה בלי ציציות?". הוא ציווה עלינו להוציא את ציציותינו החוצה. הסברנו לו שהשוטרים גזרו את הציציות ונאלצנו לפשוט את הטלית־קטן.

פני הקצין אדמו מזעם על השוטרים הלא־יוצלחים שלו, שעשו שטות כזאת מבלי לחשוב על משמעות מעשיהם. "איך אפשר יהיה להוכיח שזה 'חדר', כשאין להם ציציות?!", שאל את השוטרים בזעף.

לא ידוע לנו בבירור מה ביקשו להשיג בתצלומים אלה. ייתכן שרצו לאסוף ראיות נגדנו וייתכן שביקשו להשתמש בתצלומים לצורך תעמולה בחו"ל, שכביכול מתקיימים 'חדרים' ללימוד תורה ברוסיה הסובייטית.

בעוד הצלם עסוק במלאכתו, פנה הקצין לפתע אל שמש בית־הכנסת ושאלו: "איך המלמד שלכם, הוא מלמד טוב?".

השמש, שלא ניחן בבינה יתרה, השיב מיניה וביה: "כן, הוא טוב מאוד, יוצא מן הכלל ממש".

זיעה קרה כיסתה את פני כולנו. אבל החלטנו לעמוד בנחישות על גרסתנו ולא להסגיר את דבר קיומה של הישיבה, ואפילו יענו אותנו עינויים קשים.

סדר חקירות

לאחר קבלת־הפנים הזאת הוכנסנו בזה אחר זה לחקירה ראשונית. כל אחד הוכנס לבדו לחדר־החקירות ונשאל לשמו, לגילו ולמעשיו. כשהגיע תורי, מסרתי את שמי ואת כתובת בית הורי ואחר־כך שאלני החוקר בן כמה אני.

״אחת־עשרה״, השבתי.

״אתה שקרן״, הטיח בי החוקר. הוא לא נזקק למומחיות יתרה כדי להגיע למסקנה זו. בכל־זאת, כבר הייתי בן ארבע־עשרה ולא נראיתי ילד בן אחת־עשרה.

עמדתי על שלי: ״מדוע אתה אומר שאני שקרן? מה אתה רוצה ממני? אני בן אחת־עשרה״.

החוקר השתולל: ״איזו חוצפה! משקר במצח נחושה!״.

הוא היה יהודי, חוטרצקי שמו (כל חברי הג־פ־או בברדיצ׳וב היו יהודים שפעלו בשירות הקומוניסטים. רק הממונה הראשי עליהם היה גוי). הוא המשיך ושאל אותי כל מיני שאלות סתמיות ופתאום שאל: ״אתה מניח תפילין?״.

״כן״, השבתי אינסטינקטיבית, ומיד תפסתי את גודל המשגה שלי.

החוקר הכה באגרופו על השולחן וצעק: ״שקרן שכמותך! איך אתה מעז לומר לי שאתה בן אחת־עשרה, הרי כבר עברת את בר־המצווה שלך?!״.

התעשתי מהר והשבתי בשלווה: ״אפשר להניח תפילין גם מגיל אחת־עשרה״.

״שקרן!״, צרח החוקר. הוא ממש השתולל מזעם. ״אני אראה לך!״.

הוא לחץ על כפתור וציווה להביא לפניו את ר׳ משה רובינסון. כשנכנס לחדר, שאלו החוקר: ״רבי, מאיזה גיל מניחים תפילין?״.

נראה שהבין מיד במה מדובר. תשובתו שימחה אותי: "מדאורייתא מניחים תפילין מגיל שלוש־עשרה, אבל מדרבנן אפשר להניח תפילין מגיל אחת־עשרה"...

החוקר ידע שאנו משטים בו והשתולל מזעם. אבל נוכח התעקשותי נאלץ להרפות. גם היו עמי מסמכים רשמיים חתומים וקשה היה לו להתמודד מולם.

אבל בגלל העימות הזה סבלתי יותר מחבריי. ממה־נפשך: אם אני משקר, ודאי שיש סיבה להציק לי, ואם אני דובר אמת, הרי אני הצעיר שבחבורה, ואם־כן יש סיכוי רב יותר להוציא ממני דברים שקשה להוציאם מהאחרים.

החוקר ניסה להביא אותי לידי הודאה על דבר קיומו של ה'חדר' המחתרתי. הכחשתי זאת בכל תוקף: "איזה רבי? איזה 'חדר'? מי בכלל רוצה לשבת וללמוד? הלוא אני ברחתי מהבית ובאתי הנה כדי להרוויח כמה קופייקות. סתם עברתי, פגשתי חברים ונכנסתי להתחמם על כוסית משקה"... זו היתה הגרסה שדבקתי בה.

רפאל וילשנסקי

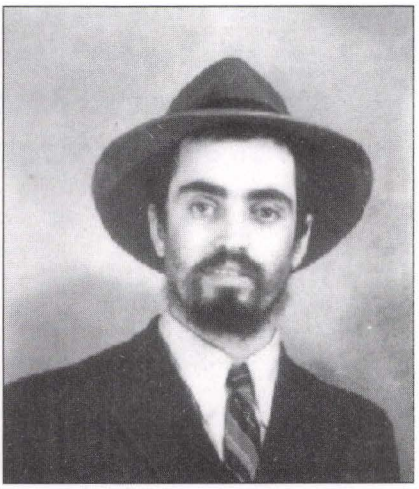
זאב (וועלוול) אברבוך

עברו עלינו כמה שעות של חקירה מתישה, וכשירד הערב נשלחנו לחדרי־המעצר. היו בינינו שישה נערים צעירים יותר: רפאל וילשנסקי, ועלוול אברבוך, שלום־בער פבזנר, העשל צייטלין, ואני ורפאל ברוק (נשאר ברוסיה ונפטר לא מכבר. לאחר התמוטטות ברית־המועצות רצה מאוד להגיע לרבי, אבל לא מצא כוחות בנפשו לעשות זאת. הוא היה אומר, שאם יביט ברבי, לא יוכל לעמוד בגודל ההתרגשות).

המבוגרים יותר היו ארבעה: ר' משה, ר' בערל, אלעזר מגילבסקי ושמואל איטקין.

את ששת הצעירים הכניסו לתא אחד ואת ארבעת המבוגרים לתא שני.

מצאנו את עצמנו בתא־מעצר ארוך. היו בו דרגשי שינה, שכבר היו תפוסים על־ידי אסירים אחרים (אגב, רובם היו יהודים). נשאר רק מקום מתחת לדרגשים, ושם הסתדרנו איכשהו לשינה.

העשל צייטלין

רפאל ברוק

רעב וצמא

בימי המעצר סבלנו מרעב. מובן שלא טעמנו מתבשילי הכלא. הדבר היחיד שיכולנו לאכול היה לחם, אבל הוא היה יבש וגרוע כל־כך, שבתחילה לא רצינו לאוכלו. הסוהרים אמרו לנו: "ילדים, אכלו את הלחם, הוא עוד יחסר לכם".

ואכן, עד מהרה התחלנו לחוש את טעמו של הרעב. בבוקר חילקו פרוסת לחם, שבקושי הספיקה לארוחה. בצהריים חילקו מרק. את המרק לא אכלנו, וכך נשארנו רעבים. ממש קשה לתאר את עוצמת הרעב שהרגשנו שם.

אחר־כך התעוררה בעיה נוספת — מחסור במים. בתא־המעצר היה חם מאוד, ועקב כך גבר מאוד הצמא. המים שחולקו הספיקו בקושי להרוות את הצימאון, אבל אנחנו נזקקנו להרבה יותר מים, לצורך נטילת ידיים. האסירים האחרים, שראו איך אנחנו 'מבזבזים' מים יקרים על 'רחיצת ידיים', החליטו שכך זה לא יכול להימשך, וקבעו לכל אחד ואחד מכסה קבועה של מים.

היה קשה מאוד להסתדר עם מכסה מצומצמת זו. נאלצנו לנצל את נטילת הידיים של שחרית גם לנטילת ידיים לסעודה. כשהתעוררנו בבוקר, נטלנו את הידיים, בירכנו 'על נטילת ידיים' וברכת התורה, ומיד בירכנו 'המוציא' על הלחם. רק אחר־כך התפללנו, שאם לאו לא היו לנו מים לנטילה לפני המזון. זו היתה ארוחתנו היחידה במשך היום, ובמשך שאר שעות היום פשוט רעבנו וגם צמאנו.

פיתויים ואיומים

אחר־כך התחילה פרשת החקירות. היו מזמנים אותנו לחקירה ביום ובלילה, פעם ועוד פעם. חקרו אותנו חקירות שתי־וערב, בניסיון לגלות מי עמד מאחורי הישיבה. אנחנו הכחשנו הכול והצגנו עמדה אחידה שלפיה אנו חבורת נערים שנהגו להתקבץ מפעם לפעם כדי לשתות ולבלות.

ערב אחד, בערך בשעה שבין מנחה לערבית, קראו לי לחקירה. הימים היו ימי טבת, כלומר, בשעה מוקדמת יחסית. שעות הרבה חקר אותי אותו חוטרצקי, חקירה שזכורה לי כסיוט.

אני עמדתי על שלי: אינני יודע כלום, אינני יודע מה רוצים ממני, אני בסך־הכול ילד בן אחת־עשרה. והוא, רותח מזעם, מטיח בי: ״אתה שקרן״, ״אני עוד אראה לך״. כך עד אמצע הלילה.

חלפו עוד כמה ימים ושוב זומנתי לחקירה. שוב קראו לי בתחילת הערב, והסיפור חזר ונשנה. אבל הפעם פגשתי בחדר־החקירות אדם נוסף. לא ידעתי מיהו, והוא הציג את עצמו כמנהל בית־ספר.

הוא דיבר איתי רכות: ״אתה עושה שטות. הרי יש לך עיניים פיקחיות, אתה ילד חכם ומבין מה שמדברים אליך. למה אתה עושה רעה לעצמך? לשם־מה אתה גורם שתירקב במרתפי הכלא? מוטב לך להודות, למסור את המידע שמבקשים ממך, ואז תשוחרר, ילבישו אותך בגדים יפים״ וכו׳ וכו׳. לפי קצב הפיתויים כבר חשבתי, שעוד מעט יציע לי להיות קיסר רוסיה. כך דיבר ודיבר שעה ארוכה, ואני לא הגבתי כלל על כל דברי נופת־הצופים האלה.

פתאום אמר אחד מהם לרעהו (אינני זוכר אם החוקר או המנהל): ״אספר לך סיפור יפה שקרה עם רב שניאורסון אחד אצל נפוליון״. הוא החל לספר את הסיפור על ר׳ משה מייזליש, שנשלח מטעם רבנו הזקן לרגל אצל נפוליון, ונפוליון חשד בו והניח פתאום את ידו על ליבו, כדי לגלות אם הוא מתרגש יותר מדי. ואולם ר׳ משה שלט בעצמו, ואמר אחר־כך, כי העיקרון החסידי ׳מוח שליט על הלב׳ הצילו ממוות ודאי.

הוא סיפר את הסיפור בנחת, במתינות, אגב תיאורים צבעוניים. באמת סיפר זאת יפה. בתחילה לא הבנתי לשם מה הוא מספר פתאום סיפור באמצע החקירה, אבל במהרה הבחנתי, שבשעת הסיפור הוא אינו מסיר את עיניו ממני, ובחושיי הטבעיים הבנתי שעלי להיזהר.

שעה ארוכה נמשך הסיפור, וכל הזמן הזה בחן אותי במבטיו. פתאום הבנתי את כוונתו. הוא ציפה לראות על פני תגובה כלשהי, שתעיד כי אני מכיר את הסיפור, ואז יוכל לפתוח בגל חדש של חקירות, שהרי מניין מכיר ילד בן אחת־עשרה סיפור כזה?...

האמת היא שהכרתי את הסיפור, אבל נזהרתי שלא להגיב שום תגובה. הבטתי בו בעיניים תמימות, כמי ששומע את הסיפור בפעם הראשונה בחייו.

לאחר שהניסיון הזה נכשל, חזר החוקר לחקירה, ועד מהרה פקעה סבלנותו: "די! אינני יכול להוסיף לשחק איתכם! אין לי זמן פנוי בשבילכם! העניין הזה חייב להסתיים, ולא יועיל לכם דבר. אתה חייב לספר הכול!", צעק.

אני בשלי: "מה אתה רוצה ממני? אינני יודע שום דבר!".

לבסוף אמר החוקר: "שמע, אם תודה — מוטב, ולא — יכו אותך כאן עד שתצא נשמתך". הוא לחץ על כפתור ולחדר נכנס גוי בריון, אוחז מגלב עור עבה שבקצהו רצועות דקות.

נחרדתי. ידעתי מה משמעותן של המכות האלה. לילה אחד זימנו גוי מתא־המעצר שלנו לחקירה. כשחזר בבוקר היה חיוור כסיד ופניו השתנו, כאילו היה אדם אחר. הוא הרים את זרועותיו וחשף את בשרו. המחזה היה מחריד. כל גופו היה חרוש פסים אדומים וכחולים מהצלפות במגלב עור שזור.

תמונות כאלה, שחזרו ונשנו בבית־הכלא, הטילו אימה ופחד על הכול. עינויים היו דבר נפוץ בכלא, והחוקרים לא בחלו גם בעינויים אכזריים ביותר. אולם אנחנו קיווינו שמכיוון שאנו ילדים לא יכו אותנו.

"קום ופשוט את מכנסיך", פקד עלי החוקר. באצבעות רועדות התחלתי להתיר את כפתורי מכנסיי.

"שב", נבח לעברי. התיישבתי ואני זוכר את הרגע ההוא כאילו היה זה היום. ברכיי רעדו מפחד ונאלצתי להחזיק בידי ובכל־זאת לא יכולתי לשלוט ברעד.

השעות חלפו והחוקר עינה את נפשי ללא הרף. הוא איים עלי וניסה לשבור את רוחי. פתאום אמר שהוא מתקשר לאומן, מלמל משהו לא־ברור לפומית הטלפון, ואמר לי: "עכשיו הוריתי לג־פ־או באומן לאסור את אמך ולהביאה לכאן".

השעה כבר היתה שתיים־שלוש בלילה בערך. הייתי מותש לגמרי. הוא ראה זאת ואמר: "אתה בוודאי רעב".

"כן", הודיתי על האמת. הייתי רעב מאוד.

הרים החוקר את שפופרת הטלפון והתקשר למסעדת הכלא: "הביאו לי אוכל ליהודי שאוכל רק כשר". כעבור כמה דקות נכנסה לחדר אשה והניחה לפני לחם ושתי ביצים מבושלות. עיני אורו. לא חשבתי באותו רגע אם מותר לאכול ביצים שנתבשלו על־ידי גויים. נפשי יצאה לאכול משהו, אבל נשארתי על מקומי. "אה, אני יודע", אמר החוקר, "אתה ודאי צריך ליטול ידיים". השבתי בחיוב. הוא איפשר לי ליטול ידיים ובלעתי חיש־מהר את הארוחה.

כשסיימתי לאכול, ציפה החוקר שאגמול לו בהודאה. אבל אני המשכתי והעמדתי פנים שאינני יודע דבר. הוא השתולל. שוב קרא לחוקר בעל המגלב וניסה להטיל עלי מורא.

זה היה לילה שאינני יכול לשכוח. רק סמוך לארבע לפנות בוקר הורשיתי לחזור לתא־המעצר. כשנכנסתי לשם הייתי כשיכור. ראשי היה סחרחר, ולא ידעתי מה קורה לי ממש.

לא חותם על שום מסמך

עברו עוד כמה ימים. לילה אחד זימנו אותי לחקירה, וחוטרצקי קיבל את פני בידידות. "שלום לך, יחזקאל ברוד", אמר בחיוך, "מה שלומך?".

הפעם שינה טקטיקה וניסה לקנות את ליבי בדרכי־נועם. הוא התחיל לספר לי

סיפורים. הרבה סיפורים סיפר בלילה הזה. בתחילה לא ירדתי לסוף כוונתו. אך במהרה הנחתי שהוא מנסה שוב לבדוק אם אכן אני בן אחת־עשרה, גיל שבו אינני אמור להבין דבר ולדעת דבר, או שאני מבוגר מגילי הרשמי.

אני שתקתי ולא הגבתי על כל הסיפורים, שהרי אני בסך־הכול בן אחת־עשרה...

בזמן הדיבורים הושיט לי דף נייר והורה לי לחתום עליו. סירבתי. הוא חזר ולקח את הנייר והמשיך בסיפוריו. שוב ניסה לשדל אותי לחתום ושוב סירבתי. "לא אחתום על שום דבר", אמרתי.

כשראה החוקר שהדבר אינו עולה בידו, התחיל להפעיל את שיטת החנופה. באותו רגע חשבתי שאם עשרה קבין חנופה ירדו לעולם, חוטרצקי זה לקח תשעה מהם. הוא החניף לי בכל דרך שהיא וניסה לרכוש את אמוני, ואז הושיט לי שוב את הנייר. אבל אני בשלי: "איני חותם על שום דבר".

כאשר גם בעזרת החנופה לא השיג את מבוקשו, החל בסדרת הבטחות. מה לא הבטיח לי באותו לילה! אילו היו הבטחותיו מתקיימות, אין ספק שהייתי היום שר בכיר בממשלת רוסיה...

ושוב הוא מושיט לי את הנייר, ואני אומר לו שוב: "לא אחתום בשום אופן". היה ברור לי שאסור לחתום על שום דבר. בדף הזה היו רשומים שמות של חסידים, ואילו הייתי חותם, היה בזה משום מסירת עדות נגדם והייתי מאמלל משפחות יהודיות. חשבתי אז על מאמר חז"ל: "מאי חזית דדמא דידך סומק טפי", ומי מתיר לי להציל את עורי במחיר הסגרת משפחות חסידיות יקרות.

בסוף כל הדברים אמר: "שמע, החלטנו לשחרר אותך הביתה. אתה ילד, ואין לנו מה לעשות בך. אלא מה, כעת לילה, ובבוקר ניתן לך כסף לנסוע ברכבת הביתה. בינתיים בוא תחתום על הנייר ובבוקר תהיה חופשי".

אך בעזרת ה' עמדתי על שלי. לא הסכמתי לחתום ולא נכשלתי חלילה

בפגיעה ביהודים אחרים.

המשחק נגמר

ערב אחד זימנו אותי שוב לחקירה, אבל הפעם הכניסו לחדר את ר׳ משה. הוא פנה אלי: ״חצק׳ל, אתה רשאי להודות. קיבלתי עלי את כל האשמה. סיפרתי לחוקרים שלמדתם אצלי. אתה רשאי למסור את האמת ולסיים את הפרשה״.

לא התרשמתי מהדברים. הנחתי שהחוקרים אילצו אותו לומר זאת, כדי לגרום לנו להודות. הבטתי בו במבט מנוכר ואמרתי: ״אתה שקרן! מעולם לא למדתי אצלך ואיני מכירך״. אחר־כך נודע לי שאותה תגובה קיבלו החוקרים גם מילד נוסף, שניסו לשכנעו להודות באמצעות ר׳ משה.

החוקר התפוצץ מכעס: ״חצוף שכמותך! איך אתה מעז להכחיש את דברי רבך שנאמרים לך בפניך!״. אך לא הועיל לו דבר. דבקתי בעמדתי שאיני יודע דבר על שום ׳חדר׳ ושום ישיבה.

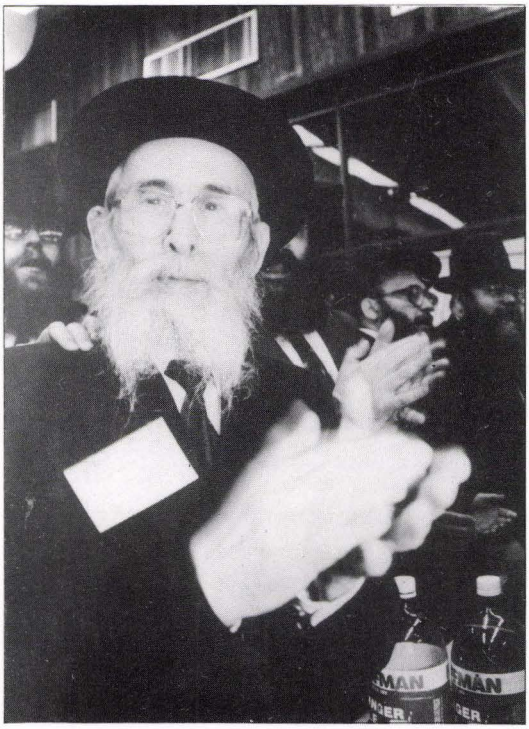
אולם החוקרים כבר רצו לסיים את הפרשה. הכניסו אפוא את ר׳ משה לתוך התא שבו שהינו, כדי שיוכל לדבר איתנו בלי חשש. דבריו שברו את רוחנו: ״אתם רשאים להודות. קיבלתי הכול עלי. אל תספרו מי הביא אתכם לכאן ומי סיפק לכם מזון. בכל הפרטים האלה עליכם לטעון שאינכם יודעים דבר. אבל רשאים אתם להודות שלמדתם אצלי״.

בשלב זה כבר לא היה טעם להמשיך את המשחק. הודינו, חתמנו על ההודאה והעניין נגמר.

שנת מאסר

ר׳ משה, שקיבל עליו את אשמת ניהול הישיבה, עבר סבל רב. הק־ג־ב ניסה לטפול עליו עוד האשמות, שכביכול עמד בקשרים לא־חוקיים עם גורמים מחוץ

למדינה והיה שותף להתארגנות נגד המהפכה. הוא הועבר לקייב ושם תכננו הרוסים לערוך לו משפט־ראווה, למען ישמעו ויראו. אולם בחסדי ה׳ שוחרר כעבור שנה מכלאו, ואז חזר לעבודת־הקודש של חינוך ילדי ישראל, והמשיך בה עד יומו האחרון ברוסיה.

ר׳ בערל גורביץ׳ כיום

ר׳ משה הצליח לצאת לאחר מכן מרוסיה ולהגיע לפאריס, אולם לא האריך ימים, וביום כ״ד בטבת תש״ט עלתה נשמתו הטהורה למרומים.

ר׳ בערל גורביץ׳, ועמו שני הבחורים המבוגרים יותר, אליעזר מגילבסקי ושמואל איטקין, נידונו על ׳חטאם׳ לשנת מאסר וסבלו הרבה. ר׳ בערל כתב רשימת זיכרונות (׳כפר חב״ד׳, גיליון 596), ובה תיאר את חג־הפסח שעבר בבית־הכלא, ואת ניסיונותיהם של החוקרים להכריחו לאכול חמץ בפסח. הוא ספג מכות־רצח, וכאשר כל זה לא הועיל, תפסו שוטר בזרועותיו והחוקר ניסה להאכילו בכוח. אולם הוא התנגד, וברגע שנדחפה כף מרק לפיו, השתעל בכל כוחו וכל המרק ניתז על פני החוקר, ואז ניצל סוף־סוף.

מגילבסקי ואיטקין שוחררו כעבור שנה בחג־הגאולה יו״ד בכסלו ור׳ בערל

שוחרר בערב י"ט בכסלו...

כשהיינו במאסר, ראינו יום אחד בכלא את הרב שלום פרידמן. התברר שזמן־מה אחרי מאסרנו אסרו אותו ואת ר' בערלע כץ. אחר־כך נודע לנו, שמיום מאסרנו לא שכב הרב פרידמן לישון על מיטתו. הוא אמר: "ילדים יושבים בכלא על לימוד תורה ואני אשכב לישון?!". וכך קרה, שכאשר באו בלילה לאסרו, מצאו אותו לבוש ומוכן. הוא כנראה ידע שיאסרוהו. לא היה לו לאן להימלט וכך נפל לידי הטמאים. לא ידוע לי מה עלה בגורלו. כנראה נספה בעת מאסרו.

פרק שביעי

בבית־יתומים

השחרור מהכלא / שבת במוסד קומוניסטי / תפילין ביער / תכנית הבריחה / פגישה מרגשת עם אמא / אל החופש

השחרור מהכלא

ארבעה שבועות שהינו בבית־המעצר.

ביום שישי, כ״ו בשבט, נכנסו סוהרים אל התא והתחילו לקרוא שמות. כל מי שהוקרא שמו, נצטווה לקחת את חפציו ולצאת. זכורה לי אפיזודה מאותו מעמד שיכולה להמחיש את מצבנו. אחד האסירים שיצא מהתא שכח בפנים פרוסת לחם. חברנו שלום־בער פבזנר זינק לעבר הפרוסה, אבל גוי בריון הקדימו ודחפו בעוצמה כה רבה עד שהיינו בטוחים שהוא נעשה איברים־איברים. אבל הרעב היה חזק כל־כך, עד ששלום־בער חזר והתנפל על הגוי כדי לקחת ממנו את פרוסת הלחם. רק במאמצים רבים הצלחנו להרחיקו ממנו.

אחרי שכולם יצאו מהתא, קראו גם לנו לצאת. הכניסו אותנו למכונית וציוו עלינו לכפוף את ראשינו כדי שלא יראו אותנו בעוברנו בעיר. נראה שהתביישו להוביל נערים צעירים במכונית משטרתית. הובלנו ל׳בית־חינוך ממשלתי לילדים יתומים׳.

זה היה מקום יפה, טובל כולו בירק. הבחנו מיד שהמבנים היו פעם ברשות יהודים. על הפתחים נראו סימני המזוזות שנעקרו. ראינו גם סוכה ועליה סכך, שנשארה מחג־סוכות כלשהו.

הילדים שהתחנכו במוסד היו יתומים או כאלה שאחד מהוריהם נאסר וההורה השני לא יכול היה להחזיק את הילד בבית. רובם היו יהודים וגם המנהל היה יהודי. מוסדות כאלה הוקמו ברחבי רוסיה בפקודת סטאלין, כדי לעשות שטיפת־מוח קומוניסטית לילדי העצורים הפוליטיים והדתיים.

הוכנסנו לחדר־האוכל, אולם גדול ובו שולחנות ערוכים במזון ומשקה. המנהל נשא לפנינו נאום נמלץ: "ברוכים הבאים! עכשיו כבר אינכם ברשות הג־פ־או. אתם ילדים חופשיים, אבל עליכם לשמור על כללי ההתנהגות במקום. אסור לצאת מהמוסד ללא רשות, אתם חייבים להסיר את הכובעים, עליכם לאכול כל מה שמגישים", וכהנה הוראות. הוא סיים את הדרשה הנאה, אבל מובן שהכובעים לא נשרו מעל ראשינו...

שבת במוסד קומוניסטי

התרחצנו לכבוד שבת והסרנו מעלינו את הזוהמה שהצטברה על גופנו בשבועות ששהינו בכלא. קיבלנו לבנים חדשים להחלפה והרגשתנו השתפרה.

בליל שבת קיבלנו את השבת בתפילה בצוותא, ואחר־כך פנינו בשמחה לחדר־האוכל. עינינו אורו: יש לחם בשפע! פינינו הצידה את שאר מאכלי הטריפה וערמנו לפנינו לחם. גם ילדים משולחנות סמוכים הגישו לנו לחם. קידשנו והתנפלנו על הלחם. כמה מאיתנו, ואני בתוכם, אכלנו יותר מדי ובלילה סבלנו כאבים עזים, מכיוון שקיבתנו הצטמקה בכלא ולא יכלה לעכל שפע כזה של לחם...

התנהגותנו בשבת לא מצאה חן בעיני הנהלת המקום. שוב ושוב קראו לנו והודיעו לנו שעלינו להסיר את הכובעים ולאכול הכול, ואנחנו, כמובן, סירבנו. ביום ראשון החליטה ההנהלה שאיננו מתאימים לתנאי מקום.

קצין משטרה הופיע לפנינו והודיע כי אנו מועברים למוסד אחר. התרעמנו על כך וטענו שאין סיבה לשלוח אותנו למוסדות כשיש לנו הורים ואנו רוצים לחזור

אל בתינו. אולם הקצין פסק: "אי־אפשר לסמוך עליכם. אתם שוב תתאספו במקום כלשהו ותתחילו ללמוד ב'חדר' לא־חוקי. עליכם לעבור חינוך מחדש". בתום הפגישה עם הקצין העלו אותנו על מכונית ושוב יצאנו אל הלא־נודע.

נסענו מרחק של כעשרה ק"מ מחוץ לעיר. שוב הגענו למקום נאה למדי. זה היה גם־כן 'בית־חינוך ממשלתי לילדים יתומים', אלא שכאן היו ילדים יתומים מאב ואם או כאלה ששני הוריהם נאסרו. שוב התייצב לפנינו המנהל, הפעם גוי, ושוב נשא אותה דרשה ששמענו מפי מנהל המוסד הראשון: אסור לצאת מהמקום, חייבים לציית להוראות, חייבים לאכול כל מה שמגישים, חייבים להסיר את הכובעים וכו'.

תפילין ביער

כך מצאנו את עצמנו בערך בסוף חודש שבט תרח"ץ כלואים במוסד קומוניסטי ליתומים.

הבעיה שהציקה לנו ביותר היתה העדר תפילין. כשהיינו בכלא, לא היה אפשר כלל לחשוב על כך, אבל עכשיו התחלנו לטכס עצה איך להשיג תפילין. באנו אל המנהל ואמרנו לו שהגענו לכאן בלי חפצים אישיים מינימליים, וחפצינו נמצאים בברדיצ'וב. ביקשנו אפוא שירשה לשניים מאיתנו ללכת העירה ולהביא לנו מעט חפצים נחוצים.

לשמחתנו ניתנה לנו הרשות. שני נערים מאיתנו יצאו לעיר והביאו את המתנה היקרה ביותר – זוג תפילין. הם גם הביאו חמאה מחלב ישראל ועוד כמה דברי מאכל שגיוונו את תפריט הלחם שעליו התקיימנו. אבל העיקר היו, כמובן, התפילין.

עכשיו היינו צריכים למצוא מקום שבו נוכל להניח את התפילין בלא להסתכן. שוב פנינו אל המנהל וביקשנו רשות לצאת להחליק על הקרח, כדי לחלץ את עצמותינו ולעשות קצת ספורט. החורף היה בעיצומו ובאזור היו הרבה

ציון קברו של רבי לוי־יצחק מברדיצ׳וב

שלוליות־ענק קפואות, שהיו אידאליות להחלקה. הרשות ניתנה לנו. הצטיידנו בציוד החלקה ויצאנו.

מצאנו מסתור בין עצי היער והתחלנו להניח את התפילין בזה אחר זה. אי־אפשר לתאר את תחושת האושר והשמחה שחשנו באותם רגעים. אחרי יותר מחודש שלא זכינו לקיים מצווה זו, היתה הנחת התפילין יקרה ומסעירה כל־כך! בכינו והתרפקנו על התפילין ובקושי רב יכולנו לחלוץ אותן כדי לאפשר לחברים נוספים להתעטר בהן.

באותה הזדמנות ביקרנו בבית־העלמין היהודי של ברדיצ׳וב והתעכבנו במיוחד ליד קברו של רבי לוי־יצחק מברדיצ׳וב. כתבנו ׳פדיון־נפש׳ ובכינו

בדמעות בתחינה לפני הצדיק שימליץ טוב בעדנו שנוכל להיחלץ מידי הרשעים ולהגיע למקום תורה.

עשינו זאת לנוהג קבוע. מדי יום היינו מקבלים רשות לצאת להחליק על הקרח, והיינו מגיעים למקום המסתור ומניחים תפילין באין מפריע. כמו־כן ביקרנו שוב בבית־העלמין היהודי.

תכנית הבריחה

כעבור כמה ימים ביקשו שוב שניים מאיתנו רשות ללכת העירה. הרשות ניתנה להם והם יצאו. כשהלכו ברחוב, פגשו להפתעתם את ר׳ מיכאל טייטלבוים. פניו היו חבושות בתחבושת, שלא יראו את זקנו, אבל הם זיהו אותו מיד. הוא רמז להם ללכת בעקבותיו והם עלו לעזרת־הנשים של איזה בית־כנסת. ר׳ מיכאל התעניין בשלומנו ואמר שצריך לעבד תכנית מילוט.

הוא הגיע לברדיצ׳וב מז׳יטומיר. שם היתה קהילה של יהודים חסידיים. היה שם חסיד ושמו מרדכי־לייזר, וכששמע מה עלה בגורלנו אמר לר׳ מיכאל: ״יעבור עלינו מה, אנחנו חייבים להציל את הילדים״. הם נבהלו במיוחד כשהגיעה אליהם שמועה שאנו נמצאים בחברתם של ׳שקצים׳ והצורך להוציאנו משם נעשה דחוף עוד יותר בעיניהם.

השיחה איתנו הגבירה בעיניו עוד יותר את הדחיפות להוציאנו משם בהקדם. סיפרנו לו ששמענו מפי כמה ילדים, כי ההנהלה החליטה להעבירנו למוסד מרוחק, ששוכן באזור שומם לגמרי, מאחורי צ׳רניגוב, מרחק של כ־60 ק״מ. הם ראו שאיננו מצייתים להוראותיהם ומוסיפים לדבוק בהתנהגותנו היהודית, והגיעו למסקנה ששם יוכלו לטפל בנו טוב יותר. לא ידענו מתי מתוכננת העברתנו לשם, וברור היה שכל יום יכול להיות קריטי.

התחלנו להכין תכנית בריחה. היום היחיד שבו היה קל יותר לברוח היה שבת. ביום זה שהה המנהל בביתו וגם השמירה היתה קפדנית פחות. סיכמנו את פרטי

התכנית וקבענו שהיא תתבצע בשבת הקרובה. מובן שזה היה פיקוח־נפש ממש שדוחה שבת.

פגישה מרגשת עם אמא

ביום שישי הודיעו לי שמישהו מחכה לי בפתח המוסד. יצאתי החוצה וליבי החסיר פעימה — מולי עמדה אמא. היא הצליחה לברר את מקום הימצאנו ובאה לבקרני. הפגישה היתה נרגשת ומכאיבה. שנינו בכינו בכי מר על המצב שאני שרוי בו. דמעות חנקו את גרונה של אמא, לנוכח מראה בנה הכלוא במוסד ליתומים ואין לאל ידה להצילו.

לא סיפרתי לאמא על תכנית הבריחה, אך ניסיתי להרגיעה: "חזרי הביתה ואל תדאגי. בעזרת ה' ישחררו אותנו בקרוב וירשו לנו לנסוע הביתה. אבל אני לא אחזור הביתה, אלא אסע למוסקווה ואנסה למצוא מקום שבו אוכל להמשיך בלימוד תורה".

אמא פרצה בבכי מר: "חצק'ל יקירי, הרי אתה רואה כמה אתה סובל. הרי הם יכולים לנתק אותך בכלל מיהודים ויהדות. מוטב שתשב בבית ותגדל כיהודי כשר.

"את יודעת, אמא, שלא אוכל להבטיח לך זאת", אמרתי. "בטחי בה', הוא לא יעזוב אותנו".

אמא נפרדה ממני שבורה ורצוצה, וחושבת: מי יודע מתי תזכה לראות אותי שוב.

אל החופש

הגיע יום השבת. כזכור, היינו יוצאים להחליק על הקרח. ביקשנו אפוא גם היום רשות לצאת לטייל ולהשתעשע בסביבה. כדי שלא לעורר חשד מיותר, יצאנו זוגות־זוגות, ברווחי זמן בין זוג לזוג.

אחרי שכולנו היינו בחוץ, הגענו למקום המפגש שקבענו עם ר׳ מיכאל. שם סיפר לנו אחד מחברינו כי בדרכו ראה את המנהל נוסע במכוניתו לעבר המוסד. נבהלנו קצת, אבל החלטנו שלא לשנות את התכנית ולנסוע כמתוכנן. ר׳ מיכאל נתן לכל אחד מאיתנו כרטיס נסיעה ברכבת, וכל זוג נסע למקום אחר.

בן־זוגי היה העשל צייטלין. היתה לו דודה בעיר הומיל. נסענו לשם והגענו אליה ביום ראשון בצהריים. גם שאר הנערים הגיעו ליעדם בשלום וכך הסתיימה בהצלחה תכנית הבריחה.

בסך־הכול שהינו במוסד הזה כשישה שבועות.

פרק שמיני

ברכבת לגרוזיה

חזרה למוסקווה / פרידה מאבא /
תפילין ברכבת סובייטית / חום גבוה וייסורי־תופת /
הגענו לטבילִיסי / חושדים בי במסחר אסור

חזרה למוסקווה

לאחר שניצלתי מידי הרשעים התחלתי לתכנן את צעדי הבאים. היה ברור שאסור לי לחזור הביתה לאומן, שכן מסרתי למשטרה את כתובתי ובוודאי יחפשו שם אחריי. החלטתי לנסוע למוסקווה, ששם התגורר אבי.

ביום שני יצאתי מהומיל למוסקווה. לא ידעתי היכן אבי נמצא, ונכנסתי לבית־הכנסת כדי לשאול עליו. באותם ימים איומים נאספו חסידים מאנ״ש למאותיהם ולאלפיהם. אחד מאנ״ש שראה אותי בבית־הכנסת צעק אלי: ״מה אתה עושה כאן? הסתלק מכאן מהר״. הבנתי שמסוכן להישאר שם והלכתי.

בתוך כך נודע לאבי שאני נמצא בעיר והוא הצליח לאתר אותי. הוא סידר לי מקום שבו אוכל לאכול וללון, ומבחינה זו הייתי ׳מסודר׳. אבל בעצם לא הייתי ׳מסודר׳ כלל וכלל. עוד מעט פסח, ומה יהיה עלי? איפה אלמד, איפה אוכל למצוא מנוח?

היה שם במוסקווה יהודי חסידי, אדום זקן, ר׳ יונה כהן שמו. הוא היה הממונה על כל ישיבת ׳תומכי־תמימים׳. כינויו בפי־כול היה ר׳ שילם. זאת, כדי שאם יתפסו את התלמידים ויחקרו אותם ומישהו יישבר, לא יידע לומר את שמו האמיתי ויאמר שהממונה על הישיבה הוא ר׳ שילם.

הכיכר האדומה במוסקווה

סופו היה שנאסר ונשלח למחנות־כפייה ולא חזר משם. הוא היה יהודי מיוחד במינו. גם בכלא סירב לאכול פת עכו״ם ודרש להביא לו פת ישראל. בתנאים כאלה היו סיכוייו לשרוד קלושים ביותר.

יום אחד ראיתי אותו בבית־הכנסת ורציתי לגשת אליו ולשטוח לפניו את מצוקתי. אבל הוא לא נזקק להסבריי שכן הכיר יפה את המצב, וידע שאין בכוחו לעזור לי. לכן, כשהבחין שאני מנסה לגשת אליו, התחמק ממני והסתלק. הבנתי את המצב, אבל מצוקתי רק גברה. מה אעשה? לאן אלך?

פרידה מאבא

עברו עוד כמה ימים. היה שם ר׳ נחום וולסוב. הוא היה מבוגר ממני בכמה שנים. הוא היה קשור עם ר׳ יונה והם דנו על גורלי. אחרי הדיון הזה פנה ר׳

נחום לאבי ואמר: "אם אתה רוצה שבנך ייסע ללמוד בכותאיסי שבגרוזיה, יש עכשיו אפשרות שהוא ייסע לשם".

אבי הציג לפני את ההצעה. זה לא היה עניין פשוט מבחינתי. כותאיסי היתה רחוקה כ־1700 ק"מ ממוסקווה, מסע של שלוש יממות ברכבת. לא היה לי שום מושג על אופי המקום ותושביו. לא ידעתי אם מדברים שם רוסית ואם אוכל בכלל למצוא שפה משותפת עם אנשי המקום. גם הפחד מנסיעה ארוכה כזאת לבדי, בימים האיומים והנוראים הללו, היה גדול. אבל לא עמדה לפני שום ברירה והסכמתי.

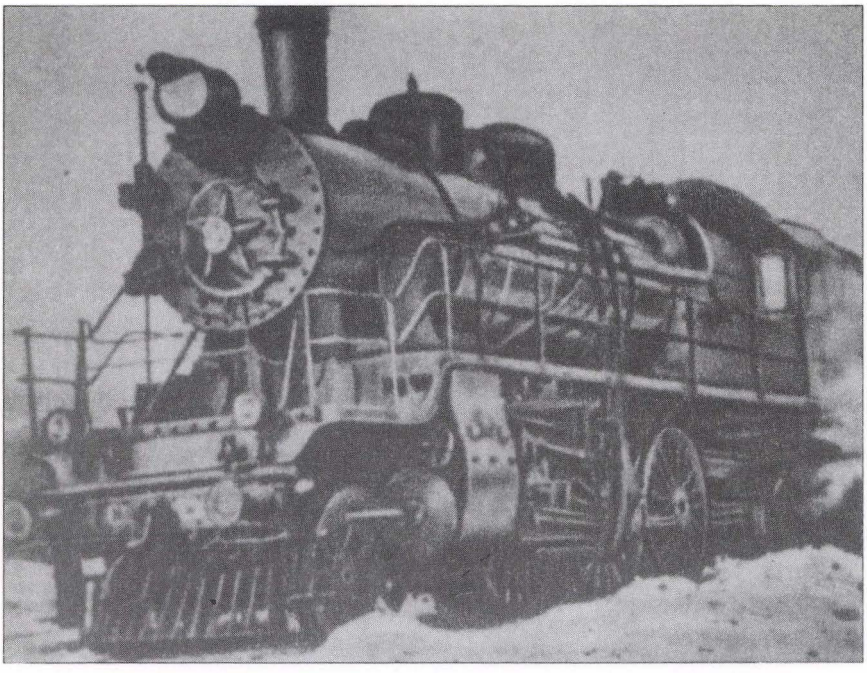
הגעתי למוסקווה בעירום ובחוסר־כול, שהרי את כל חפציי השארתי בברדיצ'וב. אבי יצא לקנות לי בגדים ושאר חפצים הכרחיים וכן קנה לי כרטיס נסיעה ברכבת.

מוסקווה: מצידו השמאלי של הכביש – תחנת הרכבת לגרוזיה

מובן שאבי ליווני לדרכי. יצאנו בחשמלית לתחנת הרכבת, וכשעצרה החשמלית, ביקשתי מאבי שניפרד כאן ושלא ייכנס עמי לתחנה. צריך לזכור שמדובר בימים אפלים שבהם הילך הפחד ברחובות. קשה כיום בכלל לתאר סוג כזה של אימה ופחד. מלבד הפחד מפני המשטרה הגלויה, חששו הכול מפני סוכני המשטרה החשאית שהיו שתולים בכל מקום ועקבו אחרי הבריות. על חשד קל שבקלים היו יכולים לעצור אדם ולהכניסו למסכת חקירות. אבי התהלך בזקן ופאות וחששתי שכשיראו אותו נכנס לתחנת־הרכבת עם ילד קטן, ייראה הדבר חשוד למישהו. לכן, עם כל הצער והכאב, ויתרתי על הפרידה בתחנת־הרכבת וביקשתי להיפרד מאבי בחשמלית.

אז עוד לא הייתי אבא ולא יכולתי לדעת מה עובר בליבו של אב במצב כזה, אבל את כאב־ליבי הרגשתי יפה. אבי לא הזיל דמעות וגם אני שמרתי על ארשת

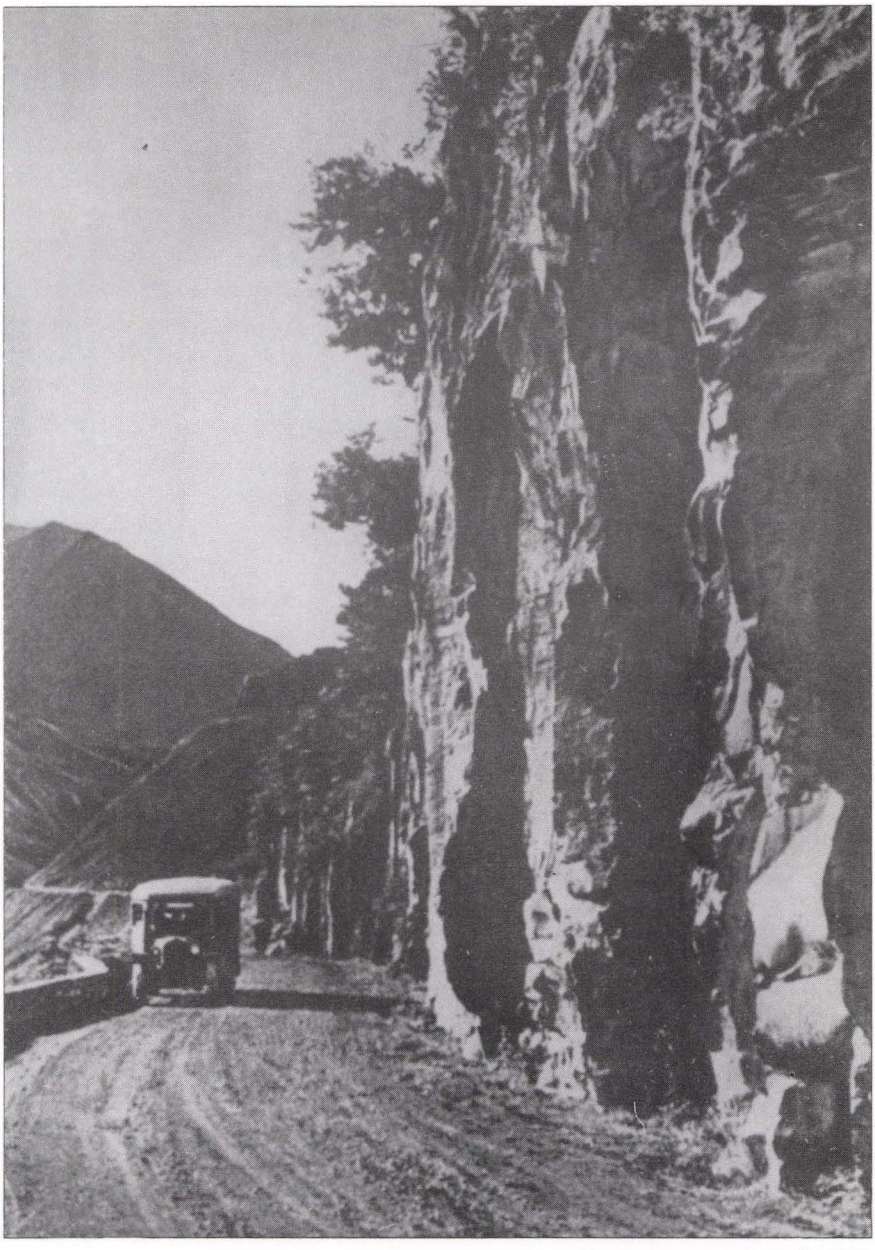
קטר קיטור סובייטי

מאופקת, אולם נשמותינו בכו בקול שאינו נשמע. הלבבות נקרעו לגזרים בתוכנו פנימה. נפרדנו בשפתיים חשוקות והלכתי במהירות לתחנה.

תפילין ברכבת סובייטית

כדי שלא למשוך תשומת־לב מיוחדת, מצד אנשים שרואים ילד קטן נוסע לבדו, הבטתי כה וכה וחיפשתי דרך שלא לבלוט. ראיתי משפחה עם ילדים ומיהרתי להתיישב לידה. כך לא היה אפשר לראות שאני לבדי. עליתי עם בני המשפחה הזאת לרכבת וכמדומני שנסעתי עמם כמחצית הדרך.

כשנשמעה ההכרזה "הרכבת ממוסקווה לטבילִיסי", קמנו ועלינו לקרון. הקרונות ברכבות האלה היו בנויים כך, שלמטה היו מושבים, מעליהם דרגש

הדרך לגרוזיה. כביש חוצה קווקז

שכיבה ועוד יותר למעלה דרגש נוסף. ביקשתי מגוי אחד עזרה בהעלאת חפציי לקומה השלישית, והסתדרתי שם. כך לא בלטתי יתר על המידה.

הרכבת התחילה במסעה ואט־אט נרגעתי. נחתי קצת ושלוות־נפשי חזרה אלי. אבל אז התחלתי לחשוב איך להתפלל ולהניח תפילין למחרת בבוקר. זכרתי היטב מה קרה לאחד מחברינו, שנסע ברכבת והניח תפילין באחת הפינות. מישהו הבחין בכך ובקרון קמה מהומה גדולה. האנשים לא פירשו זאת כרצון תמים של בחור דתי להתפלל, אלא כתעמולה דתית וכהתגרות. בניסי־ניסים הצליח הבחור להינצל בשלום מהאירוע. נוכח זאת קל להבין את דאגתי.

חשבתי וחשבתי ולבסוף עלה רעיון במוחי. החלטתי להניח את התפילין בבוקר השכם, לקרוא קריאת־שמע ולחלוץ אותן. אחר־כך ארד למטה, אקח עיתון, אניח בתוכו את הסידור ואתפלל. כך לא יוכל איש להבחין במעשיי.

כך עשיתי. הנחתי את התפילין והתחלתי לקרוא קריאת־שמע, ואז החסיר ליבי פעימה. פתאום הבחנתי, שעל הדרגש ממול שוכב גוי ואינו מסיר את עיניו ממני. נבהלתי מאוד והייתי בטוח שעוד מעט יקים הלה צעקות ומי יודע מה יהיה. סיימתי לקרוא את פרשיות 'שמע' במהירות רבה וחלצתי את התפילין, כשאני משתדל שעינינו לא ייפגשו, כדי שלא יתחיל לשאול אותי שאלות. למזלי, בחסדי ה', עבר האירוע בשלום, אבל היה ברור לי שאסור לי להסתכן פעם נוספת, ושוב התחלתי לדאוג איך אוכל להניח תפילין למחרת.

שעות התענייתי במחשבות ופתאום צץ רעיון במוחי. נזכרתי שאבי טמן בתיקי בקבוק וודקה וקופסת סיגריות. שאלתיו לשם־מה לי אלה, והוא אמר: "אתה נוסע נסיעה ארוכה ולעולם אין לדעת אם לא תזדקק להם". אכן, צדק אבא ועכשיו הגיע הרגע להשתמש בוודקה.

בכל קרון היה כרטיסן, שהוא גם היה הממונה על הקרון. היה לו חדרון מיוחד, שהיה שמור לו לבדו. עטפתי את הבקבוק בעיתון וקפצתי למטה. ניגשתי לחדרו של הכרטיסן ונקשתי על הדלת.

"מה אתה רוצה?", שמעתי קול זועף, במבטא זר במקצת. נראה שלא היה רוסי. הוא לא פתח, אבל אני דחפתי את הדלת ונכנסתי. כשהאיש ראה את בקבוק הוודקה, עלה ברק בעיניו. "מה אתה רוצה?", שאל בשנית, והפעם בטון שונה לגמרי...

"ראה־נא, אני דתי ואני צריך מקום להתפלל בשקט", אמרתי. "בקשתי היא שתרשה לי מחר ומחרתיים להתפלל בחדרך. אזדקק לכמחצית השעה".

"בבקשה, בבקשה", אמר, "מצידי אתה יכול להתפלל כאן כל היום".

חזרתי למקומי מתוך שמחה עצומה. למחרת נטלתי את התפילין, והכרטיסן העמיד לרשותי את חדרו והתפללתי מתוך מנוחה ורגיעה. אינני יכול לתאר במילים את שמחתי. התפילה הזאת היתה תענוג עילאי. בימים אפלים כאלה, כששמירת התורה והמצוות היא אחד הפשעים החמורים ביותר, הנה אני מניח תפילין ומתפלל בתוך רכבת רוסית, והכרטיסן מעמיד לרשותי את חדרו...

חום גבוה וייסורי־תופת

אינני זוכר אם זה קרה אחרי יום או יומיים של נסיעה, אבל פתאום הרגשתי שלא בטוב. קדחתי מחום וחשתי כאבים עזים בשורש הלסת, עד שכל ניסיון לפתוח את הפה היה כרוך בייסורים קשים. אז לא ידעתי באיזו מחלה חליתי. רק אחר־כך נודע לי שזו היתה חזרת.

שכבתי כבול עץ על הדרגש, מתייסר בייסורי־תופת מבלי שאוכל לעשות דבר כדי להקל את מצבי. למזלי הבחין גוי אחד עד כמה אני סובל, והציע, שכאשר הרכבת תעצור בתחנה, יביא לי כוס תה חם (בתחנות היו מחמים של מים חמים). הודיתי לו, וכאשר הביא לי את התה ניסיתי לשתותו, אבל אינני בטוח שהצלחתי לגמור את הכוס, מרוב כאבים.

כך עברה עלי שארית הנסיעה, מתוך סבל רב. אבל כבר סבלתי די בשנים

האחרונות, ובמידה רבה התרגלתי לסבול.

הגענו לטביליסי

הגענו לטביליסי. שם היינו צריכים לחכות עד הלילה, לרכבת שנוסעת מטביליסי לכותאיסי. שוב התעוררה דאגתי מה לעשות עד הלילה. חששתי שמראהו של ילד בודד שיושב בתחנה ועמו מזוודה, עלול לעורר שאלות מיותרות. הגעתי למסקנה שתחנת־הרכבת אינה מקום בטוח מבחינתי.

תחנת הרכבת בטביליסי

השארתי את חפציי במשרד לשמירת חפצים, ויצאתי לשוטט קצת בחוץ. מאחר שהיה לי חום גבוה, עטפתי את צווארי במגבת וכך שוטטתי ברחוב.

בעודני מתהלך, ראיתי על אחת הדלתות שלט: "דוקטור". שמחתי. הלוא אני חולה ורופא יכול לעזור לי. בלי מחשבות מרובות ניגשתי אל הבית. נקשתי על הדלת ואמרתי לרופא שהגעתי לכאן לבדי ברכבת ואינני מרגיש בטוב.

מבט כללי על העיר טביליסי

הוא הכניסני פנימה ומדד את חומי. החום היה גבוה מאוד. חיש־מהר קבע הרופא שיש לי חזרת. הוא אמר שזו מחלה שמחייבת לשכב, שכן אם אין מטפלים בה כראוי, היא עלולה ליצור סיבוכים קשים ומסוכנים. "אתה מוכרח לשכב כמה ימים", פסק הרופא.

"איך אני יכול לשכב?", טענתי. "הרי אני נמצא באמצע נסיעה ועלי להמשיך לכותאיסי".

"אני יכול רק לומר לך מה עליך לעשות. אתה תחליט אם אתה רוצה למלא את הוראותיי", אמר הרופא.

לבשתי את מעילי, והוא עזר לי לעטוף את צווארי במגבת. הודיתי לו ויצאתי החוצה. אומרים שידיעת המחלה היא כבר חצי תרופה. אם־כן, עכשיו כשכבר

ידעתי את שמה של מחלתי, כבר זכיתי במחצית הרפואה וברוך ה׳ הכול שפיר...

את השעות הבאות ביליתי ברחוב. שוטטתי אנה ואנה, ישבתי זמן־מה באיזה פארק, וכך נקפו השעות עד שירד הלילה.

כשהחשיך חזרתי לתחנה, לקחתי את חפציי וחיכיתי לרכבת. זו הגיעה במועד, ואני עליתי והתמקמתי באותו מקום שבו שהיתי בנסיעתי לכאן — על הדרגש ב׳קומה השלישית׳.

חושדים בי במסחר אסור

פתאום, באמצע הלילה, התעוררתי לקול דפיקות עזות על הדרגש. פקחתי את עיני וראיתי מולי את הכרטיסן ולידו שוטר. ״עם החפצים״, פקד קצרות, כשהוא מסמן לי לרדת למטה.

נקל לשער את הרגשתי באותו רגע. הייתי בטוח שנתפסתי על בריחתי מהמוסד ליתומים ועכשיו מי יודע מה צפוי לי.

הוכנסתי לחדרו של הכרטיסן והשוטר נכנס עמו. ״פתח את מזוודתך״, הורה הכרטיסן. אני חששתי, כמובן, מפני גילוי התפילין; שאר החפצים היו כשרים למהדרין. עשיתי מאמצים עליונים להסתיר את התפילין.

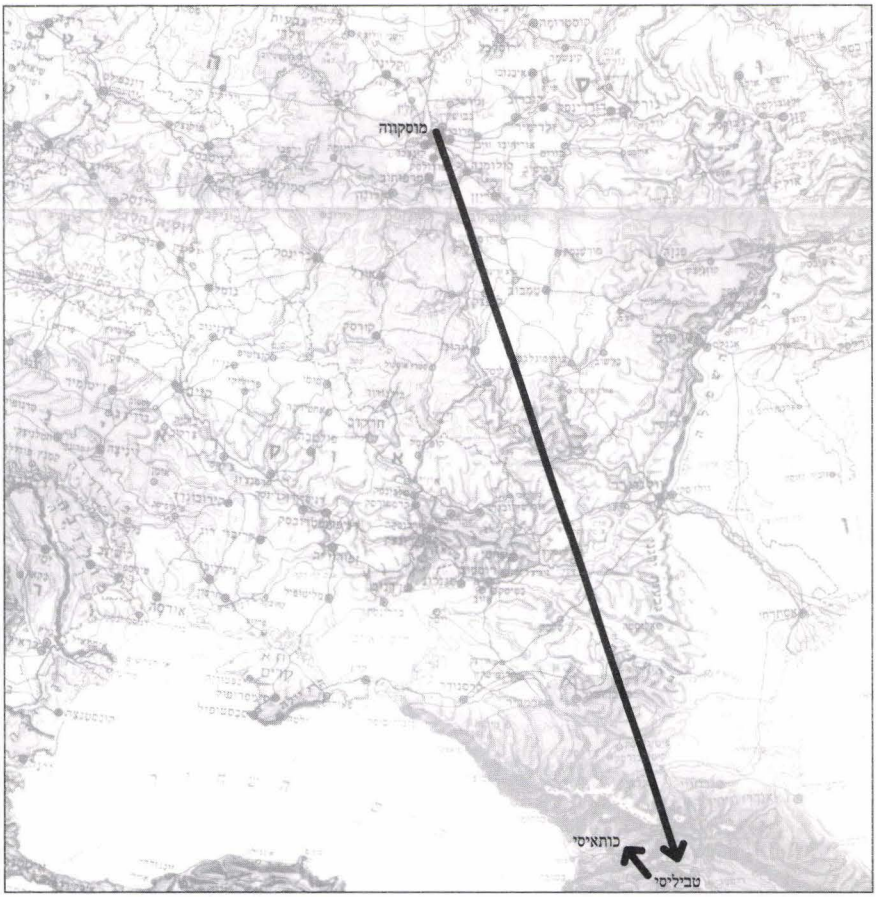
השניים הביטו בבגדים שהוצאתי מהמזוודה. כולם היו חדשים, וראיתי שהשניים מחליפים ביניהם מבטים רבי־משמעות. פתאום אמר לי השוטר: ״אתה ספקולנט״ (סוחר בלתי־חוקי). אחר־כך התברר לי, שסוחרים יהודים בגרוזיה היו נוהגים לשלוח סחורה באמצעות ילדים ולעשות בה מסחר אסור.

אבן נגולה מעל ליבי. לפחות לא עוצרים אותי בשל בריחתי מהמוסד בברדיצ׳וב...

״ראה״, אמרתי לשוטר, ״אני חולה ואני נוסע ממוסקווה לסחלטובה (זו היתה עיר־מרפא שבה יש מעיינות חמים טבעיים, ורבים נסעו לשם להתרפא), ומכיוון

שאינני יודע כמה זמן אצטרך לשהות שם, לקחתי איתי בגדים טובים וחדשים. אתה יכול בעצמך לראות שכל הבגדים הם במידה אחת – המידה שלי".

השוטר התקשה בהבנת השפה הרוסית, אבל הצלחתי להבהיר לו את כוונתי. נראה שניכרים דברי אמת, וגם המראה שלי – ילד חולה וקודח מחום אחרי ארבע יממות של נסיעה מתישה – לא היה מרנין ביותר. הוא הורה לי לסגור את המזוודה ובכך נסתיימה הפרשה.

מסע של תלאות לגרוזיה: חום גבוה ברכבת

פרק תשיעי

הישיבה בכותאיסי

קבלת־פנים חמה / שמחה שהביאה רפואה /
חכמי גרוזיה / הישיבה נכנסת למסלול / משפיע יקר מפז /
מאמרותיו של ר׳ שמואל נוטיק / הידור לשנה החדשה /
בחורים נפלאים / משפחה של חסד / החזקת הישיבה

קבלת־פנים חמה

הגעתי לכותאיסי סמוך לפסח תרח״ץ, כשהייתי בן חמש־עשרה. כאן עתידות לעבור עלי שבע שנים גדושות ומלאות מכל הבחינות. צרות לא חסרו — הימים ימי מלחמת־העולם השנייה ועתיד הייתי לעמוד לפני קשיים עצומים ולהימצא בסכנות חמורות ביותר. כמו־כן, ההימצאות במדינה כה זרה וכה רחוק מבני־משפחתי לא היתה קלה. אולם בשנים אלו ספגתי את הרוח החסידית האמיתית, ובמידה רבה עוצבה אז אישיותי.

הכתובת שניתנה לי היא של ר׳ סנדר מנקין ברחוב מחרדזה 18. הוא היה אחד מאנ״ש, מתלמידי התמימים בליובאוויטש, יהודי יקר, בעל לב־זהב. למחייתו התפרנס ממלאכת האריגה, אבל היה יהודי חסידי בכל ליבו ונפשו. הוא גם שימש גבאי בית־הכנסת החב״די.

שאלתי לכתובת הנ״ל ובקושי שירכתי את רגלי עד שהגעתי אל הבית. נקשתי על הדלת ופתחו לי יהודים גרוזינים, ושאלו מה אני מחפש. השבתי שבאתי למשפחת מנקין. הם הודיעו לי שמשפחת מנקין עברה משם.

התברר לי שאם־המשפחה נפטרה, ולכן עברה משפחת מנקין מהדירה הזאת לדירתה של האם, ברחוב דמיטרווה 35. הייתי קרוב לאפיסת כוחות. חשבתי על

העיר כותאיסי בגרוזיה

דבר אחד ויחיד — המיטה שלתוכה אצנח ואתן מנוח לגופי החולה, והנה עלי לשרך שוב את רגליי...

שבור ורצוץ הגעתי אל ביתה של משפחת מנקין, אבל קבלת־הפנים הנלהבת שנערכה לי נסכה בי כוחות חדשים. התקבלתי בחמימות כה רבה, שזכורה לי היטב עד היום. גם לו הייתי בן יחיד שחוזר לביתו אחרי תקופה ארוכה של היעדרות, אינני מאמין שהייתי מתקבל בצורה חמה יותר.

ר׳ סנדר ורעייתו איידה (לבית ליפסקר) הזמינו אותי לשבת אל השולחן והחלו לשאול לשלום המשפחה וכדומה. אבל אני הייתי מוטרד מאוד מהעובדה שראיתי בבית ילדים. היו להם שלושה ילדים: הבן לייב־הנך ע״ה והבנות זלטה ע״ה ותבדלחט״א אסיא. חששתי מאוד שמא יידבקו במחלת החזרת, שהיא מידבקת מאוד. אמרתי שברצוני לבקש מהם טובה: שייתנו לי חור כלשהו שאוכל להיות שם לבד ולא לסכן את הילדים אחרים.

נעניתי בסירוב תקיף ומוחלט: ״לא בא בחשבון, בשום פנים ואופן. מאחר

שבאת אלינו הרי אתה כבן־המשפחה, ומה שיעבור עליך יעבור על כולנו. לא יועיל לך דבר. לכאן באת וכאן תהיה".

זו היתה התייחסותם המופלאה אלי. אבל אני, מצידי, השתדלתי להצטופף באיזו פינה ועשיתי כל מאמץ להימנע מלצאת משם באין צורך חיוני. נזהרתי מאוד שלא להדביק ח"ו את הילדים האחרים שבבית.

ר' סנדר ורעייתו איידה מנקין והבנות זלטה ואסיא

שמחה שהביאה רפואה

כאמור, הגעתי לכותאיסי ימים ספורים לפני חג־הפסח. באותם ימים היה קשה מאוד להשיג מצות, ובמיוחד היה קשה להשיג מצה שמורה. כל משפחה כבר הצטיידה בכמות המינימלית הדרושה לצורכי בני־הבית, וכשהופעתי פתאום נוצרה בעיה מניין להשיג מצות לצורכי.

אילו הייתי מסכים לאכול מצה רגילה, היה קל יותר להשיגה. אבל אני הקפדתי לאכול רק מצה שמורה, ובבית מנקין לא היו מצות שמורות בכמות מספקת. פניתי אל משפחות אנ"ש ונטלתי מכל אחת 'נדבה' של מצה אחת או שתיים, וכך הצטיידתי בכמות מספקת של מצות לחג־הפסח.

בערב פסח עדיין הייתי חולה. רק במאמץ גדול יכולתי לפתוח את הפה וכל לעיסה גרמה לי סבל רב. אבל בליל־הסדר היה ברור לי שאני חייב להסב אל השולחן. חשבתי שבעזרת היין והמרור יהיו החיים מתוקים יותר...

בשולחן הסדר ישבו נוסף על בני משפחת מנקין גם אחיה של איידה, מוטי ואלי ליפסקר, שהיו עדיין בחורים. כשהגענו ל׳שולחן עורך׳ נטלנו ידיים, אכלנו מצה ו׳כורך׳, ואז קמו פתאום מוטי ואלי ואמרו שלקחו מהם את האפיקומן והם הולכים לחפשו. הם רמזו לי לבוא איתם. הלכתי אחריהם והם נכנסו לחדר צדדי. שם עמד יין גרוזיני טוב וחזק. היין ששתינו ב׳סדר׳ היה מעורבב ומתוק, אבל שם היה יין נקי וחזק.

הם אמרו זה לזה, שזו ההזדמנות לומר ׳לחיים׳. מזגו לי ולעצמם כוס אחת ושנייה, וכך שתינו ארבע כוסות מהיין הטוב הזה – נוסף על ארבע הכוסות של ה׳סדר׳ עצמו. היתה ביין גם מתיקות מסויימת, והיה נעים לשתותו.

חזרנו לשולחן הסדר והתחלנו לשיר. כעבור זמן קצר גברה השמחה וקמנו לרקוד. אינני זוכר מתי שמחתי ורקדתי בימי חיי כפי שרקדתי באותו לילה. השמחה שמילאה את ליבי אינה יכולה להיות מתוארת במילים. זו היתה שמחה שלא מן העולם הזה. הרגשתי כאן בגרוזיה תחושה מופלאה של חירות, לאחר הרדיפות האיומות ברוסיה.

סיימנו את הסדר והלכתי לישון. הייתי סחוט כולי מזיעה. בגרוזיה גם החורף אינו קר ביותר, ובתקופת הפסח מזג־האוויר כבר חם למדי, ונוסף על כך גם שתיתי הרבה יין ורקדתי זמן ממושך. הייתי אפוא רטוב לגמרי.

למחרת בבוקר קמתי אדם חדש לחלוטין. בכלל לא הרגשתי שאך אתמול הייתי חולה ובקושי יכולתי לזוז. זה היה פשוט פלא.

האמת היא, שבזוהר נאמר שהמצה היא ׳מיכלא דמהימנותא׳ (= מאכל האמונה) וגם ׳מיכלא דאסוותא׳ (= מאכל הרפואה), וודאי שאכילת המצה הביאה לי רפואה. אבל אם מנסים למצוא הסבר בדרך הטבע, נראה שהריקוד והזיעה המרובה סילקו את המחלה כליל.

חכמי גרוזיה

הימים הבאים, לאחר שהבראתי, כבר היו שונים לגמרי. הרגשתי שהגעתי אל המנוחה ואל הנחלה ושמחה רבה מילאה את ליבי.

אך לפני זמן קצר הייתי במוסקווה, ושם, כשנכנסתי לבית־הכנסת ואחד מאנ״ש ראה אותי, פלט לעברי במהירות, כשהוא חולף על פני ואפילו אינו מביט בי: ״הימלט מכאן!״. אבל כאן הכול שונה לגמרי. מה שראיתי בכותאיסי היה בעיני כחלום. הרגשתי ממש כאילו הגעתי לארץ־ישראל.

בחצר אחת היו שני בתי־כנסת גדולים (נוסף על שלושה בתי־כנסת שהיו מרוחקים מעט). בכל אחד מהם התפללו כארבע־מאות יהודים, קהל גדול ועצום. בשבת, כששרו את ׳לכה דודי׳, עמדתי כולי משתאה. לא יכולתי להאמין שבימי שלטונו של סטאלין ימ״ש יכול להיות דבר כזה.

בכלל, בגרוזיה היה המצב נוח הרבה יותר מבחינת הרדיפות על שמירת התורה והמצוות. אולם גם שם היו מאסרים בעוון קיום הדת.

הרב לויק סלווין

׳חכם מיכאל׳ דויתיאשווילי

הרבנים בגרוזיה נקראים 'חכמים'. היו שם כמה רבנים – 'חכם יעקב', 'חכם בנימין' ועוד. בבית־הכנסת הגדול שימש 'חכם מיכאל' דויתיאשווילי. היה שם גם רב מאנ"ש, ההב לויק סלווין ע"ה (אביהם של ר' ישראל ושלום סלווין). שניהם נאסרו לילה אחד כעבור כמה שנים, ולא נודע לאן נעלמו עקבותיהם.

'חכם מיכאל' היה דורש בהתלהבות יוקדת לפני הקהל. אני זוכר דרשה שנשא בחג־השבועות. מובן שדיבר גרוזית, ואני לא הבנתי מילה. אבל ישבתי בפינה ולא יכולתי להתיק את עיני ממנו. המראה הכללי, של המוני יהודים היושבים בדממה ומאזינים לדברי ה'חכם', דברים הנאמרים בהתלהבות ובחמימות – מראה זה כבש אותי לגמרי.

הוא היה יהודי מיוחד במינו, תקיף מאוד וסמכותי. פעם אחת מכר קצב מקומי לאחד מיהודי העיר בשר לא־כשר. 'חכם מיכאל' הלך אליו, סובב את ידו לאחור והוליכו ברחוב העיר, עד שהקצב הינחה אותו אל ביתו של הקונה. שם שבר 'חכם מיכאל' את כלי־הטריפה והכשיר את המטבח. במו־אוזני שמעתי

מענדל רסקין והמחבר

ר׳ מאיר־חיים חייקין

אותו אומר אחר־כך: ״אם הקצב לא היה מגלה לי מי הקונה, הייתי הורג אותו״...

הישיבה נכנסת למסלול

ההרגשה הכללית היתה טובה מאוד, אבל הלוא אני נער ועלי ללמוד, ובינתיים לא היה שם מי שיוכל ללמוד עמנו. לא הייתי לבד. בערך באותו זמן שהגעתי לשם הגיע גם מענדל רסקין (בנו של ר׳ יעקב־יוסף רסקין). אף הוא נשלח לכותאיסי כדי למצוא מפלט מהרדיפות. עוד היה עמנו לייב־הנך מנקין. נזקקנו למגיד־שיעור שילמד אותנו.

היה שם יהודי ושמו ר׳ מאיר־חיים חייקין (אביהם של הרב עזריאל שי׳ חייקין, שהוא רב בבלגיה והרב שלום־דובער שי׳ חייקין, רב בקליבלנד – אוהיו). הוא היה תלמיד־חכם, יהודי חסידי, בעל מסירות־נפש והתגורר בכותאיסי. ביקשו ממנו שיקבע איתנו שיעור והוא הסכים.

אני זוכר היטב את השיעור הראשון. למדנו מסכת בבא־מציעא, פרק ׳איזהו נשך׳. נראה היה שהכול מסתדר בצורה הטובה ביותר. אבל נראה שהמצב היה טוב מכדי שיימשך עוד. יום אחד בא ר׳ חיים והודיע לנו, שהואיל ואין לו כאן פרנסה, הוא עוקר לטביליסי.

נשארנו שוב בלי מגיד־שיעור. היה שם ר׳ בערל קיובמן (בנו של ר׳ דוד הורודוקר, כיום מתגורר בכפר־חב״ד), וזמן־מה למדנו איתו. לא היה בכך פתרון מושלם, ובכל־זאת היה לנו עם מי ללמוד.

בינתיים התגבשה אצל עסקני אנ"ש ההכרה כי הפתרון לקיומה של ישיבת תומכי־תמימים הוא להעבירה לגרוזיה. לכן הורו לר' יוסף גולדברג (טראשפעלער) להגיע גם־כן לכותאיסי ולקבל עליו את תפקיד ראש הישיבה. אז הרגשנו שהגענו באמת אל המנוחה ואל הנחלה. בראש ובראשונה היה ר' יוסף תלמיד־חכם עצום, ונוסף על כך גם היה מסור ונתון לנו בכל ליבו ונפשו. הוא דאג לא רק לענייני הלימוד אלא לכל מחסורנו. אם היה חסר לנו לחם, היה מתרוצץ ומשיג, ובלבד שלא יחסר לנו דבר.

ר' יוסף גולדברג. ראש־הישיבה בכותאיסי (הצילום מתקופת הישיבה בברונואה, צרפת)

משפיע יקר מפז

לאחר שר' יוסף גולדברג הגיע לכותאיסי, קמה למעשה ישיבה של ממש. אחריו הגיעו הרבה בחורים. ביניהם היו רפאל וילשנסקי, העשל צייטלין, ולוול אברבוך, לייבל מוצ'קין, האחים אייזיק ובערל שאנוביץ', שלום לברטוב, שלום־בער פבזנר, שלום מרוזוב, שלום־מענדל קלמנסון, שלום־בער נוטיק (המכונה

'שלום־בער הגדול'), חיים־אשר כהנוב ורבים אחרים.

אלה היו ימים מאושרים. למדנו בשקידה ובהתמדה והפחד שמילא את ליבנו בימי הנדודים ברוסיה פג אט־אט. סוף־סוף אנו חיים בין יהודים, והם אפילו רוחשים לנו כבוד, בהיותנו תלמידים הלומדים תורה.

זמן ממושך למדנו עם ר' יוסף גולדברג. אחר־כך הוא נעשה חתן ונסע להתחתן ולהקים בית בישראל. ואז שלח לנו הקב"ה מתנה מיוחדת – את הרב שמואל נוטיק (קרוסלאוואר) ע"ה. היהודי הזה היה מלא וגדוש, הן בנגלה והן בחסידות. יהודי שחי יומם ולילה עם הרוח הזכה והטהורה של החסידות. הוא נהג לחזור ולומר אמרה של ר' שמואל גרונם, על התפילה "ורוח קודשך אל תיקח ממנו" – אל תיקח מאיתנו את מעט הטעם הטוב (הגעשמאק) שיש לנו בחסידות.

הוא לא נח ולא שקט. היה לומד עם כיתה אחת ושנייה ומשתדל להחדיר בנו את הרוח החסידית. הוא הירבה להתוועד איתנו. אני מודה לה' על הזכות שזכינו

הבניין שבו שכנה הישיבה. משמש כיום מחסן בית־הכנסת

להתחנך אצלו. את מעט החיות היהודית והחסידית שיש בנו, ספגנו ממנו.

למדנו איתו מאמרי חסידות, הן מתורה־אור וליקוטי־תורה והן מאמרים משוכפלים של כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע. ר' שמואל תבע מאיתנו לחיות עשרים וארבע שעות עם כל מאמר שאנו לומדים – להתפלל עם המאמר, לאכול עם המאמר ולישון עם המאמר.

אני זוכר במיוחד את האווירה המיוחדת שנוצרה כשלמדנו את המאמר 'לכל תכלה' תרנ"ט. שם (בעמ' קיב) מופיעה התביעה לעבוד את ה' **"בבחינת ביטול רצונו למעלה מטבעו והרגלו, להפוך את ליבו מן הקצה אל הקצה, שכל מה שליבו נוטה בטבעו לעשות – לא יעשה, ומה שליבו נוטה שלא לעשות – יעשה"**.

שבועות שלמים חיינו כולנו באווירה מיוחדת של 'יעשה' ו'לא יעשה'. מדי יום הסביר ר' שמואל את העניין בצורות אחרות, עם משלים ודוגמאות, והחדיר בנו את העניין עד תוך־תוכי הקרביים – לא לעשות מה שרוצים לעשות, ולעשות מה שלא רוצים לעשות.

מאמרותיו של ר' שמואל נוטיק

אני מרגיש חובה לעצור כאן מעט את שטף הסיפור ולחזור על אחדות מאמרותיו של ר' שמואל שנחקקו עמוק בליבי.

הגמרא אומרת בעניין הסיפור של ר' אלעזר בן־דורדיא: "בכה רבי, יש קונה עולמו בשעה אחת". שאל ר' שמואל: מדוע בכה רבי? הלוא לכאורה היה צריך לשמוח, שאדם יכול לקנות את עולמו בשעה אחת. אלא, הסביר, הבכי הוא, שמדובר בשעה אחת, ברגע אחד של עת־רצון, ואם מחמיצים את השעה, מפסידים את כל העולם.

◇

נזכרתי באמרה זו כאשר הייתי כעבור שנים במחנה־פליטים בלעכפעלד, ושם נפגשתי עם חסידי גור. אחד מהם סיפר לי, שכאשר נסתלק האדמו״ר מגור בעל ה׳שפת־אמת׳ בה׳ בשבט, היה בפולין קור עז ביותר. לאחר הקבורה צריך האבל לעבור, כנהוג, יחף בין שתי שורות, ואולם החסידים ביקשו מבן האדמו״ר, בעל ה׳אמרי־אמת׳, שלא יחלוץ את נעליו מחמת הסכנה. הבן השיב שישאלו רב. שאלו את הרב, ונראה שהלה לא הביא בחשבון את המצב ופסק שבשולחן־ערוך נפסק שצריכים לעבור יחף. אמרו זאת לבן האדמו״ר והוא החל לחלוץ את נעליו. עמד שם חסיד שהיה עני מקבץ נדבות. כשראה זאת, הסיר מעליו את מעיל הפרווה שלבש והשליכו לרגלי האדמו״ר. בעקבותיו השליכו על הארץ עוד חסידים את פרוותיהם, והדרך בין שתי השורות נתמלאה פרוות ועליהן פסע הרבי. החסיד הקבצן הזה נתעשר עוד באותה שנה עושר רב. הוא ניצל נכון את השעה וקנה את עולמו...

◇

ר׳ שמואל סיפר בשם אחד מגדולי החסידים כי היה פעם חייל בצבאו של הצאר הרוסי, שעמד על משמרתו בלילה קר מאוד, ולא זז משם עד שרגליו קפאו ונעשו גושי קרח. כשסיפרו זאת לצאר, חשבו שוודאי ייתן פרס לחייל על מסירותו. אבל הצאר ציווה להענישו בעשרים וחמש מלקות, ואמר: ״השבועה שנשבע לשרת בנאמנות את הצאר היתה צריכה לחמם את כל גופו ולמנוע מרגליו לקפוא״. אמר אותו חסיד, שסיפור זה נתן לו חיות בעבודת־ה׳ למשך עשרים וחמש שנה, שהרי גם אנו נשבענו בהר־סיני לעבוד את ה׳ בכל לבבנו ובכל נפשנו, והשבועה הזאת צריכה לחמם אותנו לעד...

◇

ר׳ שמואל היה מפרש את הפסוק ״הללוהו בתוף ובמחול, הללוהו בנבל וכינור״, שלהלל את ה׳ בנבל ובכינור לא כל אחד יכול, שכן צריך לדעת תווי־נגינה ואת אמנות השימוש בכלי־הנגינה, אבל להכות בתוף ולהלל את ה׳ במחול — זאת יכול כל אחד ואחד, ובלבד שיתכוון לעשות זאת בכל ליבו ונפשו.

אמרה זו חדרה עמוק לליבי, ובשמחת חתונה השתדלתי תמיד לרקוד ולשמח חתן וכלה בכל כוחותי, שהרי ״הללוהו במחול״ יכול כל אחד ואחד...

הידור לשנה החדשה

פעם, בימים הנוראים, התוועד ר׳ שמואל ודיבר בהתעוררות רבה. הוא סיפר, שאדמו״ר הרש״ב נהג לקבל עליו בכל ראש־השנה הידור חדש, וזאת כדי שההתעוררות של ראש־השנה תהיה לה אחיזה.

חשבתי מה אוכל לקבל עלי, ונזכרתי שכאשר נעשיתי בר־מצווה ביקש ממני אבי שאניח גם תפילין דרבנו תם. לא רציתי לקבל עלי את הדבר, גם משום שלא היה נהוג שבחורים צעירים שלנו יניחו תפילין דרבנו תם, וגם משום שחששתי שלא אוכל לעמוד בזה בתנאי הימים ההם. אבי הפציר בי מאוד, אבל לא יכולתי למלא את בקשתו. עכשיו החלטתי שאקבל זאת עלי, ויהיה בכך גם הידור נוסף וגם קיום מצוות כיבוד אב.

כתבתי לאבי, למוסקווה, על החלטתי. לא עברו ימים אחדים ובידי היה זוג תפילין דרבנו תם...

בחורים נפלאים

ר׳ שמואל היה מקרב במיוחד שני בחורים — את רפאל וילשנסקי ולייב־הנך מנקין. הוא התמסר אליהם במיוחד וראה בהם כלים אמיתיים לאור החסידות.

ואכן, בעזרת ה', גדל אותו לייב־הנך לבחור חסידי שאינני יכול לשכוח אותו.

התפילה שלו היתה במתיקות נפלאה. לפני התפילה היה מתבונן בחסידות שעות אחדות. תפילה רגילה של יום חול נמשכה אצלו שלוש־ארבע שעות לפחות. הוא גם למד בשקידה גדולה הן נגלה והן חסידות. אני זוכר פעם שהתגנבתי לחדרו וראיתי איך קרא קריאת־שמע שעל המיטה, והדבר עשה עלי רושם אדיר.

אבל העיקר אצלו היה האופן הפנימי שקיבל את כל העניינים. הוא לא יצא כמעט לרחוב. היה אצלנו נוהג, שמדי פעם היה אחד הבחורים יוצא להביא אוכל שהוכן בעבורנו. לייב־הנך היה משתדל להימנע מזה. כשהיה מגיע תורו, היה מבקש מאחד הבחורים שיעשה זאת במקומו, ובתמורה היה מוכן להעתיק בשבילו כתב־חסידות וכדומה. כל שירות אחר היה עושה בחפץ־לב, אבל מהיציאה החוצה נמנע עד הקצה האחרון, כדי שלא לצאת מאווירת הישיבה.

בית־הכנסת הגדול בכותאיסי. מימין: שני בניו של השוחט ר' אליהו־חיים פנאקישווילי, חסידו של כ"ק אדמו"ר מהורש"ב. הם משמשים כיום 'חכמים' בכותאיסי

לדאבון ליבנו, בזמן האחרון יש תחושה שהסגנון החסידי המקורי – של קריאת־שמע שעל המיטה, התבוננות בחסידות לפני התפילה, תפילה עם כוונה של פירוש המילות וכדומה – יצא קצת מה׳אופנה׳. לכן קשה היום להבין את העונג הנפלא של האווירה הזאת, שאז חיינו בתוכה. אני מתפלל לה׳, שעד יומי האחרון לא אשכח את הימים הנפלאים הללו.

לייב־הנך היה, כאמור, בחור מיוחד במינו, וככל הנראה השטן לא היה מוכן להשלים עם עובדת קיומו של בחור כזה. הכול היה לכאורה מושלם, והיו לנו התנאים הטובים ביותר כדי לטבול באווירה טהורה של תורה וחסידות. היה לנו משפיע מעולה, שהתמסר אליו במיוחד. אבל משום מה נכנסה לראשו מחשבה שהוא צריך לנסוע לסמרקנד, שם היה המשפיע ר׳ ניסן נמנוב ע״ה.

בזוהר נאמר: ״רגלוי דבר־נש אינון ערבין ליה״ [הרגליים מוליכות את האדם לאן שהוא צריך להגיע]. וכך קם יום אחד ונסע לסמרקנד. אבל שם, בקיץ, הוא נדבק במחלת המלריה ונפטר.

בחור כמו לייב־הנך ע״ה הוא דמות שאני רוצה שילדיי ונכדיי וצעירי הצאן בימינו יעמידו לנגד עיניהם. אני רוצה שהם יידעו שהיו יהודים – וודאי גם היום יש כאלה – שידעו מהי קריאת־שמע שעל המיטה, מהי תפילה באריכות וכו׳. זו בעצם כל מטרת סיפורי – אני מבקש שהדור הצעיר יזכור זאת וינחיל מורשת זו לבניו, ויעזור לנו ה׳ ששלשלת־הזהב שהתחילה אצל הורינו במסירות־נפשם – לא תינתק לעולם.

משפחה של חסד

בכלל, משפחת מנקין נחרתה בליבי כמשפחה מופלאה, אצילית וחסידית. ר׳ סנדר, כאמור, היה יהודי יקר ובעל לב־זהב, וכזאת היתה כל משפחתו.

רעייתו איידה היתה נשמה טובה, שכל מחשבותיה היו נתונות לעזור לאנשים. אם היתה חתונה בכותאיסי – יומיים קודם לכן היא כבר לא היתה בבית. אז,

שלא כבימינו שמזמינים קייטרינג, היו מכינים הכול לבד. היא היתה נחלצת תמיד לעזור בכל ההכנות לחתונה. בבית שבו נערכו ההכנות לחתונה היתה מבלה ימים שלמים ואפילו לנה שם – התמסרות מוחלטת וטוב־לב שאין לו שיעור.

היא עברה אחרי המלחמה לפאריס, וכאשר בני יוסף־יצחק נסע ללמוד שם, כתב לי פעם מכתב וביקש להסביר לו מי היא אותה איידה מנקין, ששולחת לו חבילות לעיתים תכופות. היא התגוררה בעיר והוא היה בישיבה בברונואה, אבל כשהיא שמעה שבני נמצא שם, ניצלה כל הזדמנות כדי לשלוח לו חבילת ממתקים וכדומה... כזאת היתה, טובת־לב להפליא.

שתי הבנות, זלטה ואסיא, היו נשים צדקניות ממש. הזמן היה ערב מלחמה והמזון יקר. אחרי שנים נודע לנו שהבנות היו מונעות לחם מפיהן ושולחות אלינו, כדי שלנו, הבחורים, יהיה מזון בשפע ונוכל ללמוד בלי הפרעה (זלטה נישאה לר׳ רפאל וילשנסקי ונפטרה כעבור זמן. אסיא היא רעייתו של ר׳ יהושע דובראווסקי).

ר׳ יהושע דובראווסקי

גם אחותה של איידה, מרת מנוחה, היתה אשה טובת־לב מאוד. היא היתה נשואה לר׳ לייזר לזרוב והם התגוררו בטבילִיסי. כמה שנים אחרי נישואיהם עדיין לא נפקדו בפרי־בטן. לאחר

מכן עזר להם ה׳ ונולדה בתם הבכורה, בת־שבע. אני זוכר את ר׳ לייזר מגיע לכותאיסי ורוקד מרוב שמחה. כעבור זמן נולד להם בן, שמעון.

(בימי המלחמה גייסו את ר׳ לייזר והוא לא חזר. הבת בת־שבע נישאה לר׳ אברהם שם־טוב, ור׳ שמעון לזרוב נשא את בתו של הרב לוי יצחק שפירא והוא כיום השליח ביוסטון, טקסס).

החזקת הישיבה

כל משפחות אנ״ש בכותאיסי היו שותפות להחזקת הישיבה. נוסף על משפחת מנקין התגוררו באותה תקופה בכותאיסי כמה מחסידי ליובאוויטש. היו שם, למשל, ר׳ יעקב ליפסקר ע״ה ולייבל ליפסקר ע״ה.

ר׳ יעקב ניהל בית־חרושת ממשלתי של מוצרי טקסטיל וממנו התפרנס. מטבע הדברים, היו עליות ומורדות במצב הפרנסה. היו זמנים שהיא היתה בשפע והיו תקופות של מחסור. אבל בראש כל מעייניו עמדה הישיבה. גם רעייתו, טייבל תחי׳, היתה עזר כנגדו בפעילות זו. ביתם היה תמיד פתוח לכל נזקק.

ר׳ מיכאל ליפסקר

עוד סייעו מאוד בהחזקת הישיבה ר׳ לייבל ליפסקר ורעייתו מלכה.

היה שם עוד יהודי מאנ״ש, ר׳ משה ניימרק ע״ה, גיסם של האחים ליפסקר, ורעייתו לובה (הוא התגורר אחר־כך בקנדה), שהיה אדם אמיד והוא סייע גם־

כן בהחזקת הישיבה.

פרק־זמן מסוים התגורר בכותאיסי אח נוסף ממשפחת ליפסקר – ר׳ מיכאל ע״ה, וגם הוא השתתף בהחזקת הישיבה.

פרק עשירי

ניסים גלויים

איש לא גויים / המפקד אמר: "לך לטייל" /
נתפס פעמיים וניצל / קפיצה מרכבת דוהרת /
במלתעות הארי / בלי תעודות

איש לא גוייס

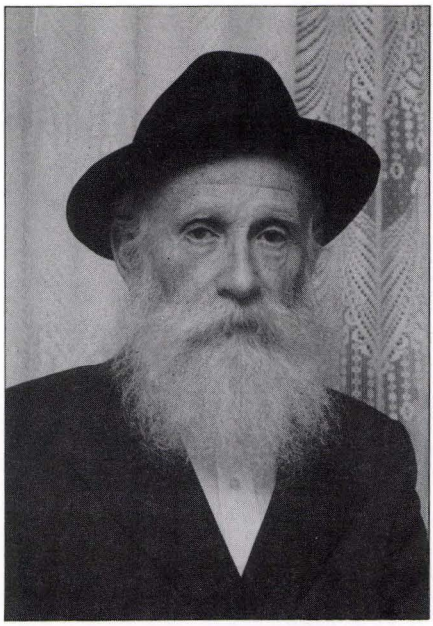
בני הישיבה ראו במוחש את קיום מאמר חז"ל: "כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך־ארץ". היינו שרויים בימי מלחמת־העולם השנייה, וברחבי רוסיה הוכרז גיוס־חירום לצורך המלחמה. אפילו מי שקיבל פטור בשנים הקודמות נדרש לחזור ולהתייצב, וקשה היה מאוד להשתמט מהגיוס הפעם.

וכאן קרה הנס הגדול: היינו שנים־עשר בחורים מבוגרים וחייבי גיוס, אבל הקב"ה שמר על כולנו. מי שלא חי באותם ימים לא יוכל להבין את גודל הנס – קבוצה כזאת של בחורים, ואיש מאיתנו לא גוייס בפועל. ניסי־ניסים ממש.

כל אחד ואחד ראה ניסים גלויים באותם הימים. אספר רק על כמה מהם, שנחרתו היטב בזיכרוני.

המפקד אמר: "לך לטייל"

אחד מתלמידי הישיבה היה הת' יענק'ל נוטיק (כיום בקריית־מלאכי). הוא היה רשום בכותאיסי (החוק חייב כל אחד ואחד להירשם בעיר כלשהי כמי שמתגורר שם, וכאשר היה מגיע תורו להתייצב לצבא, היה מתייצב באותה עיר).

ר' יעקב נוטיק

אולם כשהחלו להגיע לביתו צווי־הגיוס, פשוט התעלם מהם.

מכיוון שכך, לא היו בידו מסמכים חוקיים, והיתה בדבר סכנה גדולה, שכן מפעם לפעם היו השוטרים עושים ביקורות ומבקשים להציג לפניהם את התעודות האישיות ותעודת־שחרור מהצבא.

לא־הרחק מכותאיסי שוכנת עיר־מרפא ושמה סחאלטובע. שם הצליח מישהו לגנוב מהשלטונות תעודות־פטור (כרטיסים לבנים), חתומות במחצית החותמת (המחצית השנייה היתה צריכה להיחתם על התמונה), והיה מוכרן לכל המעוניין. אותו אדם ידע להצמיד למחצית החותמת את תמונת האיש הרצוי והיה מזייף את מחציתה השנייה של החותמת, וכך הנפיק תעודות־פטור מזוייפות לרוב.

יענק׳ל נסע אפוא לסחאלטובע וקנה תעודת־פטור, לכל צרה שלא תבוא. אבל מובן שתעודה זו היתה יכולה להטעות רק שוטר סתם, לא את אנשי לשכת הגיוס המקומית.

מפקד לשכת הגיוס בכותאיסי היה גוי ושמו מסחי. הוא הכיר אותנו אישית וידע מי התייצב ומי לא התייצב. יום אחד ראה את יענק׳ל ברחוב. הוא ידע יפה שיענק׳ל השתמט מלהתייצב בלשכה. יענק׳ל נבהל והיה בטוח שעכשיו ייעצר. אבל מסחי הביט לעברו וקרא: "היי, נוטיק, היית בסחאלטובע?".

יענק׳ל הבין שאין טעם לשקר והודה: "כן".

ר׳ משה ניסלביץ׳

״לך לטייל״, אמר מסחי.

יענק׳ל חזר כשכולו רועד מהנס הכביר שראה במו־עיניו. האמת היא, שאיש מאיתנו לא יכול היה להבין את הדבר. במקום לתפוס אותו ולאסרו, המפקד רומז לו שידועות לו כל התחבולות ואומר לו ללכת לטייל...

נתפס פעמיים וניצל

מקרה מופלא נוסף קרה למשה ניסלביץ׳ (כיום גם־כן בקריית־מלאכי, מנהל ארגון חמ״ה). אף הוא זומן להתייצב והתעלם מהצווים. אבל הוא היה חייב לעסוק בעבודה כלשהי לפרנסתו (אביו, ר׳ חיים, היה יהודי תלמיד־חכם שישב ולמד, והוא — משה — נאלץ להביא פרנסה הביתה). הפתרון שמצא היה לעבוד בלילה. הוא מצא עבודה בבית־חרושת לסוודרים, של ר׳ משה ניימרק, ומזה התפרנס.

בית־החרושת שכן באזור לא־יהודי שנקרא ביילע־מוסט (הגשר הלבן). פעם, כשהלך בלילה, תפסו אותו כמה חיילים, וכאשר ראו שאין לו מסמכים, לקחו אותו ללשכת הגיוס, אל מיודענו מסחי. זה התחיל לצעוק עליו: ״אתה נגד המהפכה, נגד הממשלה. אתה חייב להתגייס לצבא ולעזור למאמץ המלחמתי״.

לאחר שסיים לשפוך עליו את חמתו, הורה לו: ״לך הביתה, היפרד מהוריך, והבא מיד את חפציך החיוניים כדי להתגייס״.

משה שמע את הדברים, הלך ולא חזר. הוא הוסיף לעבוד בלילות, ורק נזהר יותר שלא ייתפס בדרך.

עברו הימים והוא נתפס בשנית והובא שוב לפני מסחי. הפעם רתח המפקד מזעם. הוא הצמיד אקדח לרקתו של משה ואמר לו: "אני מרחם עליך רק מפני שאני מכיר את הורין. לך הביתה ובוא מיד להתגייס. אם לא תעשה כן, אני בעצמי אירה בראשך".

ר' משה הבטיח לו שיבוא להתגייס והלך. דבר זה כשהוא לעצמו היה נס עצום. הלוא הוא כבר ברח פעם אחת וקשה היה להבין מה הביא את המפקד לשלחו לביתו ולסמוך על דברתו, בשעה שהיה יכול לשלחו מיד לחזית. כל אלה ניסים גלויים של הקב"ה.

הוא בא אלינו ואמר שהוא חייב להתגייס וברצונו להיפרד מאיתנו. המבוגר בחבורה היה משה מרוזוב. כשהוא ראה שניסלביץ' עומד להיפרד מאיתנו ומתכוון להתגייס, ניגש אליו ואמר: "אינך הולך".

תמה עליו ר' משה: "מה פירוש? הלוא הוא יהרוג אותי אם לא אלך".

אך מרוזוב בשלו: "ואם תישלח לחזית לא יהרגו אותך?!".

בדעתו של מישהו מהבחורים עלה רעיון. הוא ניגש לר' דוד פרלוב, שהחזיק ברשותו מכונה לגילוח הזקן. הוא הביא את המכונה למרוזוב, וזה ניגש אל משה ניסלביץ' וקרא: "אני הולך לקיים מצוות־עשה של ונשמרתם מאוד לנפשותיכם. על־פי המצווה הזאת ברור, כי הקב"ה מצווה עליך עכשיו לגלח את זקנך". בו־במקום גילח את זקנו של משה, ומיד השתנתה דמותו לבלי־הכר.

כך נשאר משה בכותאיסי, ובחסדי ה' ניצל מציפורני הצבא.

קפיצה מרכבת דוהרת

אני עצמי עברתי עם משה מרוזוב סיפור הצלה מופלא. נסעתי איתו פעם ברכבת מקולאש לכותאיסי. כבר היינו קרובים למדי לכותאיסי, והיה עלינו רק לעצור בתחנה בעיר ריאון.

בשעת הנסיעה ניגש אלינו שוטר. היו אז כמה סוגים של שוטרים: היו שוטרים של המשטרה הגרוזינית המקומית והיו שוטרים שהשתייכו למשטרה הרוסית, והם היו הגרועים ביותר. השוטר שניגש אלינו היה מהמשטרה הרוסית, בכובע האדום וכל הלבושים. הוא ביקש שכאשר נגיע לתחנה בריאון ניגש אליו, כי ברצונו לדבר איתנו.

הוא לא ראה צורך מיוחד לשמור עלינו, מכיוון שאנחנו לכודים ברכבת ואין לנו לאן לברוח. כשהלך, קם משה ואמר לי ללכת אחריו. הוא עבר מקרון לקרון עד הקרון האחרון. שם עמד מול הדלת ושאל אותי אם אני מוכן לקפוץ מהרכבת בשעת הנסיעה. אמרתי: "אם אתה תקפוץ, גם אני אקפוץ".

נראה שכבר היה לו ניסיון בכגון דא. הוא הסביר שהלך דווקא לקרון האחרון, שכן אם קופצים מתוך קרון אחר, יש חשש שהרוח תפיל את האדם אל מתחת הגלגלים. הוא הסביר לי איך לקפוץ, ואמר שנצטרך לקפוץ מהרכבת כשהיא תתחיל להאט את נסיעתה לקראת כניסתה לעיר.

וכך היה. כשהרכבת האטה את מרוצתה קפץ משה ממנה, התהפך כמה פעמים וקם על רגליו.

עכשיו הגיע תורי. בטרם קפצתי פניתי אל הקב"ה וביקשתי, כפי שלימדני אבא: "אני מבקש ממך, ריבונו־של־עולם, שאצא מזה חי ושלם בכל רמ"ח איבריי. אך אם חלילה נגזר עלי למות כאן, אבקש ממך שלפחות אבוא לקבר ישראל". קפצתי מהרכבת, התהפכתי גם־כן כמה פעמים אבל בחסדי ה' קמתי בריא ושלם, כשהרכבת מאיתנו והלאה.

מולנו התנשא הר גבוה ובמעלה ההר ראינו כביש שבו נוסעות מכוניות. העפלנו בריצה אל ההר, ושם עלינו על משאית והגענו לכותאיסי בריאים ושלמים, הרחק מידיה של המשטרה הרוסית.

במלתעות הארי

שנה אחת עבר עלי נס לא יתואר. עד היום עובר בי רעד כשאני נזכר בסכנה שבה הייתי, וב״ה ניצלתי מזה.

זה היה בימים שלפני חג־הפסח. נסעתי לעיר אחרת כדי לנסות למצוא שם נפה לניפוי הקמח, לצורך אפיית המצות. כשחזרתי לכותאיסי והרכבת עצרה בתחנה — חשכו עיניי. כל בית־הנתיבות היה זרוע באנשי משטרה ובחיילים. הם חסמו צד אחד של הרציף וכיוונו את כל הנוסעים לצד השני, שבו עמדו שוטרים ובדקו בקפידה את תעודותיו של כל אחד ואחד. מי שתעודותיו היו כשרות — הורשה לצאת, ומי שהתעורר חשד כלשהו לגביו — הופנה הצידה, ושם נבדק ביסודיות בידי השוטרים.

כפי שסיפרתי, לפני שעברנו ממז׳בוז׳ לאומן, ׳הצעיר׳ אותי אבי בשלוש שנים כמעט. בתעודתי היה רשום אפוא שנולדתי בשנת 1925. וכך, בשעה שגייסו את בני־גילי, אני הייתי עדיין ׳צעיר׳ מכדי להתגייס. אבל כשהגיע תורו של שנתון 1925 להתגייס, הייתי אמור לקבל גם־כן צו־גיוס. עשיתי תרמית מסויימת, שבעזרתה קיבלתי תעודה חדשה, שבה נרשם כי נולדתי בשנת 1927, וכך הרווחתי עוד כשנתיים.

אולם כל זה היה טוב ויפה על הנייר. כשאני עומד מול שוטר ומציג תעודה שעל־פיה אני אמור להיות צעיר מגילי בחמש שנים — זה כבר הרבה יותר מדי. הייתי אז כבן תשע־עשרה, ובידי הייתה תעודה המעידה כי אני בן ארבע־עשרה...

זה היה החשש הגדול שמילא את ליבי בעומדי בתחנת הרכבת. היה ברור לי שברגע שהשוטרים יביטו בי ובתעודותי, יבינו שיש כאן זיוף של הגיל. במילים אחרות — תעודותי מזוייפות.

סובבתי בתחנה כחיה נרדפת. חיפשתי נתיב מילוט כלשהו — לשווא. לא היה

שום מוצא אלא לעמוד בתור וליפול כפרי בשל לידי השוטרים שבפתח היציאה.

כשמסרתי את תעודותי, שאל השוטר היכן תעודת־הפטור מהשירות הצבאי. השבתי שעדיין איני זקוק לה. הוא פרץ בצחוק. אפילו לא טרח להציץ בתעודה כדי לבדוק את גילי. מיד מסר את תעודותי לשוטר שעמד סמוך לו והיפנה אותי לצד שמאל, שבו התרכזו החשודים.

הייתי ממש בתוך לוע הארי. הבנתי שזה הסוף ומכאן לא אוכל להיחלץ. אבל כאן קרה לי נס, שאם לא הייתי חווה אותו על בשרי — הייתי מתקשה להאמין. באותם ימים היו בכותאיסי שני יהודים ששוחררו מהצבא, אך עדיין לבשו מדי צבא. הם עמדו בדיוק לצידי, וברגע שראו את הסכנה האורבת לי, התייצבו ביני ובין השוטר והסתירו אותי, ובאותו רגע התערבתי בתוך המורשים לצאת ומיהרתי להסתלק מהמקום.

סמוך לתחנה התגורר ר׳ סנדר מנקין. רצתי לביתו, ואיידה פתחה את הדלת. ״מה קרה, יחזקאל?!״, שאלה בחרדה. המאורע שעבר עלי נשקף היטב על פני. סיפרתי לה שברחתי מידי המשטרה. היא הסתירה אותה בבית עד רדת הערב.

כשירדה החשכה, הלכתי לביתו של ר׳ דוד פרלוב. היה לו במרתף בית־חרושת לסוודרים. סיפרתי לו מה קרה והוא קיבלני אליו והסתירני במרתף.

הבניין שבו התגוררתי היה שייך לאשה ושמה אליגולשווילי. באמצע הלילה באו אליה אנשי הג־פ־או. השוטרים הבחינו, כמובן, שנעלמתי, ומאחר שתעודותי נשארו בידיהם, יצאו לחפשני. הם הצביעו לפניה על תמונתי ושאלו אם אני מתגורר במקום. היא השיבה שאכן אני גר בבית, אך כרגע איני נמצא בבניין והיא אינה יודעת לאן הלכתי.

שבועיים שוטט איש המשטרה החשאית סביב בית־הכנסת בתקווה שיצליח לזהותני ולתפוס אותי, אך אני נזהרתי ולא יצאתי מהמרתף.

בלי תעודות

התגלגלתי כך כמה שבועות אצל ר׳ דוד פרלוב, אבל מובן מאליו שזה היה פתרון זמני בלבד. הבעיה היתה קשה: לא היו בידי שום מסמכים ולא הייתי יכול לצאת מהבית ולעשות משהו.

לא־הרחק מכותאיסי שוכנת העיר זוגדידי. התגורר שם סוחר יהודי ושמו ראובן טדדשווילי. העיר בכלל היתה מרכז מסחרי והרבה אנשים מכותאיסי היו נוסעים אליה. לראובן היו קשרים טובים עם הרבה אנשים מרכזיים בשלטון, וביניהם גם אנשי הג־פ־או.

אל היהודי הזה הופנתה הבקשה לנסות לסדר לי מסמכים. הוא ביקש שאבוא לזוגדידי ושם ינסה להסדיר את העניין. השאלה הגדולה היא איך אוכל להגיע לשם, כשעצם היציאה החוצה היא סכנה חמורה לגבי. הדרך הפשוטה ביותר היתה לנסוע במכונית. אבל בימי המלחמה היתה המשטרה נוהגת להציב מחסומים בדרכים ולבדוק את תעודותיהם של הנוסעים, והיתה בכך סכנה.

לאחר הערכת הסכנות בכל האפשרויות השונות, הוחלט שעדיף בכל־זאת לנסוע לזוגדידי ברכבת — באותה רכבת שבה נתפסתי. לייב־הנך מנקין נסע איתי. הוא קנה את הכרטיסים, ולא נכנסנו לתחנה אלא ברגע שבו כבר נשמעה צפירת הרכבת. קפצנו עליה כשהתחילה בנסיעתה, וכך ניצלנו מכל מיני בדיקות מיותרות. בחסדי ה׳ הגענו בשלום.

נפגשתי עם ראובן, ובמשך כמה ימים חיפש דרכים לעזור לי. כעבור ימים אחדים אספה המשטרה הרבה אנשים שהיו בלי מסמכים, יושבי־קרנות וכדומה, והובילה את כולם ללשכת הגיוס. שם היו אמורים לעבור בדיקות רפואיות, ועל־פי זה היה נקבע אם ישוחררו או יגוייסו. ראובן החליט שעלי להצטרף לקבוצה הזאת, והוא יפעיל את קשריו כדי שישחררוני, ואז גם אקבל תעודת־פטור רשמית. היום שבו נעשו הבדיקות הללו היה — שבת.

אחד מבכירי הג־פ־או, שאליו פנה ראובן בענייני, אמר שברצונו לראות אותי תחילה, כדי שיוכל להחליט אם לעזור לי. אינני זוכר אם זה היה ביום חמישי או באותה שבת עצמה. הוא הביט בי ואמר שאני רשאי ללכת, אבל לראובן אמר שאינו מוכן להתערב למעני (אינני יודע מה היו חששותיו), אלא מוטב להשתדל אצל הפקידים הזוטרים יותר. הוא הבטיח שלא יפעל לרעתי ולא יאסור אותי, אבל גם לא יפעל לשחרורי.

בשבת בצהריים הייתי אמור ללכת לבדיקות. בבוקר, בבית־הכנסת, קם חכם יצחק מיכאלשווילי והכריז לפני כל המתפללים, שהתלמיד יחזקאל ברוד צריך היום להתייצב לפני שלטונות הצבא והוא נזקק לרחמים, ולכן הוא מבקש מכל הקהל לבוא ללשכת הגיוס, כדי שאם יהיה צורך, יוכלו לעזור ולקיים את מצוות פדיון שבויים.

ראובן קיווה שאבדק על־ידי רופא שהכיר, וזה יוכל לשחררני. אולם לרוע המזל, אותו רופא לא בא באותו יום ונבדקתי אצל רופא אחר. אני הייתי מותש מהמצב הכללי ונראיתי רע. כשהרופא הביט בי, פסק: "לא קרבי". המשמעות היתה שאמנם לא ישלחו אותי לחזית, אבל אני כשיר לגיוס ויוטלו עלי תפקידים לא־קרביים.

חכם יצחק נזעק וקרא לחבריו להצילני. העבירו אותי מכאן לשם, ובתוך כך ניצלו היהודים הזדמנות שהשומרים לא היו ערניים די הצורך, הסתירו אותי ביניהם ויצאו עמי לחופשי.

הלכתי איתם לבית־הכנסת ברגשות מעורבים. אמנם ניצלתי, אבל הבעיה עמדה בעינה: אין לי מסמכים ואינני יכול לצאת ולבוא.

אלה היו ימים קשים מאוד. גיסי, ר׳ זלמן־לייב אסטולין, גוייס באותם ימים לצבא ונפצע בקרב. הוא שוחרר מהשירות והיה צריך לנסוע לטשקנט, אך החליט לנסוע דרך גרוזיה כדי לפגוש אותי. הוא איתר אותי בזוגדידי והפגישה היתה מרגשת מאוד. כשנפרד ממני, פרצתי בבכי מר. עד היום הוא מזכיר לי

לפעמים את הבכי הזה, ואמר שלא היה יכול לשער מראש שאבכה כך. כל המצוקה והכאב על מצבי התפרצו החוצה לפני קרוב־המשפחה היחיד שהיה לי שם, וממש בכיתי כילד.

בסופו של דבר הצליחו איכשהו להשיג לי מסמכים ויכולתי לחזור לכותאיסי ולחיות חיים סדירים.

כשנגמרה הפרשה הזאת, עליתי לתורה בבית־הכנסת ובירכתי 'הגומל'. אחד המתפללים ניגש אלי ואומר: "יחזקאל, לא נהגת כשורה". שאלתי לכוונתו, והוא השיב: "אתה בירכת 'הגומל' על אירוע אחד שקרה לך, ובעצם יש לברך 'הגומל' יום־יום על ניסי ה' ועל חסדיו שהוא עושה איתנו תמיד".

זו אכן היתה התחושה שחשנו יום־יום בימים ההם.

פרק אחד־עשר

אני חוזר הביתה

דרישת־שלום חיה / בישיבה בסמרקנד /
על קברו של לייב־הנך ז״ל / שליחות בגרוזיה /
נמלטים מרוסיה / תפילת הדרך בדמעות

דרישת־שלום חיה

שבע שנים חייתי בגרוזיה. הגעתי לשם בגיל חמש־עשרה (בשנת תרצ״ח) ועתה (בשנת תש״ה) כבר הייתי בן עשרים ושתיים. המלחמה נסתיימה,

המלחמה נסתיימה. מצעד הניצחון במוסקווה שבו הושפל ארצה הדגל הנאצי

מלחמת־העולם השנייה. צילום משדה־הקרב ליד מוסקווה

והחלטתי לנסוע הביתה, לטשקנט, לשם נמלטו הורי.

נסעתי באנייה עד קיסלובוד, ומשם ברכבת. זו היתה נסיעה ארוכה ולא־קלה, וצריך לזכור, שסוף־סוף לא הייתי 'כשר שבכשרים'. אבל ב"ה הכול עבר בשלום.

לא היתה בידי הכתובת של בית הורי, אבל ידעתי את כתובתו של בית־הכנסת. כשהגעתי לטשקנט הלכתי אפוא לבית־הכנסת.

אבא עמד בבית־הכנסת ונראה שהבחין בבחור יהודי צעיר שמתקרב כשהוא נושא מזוודה כבדה. בתוך שנייה כבר עמד לצידי. על־פי המהירות שהופיע, היה נדמה לי שקפץ מהחלון. מידת החסד המופלאה שלו הריצה אותו בבהילות לעזור לאורח זר...

בראש ובראשונה לקח מידי את המזוודה ונתן לי 'שלום עליכם'. הוא לא הכירני, שכן נפרדתי ממנו כשהייתי בלא חתימת זקן ועתה הייתי עטור זקן. החלטתי להמתין ולראות אם יכירני.

"מאין בא יהודי?", שאל אבא.

"מכותאיסי", עניתי.

טשקנט. הכיכר המרכזית

"אוי, מכותאיסי!", התרגש אבא, "יש לי שם בן. אולי תוכל למסור לי דרישת־שלום ממנו".

לא יכולתי להתאפק. "דרישת־השלום בכבודה ובעצמה עומדת לפניך", אמרתי.

הוא הביט בי ופרץ בבכי. באותן שנים השתניתי לגמרי והוא לא זיהה אותי, אבל לאחר שהתוודעתי אליו, הכירני. אבא החל לברך ברכות: 'שהחיינו', 'הטוב והמטיב', 'מחיה המתים'.

אני נכנסתי לבית־הכנסת ובינתיים מיהרו לבשר את הבשורה לאמי. כשאמא ראתה אותי ממרחק — התעלפה.

כאן נסתיים פרק מסעיר בחיי, והדברים שסיפרתי הם רק מעט מהאירועים שעברו עלי באותן שנים.

בישיבה בסמרקנד

עברו שבוע־שבועיים. נחתי קצת מהנסיעה והייתי מאושר מהפגישה המחודשת עם המשפחה. אחותי, שרה (רעייתו של גיסי ר' יעקב לפקיבקר, כיום בבני־ברק), היתה ילדה רכה בשנים כשעזבתי את הבית. סיפרו לי כי חלתה

הורי, אחי ישראל ואחותי שרה

לאחר נסיעתי, והרופא אמר שהמחלה נובעת מרוב געגועיה אלי. את אחי הצעיר, ישראל, לא הכרתי כלל, שכן היה תינוק בן שנה כשראיתיו לאחרונה.

הורי לחצו עלי שאנסה להסתדר בחיים: למצוא עבודה כלשהי, ללמוד מקצוע, אולי לחפש שידוך. הוצעו לי הצעות ללמוד עם בחורים צעירים ממני. תחושתם היתה, שהספיקו לי חיי הטלטולים והנדודים.

אבל אני לא הייתי מוכן לשמוע על כך. מה פירוש לעזוב את הישיבה? כלל וכלל לא עלה על דעתי רעיון כזה. הודעתי שבכוונתי לנסוע לישיבה בסמרקנד. אולם ר׳ ניסן נמנוב, המשפיע של הישיבה, לא היה מוכן לקבל אותי, משום שכבר היו בישיבה הרבה תלמידים והוא סבר שאני כבר שהיתי די בישיבה. לבסוף התערב למעני ר׳ מענדל פוטרפס ועזר לי להתקבל בישיבה.

הפרידה מהורי היתה נרגשת מאוד. לא ידעתי מתי ניפגש שוב. אמא אמרה לי, כאילו ניחשה את העתיד: ״אינני בטוחה שאזכה להיות בחתונתך״. ואכן, לא זכיתי לכך. נפגשתי מחדש עם הורי רק כעבור עשרים ושתיים שנה.

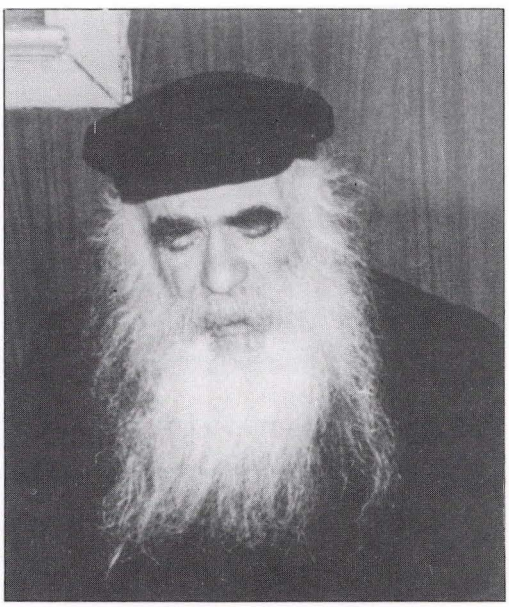
על קברו של לייב־הנך ז"ל

כשהגעתי לסמרקנד, השאלה הראשונה ששאלתי היתה: "איפה לייב־הנך מנקין?". הבחור ששאלתי אותו התחמק ממתן תשובה. שאלתי בחור שני ושוב נתקלתי בהתחמקות. הבנתי שקרה משהו. עד שלבסוף אמר לי מישהו שלייב־הנך כבר איננו בין החיים.

עולמי חרב עלי. הייתי קשור אליו בכל ליבי. הוא היה בחור כה מיוחד ואהבתיו אהבת־נפש. תפסתי בחור ואמרתי לו: "אשלם לך כמה שתרצה, קח אותי לקברו של לייב־הנך".

אמרו חז"ל: "תוונא דליבא לא כתבי אינשי" [= אי־אפשר לכתוב את אותיות הלב], ולכן לא אוכל לתאר מה הרגשתי אז ועד כמה כאב לי שלא הספקתי לפגוש אותו עוד.

שליחות בגרוזיה

ר' מענדל פוטרפס

פרק־זמן מסוים עשיתי בסמרקנד, אבל אז התחילה היציאה של היהודים הפולנים מרוסיה (אזרחי פולין שנמלטו לרוסיה בזמן המלחמה וקיבלו אישור לצאת מהמדינה). אנחנו עוד לא העלינו על הדעת אפשרות של יציאה מרוסיה, ויציאתם של הפולנים הדאיגה אותנו, שכן בימי

המלחמה התרככו מעט רדיפות הדת. אנשי המשטרה החשאית היו עסוקים בבעיות שעוררה המלחמה, וגם נטו לייחס את הפעילות הדתית לפליטים היהודים מפולין.

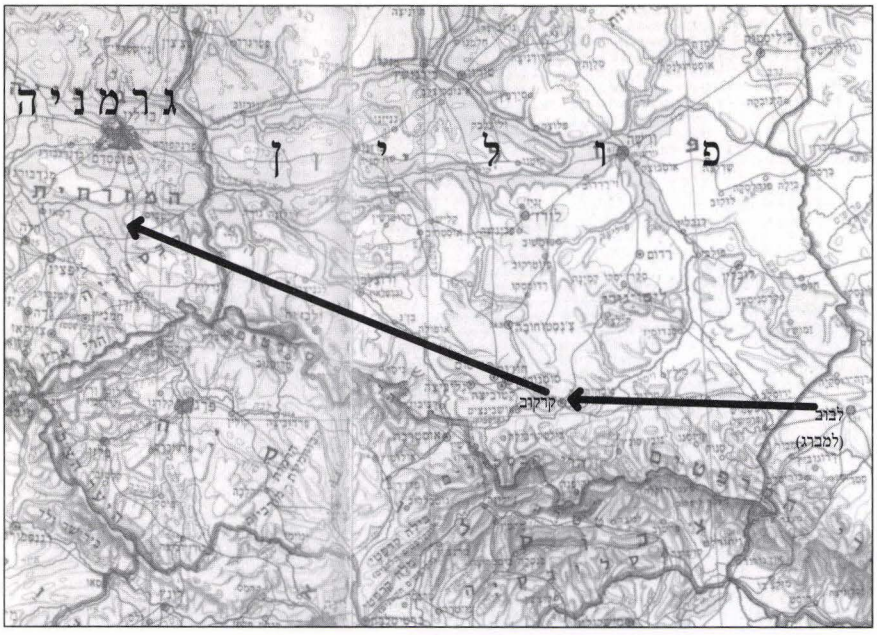
נהנינו למדי מהמצב הזה. פעמים רבות היינו משתדלים ליצור רושם כאילו אנו פולנים, כדי שלא יפריעו לנו לחיות על־פי התורה ומצוותיה. גם הישיבה הוצגה כאילו היא מיועדת לילדי פליטים יהודים מפולין. עתה, חששנו, יתחילו להתנכל לנו ביתר שאת וביתר עוז.

ראשי אנ״ש התחילו אפוא לחשוב לאן להעביר את הישיבה, כדי שלא תיפגע מהגל החדש של רדיפות הדת שוודאי יבוא. ר׳ ניסן זימן אותי אליו ואמר לי כך: ״היית שבע שנים בגרוזיה. כאן לא נוכל לקיים את הישיבה לאורך ימים, אבל בגרוזיה יש סיכוי שהיא תוכל להתקיים. סע לגרוזיה, שכור דירות ותודיע לנו מה המצב, ואז בבוא העת יהיה מקום מפלט מוכן לישיבה״.

האמת היא שלא היה לי יותר מדי חשק למלא את המשימה, אבל מידת החשק לא היתה בעלת משמעות באותם ימים. צריך היה לעשות את הדברים וזה העיקר.

נסעתי שוב לגרוזיה ונלווה אלי משה לברטוב. במהלך הנסיעה ראינו שוב את ניסי ה׳. משה נשא עמו כשלושים אלף רובל, שבהם היינו אמורים לשכור דירות וכדומה. הגענו לתחנת הרכבת בריאון, שהיתה מועדת לפורענות. שוטר ניגש אלינו והורה לנו להתלוות אליו. נבהלנו מאוד והיינו בטוחים שעכשיו ייפתח סדר חקירות כדי לברר מניין הכסף ומה אנו אמורים לעשות בו.

עברנו ליד דוכן למימכר עיתונים וכדומה, שבעליו היה יהודי. פניתי אליו וביקשתי שיעשה משהו למעננו. הוא ניגש אל השוטר, נכנס עמו לחדרו וכשיצא אמר: ״תנו לי שישים רובל, זה המחיר שהעניין עלה לי״...

מלבוב (למברג) עברנו את הגבול לפולין ומשם למחנות־פליטים בגרמניה

נמלטים מרוסיה

התחלנו לפעול כפי שסוכם, ואז נודע שגם בקרב אנ״ש יש מחשבות לצאת מרוסיה עם יציאת הפולנים. היתה בעניין זה פרשה שלמה. היו שגרסו שהסכנה גדולה מדי ושגם אין זה רצוי שהגרעין הקשה של אנ״ש יעזוב את רוסיה וישאיר את היהודים טרף לידי הקומוניסטים. אחרים סברו שחייבים לעשות כל מאמץ כדי להינצל מידי הרשעים.

נעשה ניסיון לשאול את פי הרבי הריי״צ, אך נראה שמחמת הנסיבות לא היה באפשרותו להשיב תשובה חדה וברורה, וכך נחצו אנ״ש לשתי קבוצות, שלמדו את המענה בדרכים שונות.

ר׳ ניסן כתב לנו, שהוא אינו מתערב בוויכוח ושמצידו אני רשאי לפעול על־פי הרגשתי. אם אני אישית רוצה להצטרף לקבוצה שמנסה לצאת, אני רשאי לעזוב

את גרוזיה ולנסוע ללמברג.

בגרוזיה חי אז ר׳ מרדכי פרלוב עם בנו ר׳ דוד (כיום באוסטרליה). הוא החליט לנסוע ואני הצטרפתי אליו והגענו ללמברג. לר׳ דוד היה ילד בן שבע, זלמן, ובכל מקום נשאתי אותו על זרועותיי, כדי שיסתיר את זקני.

ר׳ ישראל לוין (נעוולער)

תפילת־הדרך בדמעות

שיטת היציאה היתה מבוססת על תעשיית זיופים ענקית, שהעניקה זהויות חדשות לאנשים ויצרה זיווגים שונים ומשונים. אני ׳שודכתי׳ לגיסתו של השוחט ר׳ ישראל־שמעון קלמנסון, וקיבלנו תעודות שלפיהן אני הבעל והיא האשה.

קיבלתי את התעודות ממש לפני העלייה לרכבת. הפחד היה נורא. הברחת הגבול היתה אחת העבירות החמורות ברוסיה, ואפשר היה לשלם על כך בחיים. ואני עוד לא הספקתי ללמוד היטב את זהותי החדשה...

שיטת הבדיקה היתה, שנוסעי הקרון רוכזו בחלקו האחד, ובאמצע העמידו השוטרים שולחן וקראו לנוסעים לעבור בזה אחר זה. חששתי שלא אזכור את

שמי החדש, וביקשתי מר׳ מרדכי פרלוב שיצבוט אותי ברגע שיקראו בשמי. כך היה וב״ה ניגשתי ועברתי בשלום.

במבט לאחור, כל העניין היה נס בלתי־נתפס. רכבת ענקית של ׳פולנים׳, שאין בה אפילו פולני אמיתי אחד, והכול עובר בשלום.

ר׳ ישראל לוין (נעוולער) התייצב על כיסא וקרא תפילת הדרך וכולנו התפללנו אחריו. אני מאחל לעצמי, שברגעים הגדולים ביותר, כמו ב׳כל נדרי׳ וכדומה, אזכה להתפלל באותה התרגשות ודבקות שהתפללנו אז. דמעות ניגרו כמים מעיני כל האנשים והנשים והטף שהצטופפו בקרון. אי־אפשר לתאר את החרדה והתפילה הזאת.

שם, באותם רגעי חרדה, עשיתי שוב כעצתו של אבי: פניתי לקב״ה וביקשתי בעדי ובעד בני־משפחתי, שנצליח לצאת בשלום.

בחסדי ה׳ עברנו את הגבול בשלום ויצאנו מרוסיה הארורה.

פרק שנים־עשר

מחנות־פליטים בגרמניה

אנטישמיות פולנית / נישואין בפוקינג /
"במה שקוע בחור"... / המחנה נסגר / שחיטת עופות /
ההוראה: לבוא לארה"ב

אנטישמיות פולנית

לאחר שעברנו את הגבול בין רוסיה לפולין, הובלנו על־ידי אנשי ארגון 'הבריחה', שעזרו ליציאת היהודים מרוסיה. הועברנו ממקום למקום, והשאיפה היתה לצאת מוקדם ככל האפשר מפולין, שהאווירה בה היתה רוויה אנטישמיות. הפולנים היו אנטישמים לא פחות מהנאצים, ועשו פוגרומים ביהודים גם לאחר המלחמה.

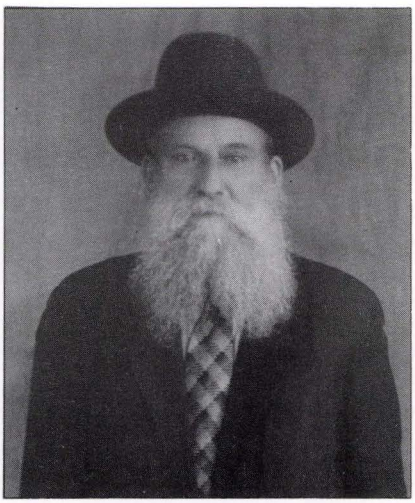
שבת אחת בלבד היינו בפולין, בעיר קראקוב. אני וכמה מחבריי הלכנו לתפילת מנחה בבית־הכנסת ואז טעמנו את טעמה של שנאת־ישראל הפולנית. עברנו ליד ריכוז של עגלונים פולנים. כשהם ראו אותנו, הסתערו לעברנו בעיני־רצח כשהם מנופפים באוויר בשוטיהם. על־פי השנאה שנשקפה מהבעת פניהם, בטוח אני שאילולא הצלחנו להימלט מהם, היו הורגים אותנו. אחרי השבת מיהרנו לצאת מפולין, שכן סכנה היתה להישאר שם.

הזהירו אותנו שלא לדבר רוסית, שכן אנו אמורים להיות פולנים שאינם דוברים רוסית. אם היו שואלים אותנו דבר־מה, היינו עונים בלשון־הקודש וכדומה, כדי שלא להסתכן. היו כמה עמי־הארץ גמורים שלא ידעו מילה בלשון־הקודש. מתשובותיהם בלשון־הקודש אפשר היה להתגלגל מצחוק. רבים מהם נעזרו במילים מן התפילה, כמו 'לכה דודי'...

היינו בווינה ובשאר מקומות. כך התגלגלנו ממקום למקום עד שהגענו למחנה־הפליטים שנשלט בידי האמריקנים בפוקינג שבגרמניה.

נישואין בפוקינג

בפוקינג כבר היה ריכוז מסויים של אנ״ש. ר׳ ניסן נמנוב כבר היה שם ועוד כמה וכמה. כעבור זמן קצר כבר התארגנה שם ישיבה חסידית מרובת בחורים. מצאנו במחנה מקום מגורים ומקום תורה, והיה נעים וטוב.

חותני ר׳ יצחק־דוד גורחאוער

חותנתי מרת חוה גורחאוער

באותו זמן – בשנת תש״ז – נערך השידוך שלי עם רעייתי טייבל תחי׳, בתו של ר׳ יצחק־דוד גורחאוער, שבליובאוויטש כינו אותו דוד באבריניצער. הוא למד בליובאוויטש ולאחר מכן התגורר בקרמנצ׳וג, שם נולדה רעייתי.

[הצעת השידוך באה מר׳ ישראל־מאיר מוניץ (כיום מחותני, אביה של כלתי חנה, אשתו של בני שלום־בער). הוא עצמו זכה לשידוך בזכות הצעתם של אחותי צביה ובעלה ר׳ יעקב גלינסקי...]

חותני היה מנהל־חשבונות במקצועו, אבל בסתר שימש שוחט ומוהל. בימי המלחמה נדד לעיר ביסק שבסיביר. שם הקים בית־כנסת ובנה מקווה. הוא היה שוחט עופות בסתר, במחסן עצים. רעייתי מספרת, שפעם הגיעו אנשי הנ־ק־וו־ד בניסיון לתפוס את אביה. הם הביאו איתם כלב, כדי לאתר את מקום השחיטה. אביה עמד שם צמוד לעצים, אוחז בידו סכין שחיטה נוטף דם, אבל בחסדי ה׳ הכלב לא הריח אותו.

RABBI I. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13, N. Y.
SLOCUM 6-2919

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

כ״ה כ״ד מנ״א חש״ז.
ברוקלין.

אל התלמיד החשוב מוה׳ יחזקאל שי׳ בראד.

שלום וברכה!

במענה על מכתבו מיום ה׳ לחדש זה
ח״ל בעד חסדו הגדול אשר הצילו מסכנת המלחמה
ובדבר הצעת השידוך עם מרת טייבע תחי׳ נכון
הדבר ויהי׳ במז״ט ובהצלחה בגשמיות וברוחניות

המברכה

מכתבו של כ״ק אדמו״ר מהוריי״צ לרגל הנישואין

בימי המלחמה איבד חותני שלושה בנים – בערל, משה ואברהם־אבא. משה נהרג בפולין לאחר המלחמה. האח הבכור, שניאור־זלמן ע"ה, הגיע לניו־יורק וחי כאן. אחות נוספת, דינה (כיום גוראריה), נמצאת אף היא כאן, ואחות שלישית, גולדה (כיום גולדובסקי), מתגוררת בקריית־מלאכי שבארץ־הקודש.

כשהגענו לארה"ב, עשיתי שבת אחת באיסט־סייד בניו־יורק. לפני כניסת השבת הגיע אלינו ר' יעקב לייזר (כיום אדמו"ר בבלגיה. הוא חתנו של ר' יצחק פישעווסקער, שהיה אדמו"ר מפורסם בפאריס), והביא בירה לכבודנו. אחרי השבת סיפר מדוע טרח והביא את הבירה.

אותי לא הכיר, אבל הוא הכיר את חותני, כשנקלע פעם לעיר ביסק והתארח אצלו. באותם ימים היה עני מרוד והתהלך בנעליים קרועות. חותני הבחין בזה ומיהר לקנות לו זוג מגפיים חדשים. ילדיו הקטנים התלוננו לפניו על שהוא קונה לאיש הזר מגפיים חדשים בעוד הם עצמם זקוקים לכאלה. ענה להם חותני: "לכם יש כאן בית, ואם יקרה לכם משהו, יהיה מי שיטפל בכם. אבל הוא זר ונמצא כאן לבדו, ואם חס־ושלום יחלה, לא יהיה מי שיטפל בו".

גיסי הרב יעקב גלינסקי, אחותי צביה וכמה מילדיהם

הדבר נגע מאוד לליבו של ר׳ יעקב, ולכן בא במיוחד לכבדנו.

"במה שקוע בחור"...

נישואינו נערכו זמן קצר לאחר הצעת השידוך. בכל ימי שהייתנו בפוקינג נערכו בה שלוש חתונות: אחת של ר׳ שלום־בער ליין ז״ל, השנייה של ר׳ מוטל לוין ז״ל (בנו של ר׳ ישראל נעוולער), והשלישית שלי.

ושוב אני נזכר בנדיבות־ליבה המופלאה של איידה מנקין, שאף היא ומשפחתה הצליחו לצאת מרוסיה ולהגיע לפוקינג. היא התמסרה בכל כוחותיה כדי לערוך את החתונה שלנו. ימים שלמים לא חזרה הביתה ועבדה יומם ולילה כדי לסייע בהכנות לחתונה.

החתונה נערכה באולם הישיבה. אחרי תפילת ערבית העמידו את החופה, וסעודת החתונה נערכה בחדר־האוכל של הבחורים. האזור היה חשוך למדי, והבחורים השיגו חבית נפט והדליקו אבוקה גדולה. מרחוק היה נדמה כאילו כל המחנה בוער באש. אפילו מכבי־אש נזעקו למקום... לאור הלהבה הזאת נישאנו.

תחושת־ליבה של אמא התקיימה, ולא זכיתי שהורי ישתתפו בשמחת נישואיי. היחידים מבני־המשפחה שהיו עמי בחתונה היו אחותי צביה ובעלה ר׳ יעקב גלינסקי.

החתונה היתה שמחה ביותר, אף־על־פי שבגשמיות ניכרה בדלותה.

הזמן היה של עוני ומחסור. לרעייתי הכלה לא היתה אלא שמלה אחת ויחידה. לי עצמי אפילו לא היו אמצעים לקנות חליפה חדשה. מה עשיתי? היו שם בין התושבים הגרמנים חייטים שהיו ׳מחדשים׳ חליפות ישנות, על־ידי הפיכת הבד מצידו הפנימי החוצה. מסרתי אפוא את חליפתי לחידוש וזה עלה לי שלושה מארקים...

אבל העיקר הוא, שר׳ ניסן התוועד על הסיפור הזה של הפיכת החליפה

ואמר: "ראו במה שקוע בחור, בחידוש חליפה"... אתם מבינים, אני חתן שצריך בגד לחתונה, והדבר היחיד שאני עושה הוא חידוש החליפה הישנה, ור' ניסן מביא זאת כדוגמה להבלים שבחור שקוע בהם...

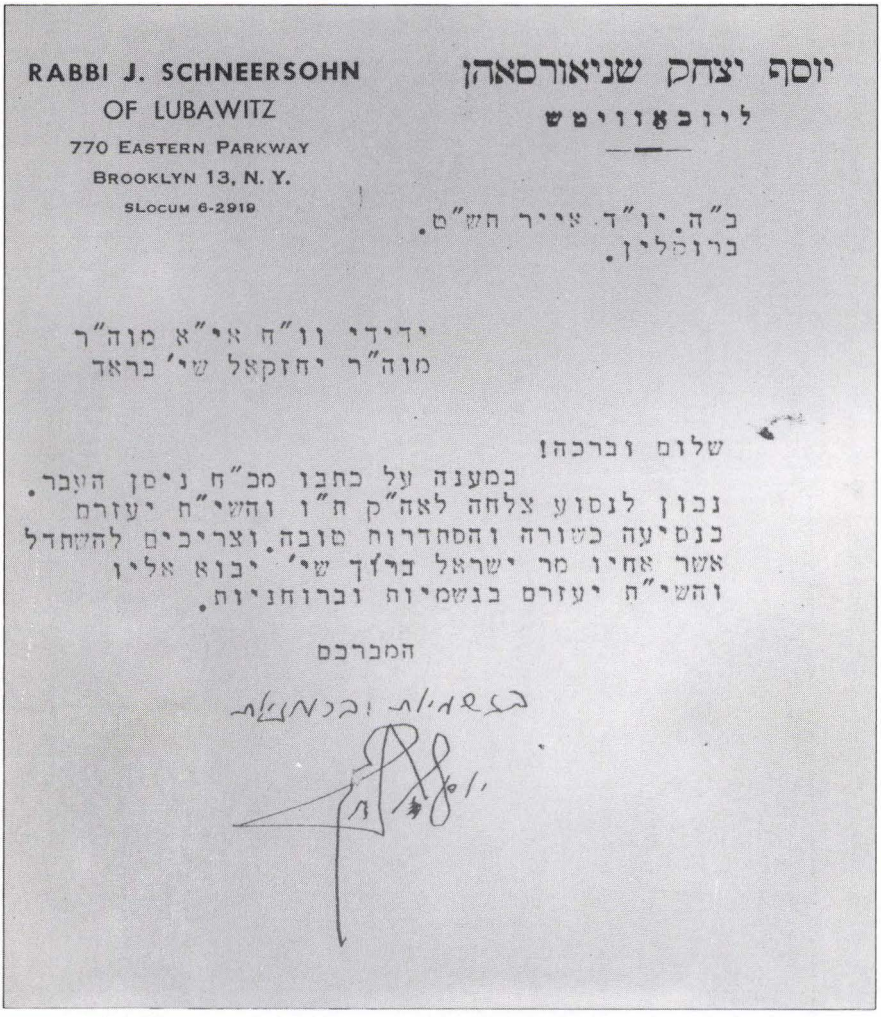
(אגב, שאלו פעם את אבי אם בתור חסיד ברסלב הוא מוכן שבנו יהיה חסיד ליובאוויטש. אבי השיב, שאם אהיה כמו ר' ניסן, אין לו שום התנגדות...)

המחנה נסגר

כך נמשכו החיים בפוקינג, עד שהגיעה הוראה מר' בנימין גורודצקי, יו"ר ה'לשכה' – וככל הנראה מקורה בהוראת הרבי הריי"צ – שכל מי שמסמכיו

ביקורו של הרש"ג (חדב"נ הרב שמריהו גוראריה) במחנה פוקינג

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש

RABBI J. SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13, N. Y.
SLOCUM 6-2919

ב"ה. יו"ד אייר תש"ט.
ברוקלין.

ידידי וו"ח אי"א מוה"ר
מוה"ר יחזקאל שי' בראד

שלום וברכה!

במענה על כתבו מכ"ח ניסן העבר.
נכון לנסוע צלחה לאה"ק ת"ו והשי"ח יעזרם
בנסיעה כשורה והסחדרות טובה. וצריכים להשתדל
אשר אחיו מר ישראל ברוך שי' יבוא אליו
והשי"ח יעזרם בגשמיות וברוחניות.

המברכם

בגשמיות וברוחניות

מכתבו של כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ. "להשתדל אשר אחיו... יבוא אליו"

מאפשרים זאת, ייסע לצרפת. נסעו אז הרבה מאוד משפחות לצרפת, ואוכלוסיית אנ"ש בפוקינג הידלדלה מאוד. ראשי הישיבה עזבו. אמנם הם הוחלפו באחרים, אך הישיבה כבר דעכה עד שנסגרה.

כתבתי מכתב לכ"ק אדמו"ר הריי"צ ושאלתי לאן לנסוע. במענה הורה לי

ימי פוקינג. מימין לשמאל: ר' אהרן פרידמן, ר' יעקב כץ, המחבר, ר' עובדיה שטראקס, ר' אלעזר ליפש, ר' אברהם רויטבלט, ר' ישראל לוין

ב.ש. גם גם ש.ש.ד.ב. אאש ראשו דשא. שאר בשר משאר, מר שבו משאר דאש בד ראשמשת ששר הש ששד.א

הרבי מלובביץ' יושב בראש שולחן (משמאל), בחצר בית הכנסת ברחוב ארכנגלסקי, ברוסלב שבברית המועצות

משה מרגלית בגיל 7, עומד ראשון מימין, בגרמניה

הצמד הראשון: הרב שמעון יהודה לבנשטיין ורעייתו הי"ד, השנייה מימין הי"ד

הרבי לנסוע לארץ־ישראל. הרבי הוסיף, שיש להשתדל שגם אחי ר׳ ישראל יגיע לארץ־ישראל.

אולם מסיבות שונות, בעיקר בשל העדר מסמכים מתאימים, לא יכולתי לנסוע. נשארתי אפוא במחנה, שהתמעט והלך עד שנסגר לגמרי. עברנו למחנה ושמו לעכפעלד, אף הוא בגרמניה. קודם לכן נולדה בתנו הבכורה, חוה תחי׳. אחר־כך, בלעכפעלד נולדה בתנו השנייה, שטערנע־שרה תחי׳. שתי הבנות נולדו על אדמת גרמניה.

קודם לידת הילדים סבלנו ממש חרפת רעב. לא עסקתי בעבודה כלשהי, אלא הייתי בישיבה. מר׳ ניסן קיבלנו דולר אחד לשבוע. הרבה לא היה אפשר לקנות בזה. למשפחות עם ילדים ניתן סיוע מטעם אונר״א, אבל קודם שנולדו הילדים היינו זוג אנשים מבוגרים ולא היינו זכאים לשום סיוע. סבלנו ממש.

חיפשתי עבודה כלשהי. הוצע לי ללמוד שחיטת בהמות, והייתי נוסע למשחטה כמה פעמים בשבוע. פעמים רבות הייתי משאיר את מעט הלחם שהשגתי לרעייתי והייתי אומר לה שאני אוכל במשחטה — דבר שכמובן לא היה נכון, שכן לא היה שם מאומה לאכול.

המצב הוטב לאחר שהתחלתי לעבוד בשחיטת עופות. את המשרה קיבלתי מר׳ שמואל־יצחק רייצעס, שאיתו הייתי מיודד עוד ברוסיה. הוא היה שוחט והיתה לו משרת שחיטה בפוקינג. כשעמד לעזוב ולנסוע לפאריס, מסר לי את משרתו. התחלתי לעבוד ולהשתכר ומצבנו הוטב במקצת.

שחיטת עופות

כך היה בפוקינג, וכשעברנו ללעכפעלד, שוב היה צורך בשוחט, וגם שם התפרנסתי משחיטת עופות. היה שם מחנה־פליטים נוסף ושמו לנדסברג. שם היו הרבה יהודים, במיוחד מהונגריה, ובהם רבנים ותלמידי־חכמים. גם שם נזקקו לשוחט, וכך מצאתי את פרנסתי בכבוד מהשחיטה בשני המחנות.

התפרנסתי משחיטת עופות

אני עצמי התגוררתי בלנדסברג. הייתי יוצא בבוקר ללעכפעלד, שוחט עד אחר־הצהריים וחוזר ללנדסברג. המרחק בין שני המחנות היה כארבעים וחמישה ק״מ. אחר־כך הייתי ממשיך בשחיטה בלנדסברג עד הלילה.

הרב של שני המחנות היה הרב יהושע־משה אהרונסון, שכונה ׳דער סוניקער רב׳. אף הוא התגורר בלנדסברג והיה מחלק את זמנו בין שני המחנות. הוא היה תלמיד־חכם עצום, כתב חיבור על הירושלמי ועוד (לימים עלה לארץ־ישראל, היה אחד מגדולי רבני פתח־תקווה, ובאחרית ימיו התגורר בעמנואל שבשומרון. הוא היה מעריץ גדול של הרבי הריי״צ, ואחר־כך של הרבי נשיא דורנו).

התיידדנו, והוא אפילו ביקשני ללמדו שחיטה, ועשיתי זאת בחפץ־לב. הוא היה יהודי ירא־שמים אמיתי והיה חרד באמת לענייני הכשרות ולשאר התחומים שהיו באחריותו.

אני זוכר, למשל, את ערב יום־הכיפורים. נסעתי ללעכפעלד, שם המתינו לי

הרבה יהודים ובידם עופות ל'כפרות'. קודם שהתחלתי בעבודה נכנסתי אל הרב ומסרתי לו את סכיני השחיטה לבדיקה. הוא בדקם, מצא שהכול כשורה והחזירם לי. אחרי שסיימתי את השחיטה, נכנסתי אליו שוב ומסרתי לו בשנית את הסכינים לבדיקה. גם הפעם מצא שהכול כשר למהדרין ואיחל לי שנה טובה וחתימה טובה וכו'.

בלנדסברג המתין לי תור ארוך של יהודים וה'כפרות' בידיהם. התחלתי בעבודה ופתאום ראיתי שהרב הגיע. מיד מסרתי לו את הסכין שבו שחטתי ואני הוספתי לשחוט בסכין אחר. הוא בדק את הסכין, נוכח שהכול כשורה והחזירו לי.

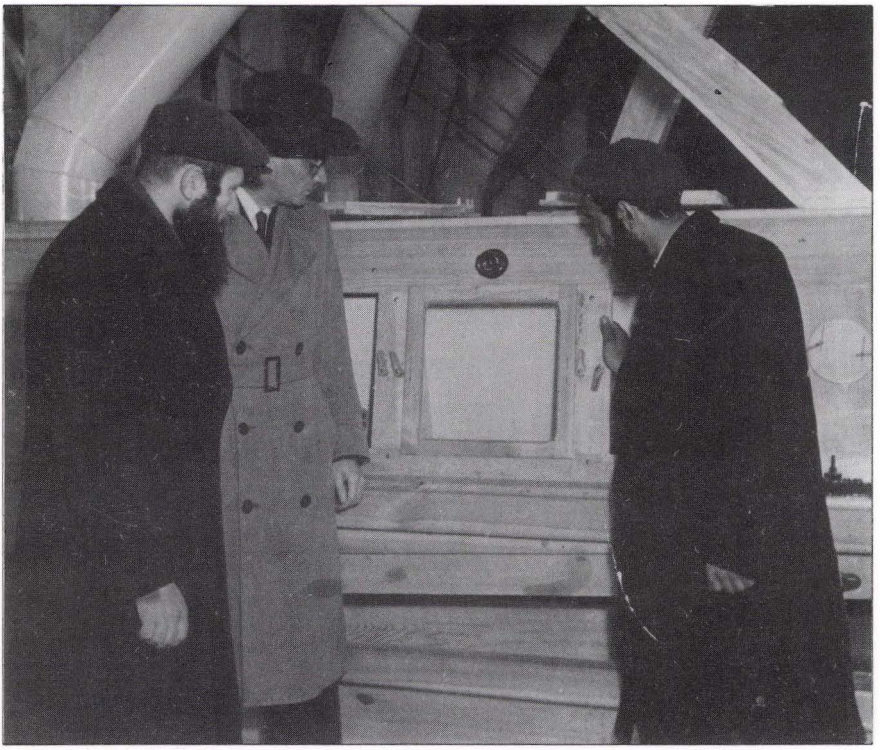
כאן באה לידי ביטוי יראת־השמים שלו. הוא אמר לי אחר־כך, שאמנם הוא סומך עלי ומכיר אותי היטב, ואף בדק בעצמו את הסכינים לפני שיצאתי ללנדסברג, ובכל־זאת נקפו ליבו שמא עומס העבודה, הדוחק והלחץ של ערב יום־הכיפורים, עלולים לגרום שהסכין לא ייבדק כראוי!

ההוראה: לבוא לארה"ב

עברו הימים וגם המחנות הללו נתרוקנו. עברנו למחנה פערנוואלד, וגם שם עסקתי בשחיטת עופות.

השאלה הגדולה היתה לאן להגר. כאמור, ההוראה שקיבלתי מהרבי הריי"צ היתה לנסוע לארץ־ישראל. רבים מאנ"ש קיבלו גם־כן הוראה דומה. אבל המצב באותן שנים בארץ היה קשה מאוד, והחסידים שעלו לארץ־ישראל סבלו סבל רב.

ר' ישראל־שמעון קלמנסון קיבל הוראה אישית להגר לארה"ב, וכשהגיע לניו־יורק נכנס אל הרמ"ש (הרבי נשיא דורנו), והרמ"ש התעניין אצלו במצבם של האברכים הצעירים במחנות־הפליטים. ר' ישראל־שמעון סיפר על הקשיים ועל הידיעות שהגיעו מארץ־ישראל בדבר סבלם של החסידים שעלו לשם.

המחבר (מימין) במפעל תעשייתי

הרמ״ש אמר שייכנס אל הרבי וישאל את פיו מה לעשות. תשובת הרבי היתה, שאמנם בדרך־כלל נהוג שאין שואלים פעם שנייה, אבל הואיל ונשתנה המצב, ראוי שכל אחד ואחד ישאל אישית ויקבל מענה מה עליו לעשות.

זה היה בדיוק בסמיכות להסתלקות הרבי הריי״צ. כתבנו מכתבים ושאלנו איש־איש מה עליו לעשות. כמה מאנ״ש שהיו איתנו קיבלו תשובה לבוא לארה״ב. כזה היה, למשל, ר׳ מאיר זרחי, שקיבל מענה בז׳ בשבט תש״י לנסוע לארה״ב. אני כבר לא זכיתי לקבל מענה מהרבי הריי״צ, וחשבתי לנסוע לארץ־ישראל, כפי שהורה לי בעבר. אבל כמה וכמה סיבות מנעו זאת ממני וכעבור זמן הורה לי הרבי נשיא דורנו לבוא לארה״ב.

התחלנו אפוא בהכנות ובהסדרת המסמכים הדרושים להגר לארה״ב.

אגב הזכרת מחנה פערנוואלד, אני נזכר בדברים שאמר לי הרבי בהתוועדות פורים תשח״י. נדחקתי אז אל הרבי, כשאני אוחז בידי כוסית קטנה וביקשתי ברכה לבני־משפחתי שנשארו ברוסיה (שכן, כאמור, רק אני ואחותי זכינו לצאת מעמק הבכא).

הרבי הביט בי ואמר: ״איך ווייס ניט וואס איז מיט אייך געווארן. איך האב געהאט גריסען פון אייך פון לאגר פערנוואלד, אז איר פלעגט טרינקען גאנצע גלעזער און ס׳איז געווען א מחיה. היינט זיינט איר געווארן א משכיל און איר בעט ברכות״... [=אינני יודע מה קרה לכם. קיבלתי עליכם דיווחים ממחנה פערנוואלד, שהייתם שותים כוסות מלאות וזה היה מחיה נפשות. היום נעשיתם 'משכיל' ואתם מבקשים ברכות...].

מובן שהנוכחים הגישו לי מיד כוס גדולה והרבי מילא אותה פעם אחת ועוד פעם ועוד פעם...

פרק שלושה־עשר

בחוף־המבטחים של ארה"ב

רעב באנייה / "מי מתעב את הקומוניזם כמוני" / ה'יחידות' הראשונה / ההתוועדות הראשונה / קשיים ראשונים / עצה וברכה / הזמנתי את הרבי לברית / הקמת 'אוהלי תורה' / אחי יוצא מרוסיה

רעב באנייה

לאחר שקיבלנו את התשובה שעלינו לנסוע לארה״ב, התחלנו להתכונן לנסיעה. אבל עברה כשנה עד שהגענו לחופי אמריקה.

מפערנוואלד נסענו לעיר־הנמל ברמין. שם עלינו על אנייה לארה״ב.

הנסיעה היתה קשה מאוד. זו לא היתה אניית נוסעים רגילה, אלא ספינה צבאית, שעכשיו הובילה נוסעים. היא לא נבנתה לספק תנאים נוחים לנוסעים, ואנו, שהיינו משפחה עם ילדים רכים, סבלנו מאוד מתלאות המסע.

נוסף על כל אלה התעוררה במלוא חריפותה בעיית הכשרות. נערכנו מראש לעובדה שלא נוכל לאכול מזון ממטבח האנייה, וחשבנו שנתקיים על לחם, ירקות ופירות וכדומה. ההפלגה החלה ביום שלישי. ביום רביעי בבוקר נכנסנו למטבח כדי לראות כיצד אופים שם את הלחם. לחרדתי ראיתי שהטבחים מורחים חומר שומני על הלחם. היה ברור שהלחם טריפה.

נשארנו אפוא בלי מזון מינימלי. רעבנו פשוטו כמשמעו. לא היה מה לאכול והילדים נחלשו. היו שם נוסעים גויים שהזהירונו, שאם נמות מרעב לא נזכה אפילו שיובילו את גופותינו לארה״ב, שכן אסור לאניית נוסעים להוביל מתים, וממילא ישליכו את גוויותינו לים...

המחבר בתקופת הגעתו לארה"ב

הגיעה שבת, וחיפשתי משהו לקדש עליו. היה עמנו יהודי שבא מאיטליה. הוא אמר לי שיש עמו לחם, שהוא יודע בוודאות שלא נמרח בשום חומרים. על חתיכת לחם כזאת קידשתי וזו היתה סעודת השבת שלנו.

אבל היה ברור שאין זה פתרון. היינו שם קבוצת יהודים שומרי תורה ומצוות. למחרת, שבת בבוקר, התארגנה משלחת מטעמנו אל רב־החובל, כדי לספר לו על מצוקתנו ולנסות למצוא פתרון כלשהו.

הוא האזין ברוב־קשב לבקשה והבטיח לעזור. מיד הורה למסור לנו חבילת מצות ועוד כמה דברי מזון שהיו שמורים עמו. ביום ראשון נתן לנו סיר חדש ושק תפוחי־אדמה. כך יכולנו לבשל משהו, ובדרך זו ניצלנו מרעב, והתקיימנו במשך ימי ההפלגה.

"מי מתעב את הקומוניזם כמוני"

הגענו לארה"ב כשבועיים לפני חג־השבועות תשי"א. לא אפשרו לנוסעים לרדת בטרם נשאל כל אחד ואחד סדרת שאלות מטעם רשות ההגירה, הליך שנמשך שעות. לא ידענו מילה אנגלית, והשיחה התנהלה בעזרת מתורגמן דובר יידיש.

אחת השאלות שנשאלתי היתה, אם אינני קומוניסט. פרצתי בצחוק. שאל

כ"ק אדמו"ר בימי נשיאותו הראשונים

אותי האיש מדוע אני צוחק. השבתי, שאינני מאמין שבכל אמריקה יש מישהו שמתעב את הקומוניזם כמוני. הוא צחק גם־כן ושוב לא שאל שאלות.

ה'יחידות' הראשונה

אינני יכול לתאר את ההרגשה בפעם הראשונה שנכנסנו — אני, רעייתי ושתי בנותינו — אל הרבי. כל השנים רק שמעתי סיפורים על 'יחידות', על מאמרים ושיחות של הרבי, ובעצמי לא זכיתי לכך. והנה אני עומד מול חדרו הקדוש של הרבי ומתכונן להיכנס ל'יחידות'...

ר' ישראל־שמעון קלמנסון

הרבי קיבל את פנינו מתוך קירוב חם ולבבי ובפנים מאירות. ההתייחסות המיוחדת שלו אלינו ואל הילדים — היתה דבר שלא מן העולם הזה.

בתי הבכורה, חוה תחי', היתה בת שנתיים. היא ניגשה אל מעבר לשולחן ונעמדה ליד הרבי. הרבי חייך אליה ואמר שמן־הסתם היא רוצה לצייר, ונתן לה עיפרון. אחר־כך אמר הרבי שוודאי היא צריכה גם דף נייר, והושיט לה דף. ואנחנו עמדנו נפעמים מתשומת־הלב האבהית המופלאה של הרבי לתינוקת הקטנה.

ההתוועדות הראשונה

התארחנו עם הגיענו לניו־יורק אצל ר' ישראל־שמעון קלמנסון. בחג־השבועות הלכתי לראשונה להתוועדות של הרבי. בטרם צאתנו מן הבית, אמר לי ר' ישראל־שמעון, שבאמריקה לא מקובל ללכת בלא עניבה, ונתן לי עניבה כלשהי. לא ידעתי איך עונבים אותה, וכנראה העניבה לא היתה קשורה על־פי כל הכללים...

(עד כמה העניבה נחשבה הכרחית כאן, יכול להעיד ר' יהושע דובראווסקי, שכאשר הגיע לארה"ב, שהה שבת בדטרויט ונאם לפני המתפללים. אחרי השבת אמר לו אחד היהודים: "דע שנראית בעינינו כמו חיה"... נבהל ר' יהושע ושאל: "למה?". השיב היהודי: "כי אינך עונב עניבה"...).

הלכתי כך ל'770'. ההתוועדות נערכה בבית־הכנסת הקטן ('למעלה'), והיה צפוף למדי. המקום היחיד שמצאתי היה על החלון. ישבתי על אדן החלון כשרגלי האחת בפנים והשנייה בחוץ, אבל לא הרגשתי לא צפיפות ולא אי־נוחות. כל־כולי הייתי מרותק למחזה שטרם ראיתי כמותו.

להתוועדויותיו של הרבי בשנים ההן היה אופי שונה מאופיין בשנים שלאחר מכן. אז האווירה היתה כאילו משפחתית יותר והרבי העניק תשומת־לב אישית כמעט לכל אחד ואחד. אבל שטף השיחות היה כפי שכולנו מכירים — שעות ישב הרבי והתוועד, ומפיו הקדוש נבע מעיין בלתי־פוסק של נגלה וחסידות והוראות בעבודת־ה', דבר שכמותו לא ראיתי מימיי.

במשך ההתוועדות הרמתי כוסית 'לחיים' והושטתי אותה לעבר הרבי. הרבי הביט בי ובעניבה שעל צווארי, חייך ואמר: "גם אתה כבר התחלת ללבוש את הסמרטוט הזה?! הסר אותו!". מובן שהסרתי מיד את העניבה, ומאז לא הקפדתי כל־כך על כללי הלבוש האמריקניים...

קשיים ראשונים

הגענו לארה"ב בעירום ובחוסר־כול והיינו צריכים להתחיל הכול מהתחלה. לא ידענו את השפה, לא היה לנו רכוש ולא היה מי שיוכל לעזור לנו. שכרנו חדר, השגנו מעט רהיטים וניסינו לפתוח חיים חדשים.

ב'יחידות' שאלתי את הרבי מה לעשות בדבר פרנסה. הרבי הציע שאתעניין בשחיטה. כשיצאתי מה'יחידות' פגשתי אחד מאנ"ש והוא שאל אותי בתום־לב אם אני מכיר בין הפליטים שוחט, שכן דרוש שוחט בלונג־איילנד יומיים בשבוע. ראיתי במוחש איך מתקיימת הצעתו־הוראתו של הרבי, ושאלתי באמצעות המזכירות אם לקבל את ההצעה. הרבי המליץ שאקבל עלי את המשרה.

לא היה בכך לספק פרנסה למשפחה, שכן מדובר היה בעבודה של יומיים בשבוע וגם השכר היה זעום ביותר. אבל לא היו לי הרבה אפשרויות והתחלתי בעבודתי.

עברו יומיים והרגשתי שאינני יכול להמשיך בעבודה זו. הסדר היה, שלאחר השחיטה היו העופות מועברים למכונת מריטה. המכונה עבדה ללא מים, כפי שהדין מחייב, ולכן לא יצאו העופות נקיים לגמרי מנוצות ומשערות. אבל הבחנתי שנשים רבות יוצאות מהמשחטה כשבידיהן עופות מרוטים נקיים לחלוטין. הדבר הפליא אותי והחלטתי להתחקות על העניין.

ואז נדהמתי: התברר שבעל־הבית החזיק דוד מים רותחים עבור לקוחות מיוחדים, והללו היו מטבילים את העוף השחוט במים הרותחים ואז היתה המריטה מושלמת. אבל מובן שהטבלת העוף הבלתי־מוכשר במים רותחים הטריפה אותו.

חזרתי מזועזע אל הרבי ואמרתי שאינני מוכן להמשיך בעבודה במשחטה שבה מטריפים עופות בזדון. פני קודשו הרצינו והוא אמר שלא אעזוב, והסביר:

"המצב כיום הוא שהעופות נעשים לפעמים טריפה, אבל אם תעזוב, הם עלולים להיות טריפה ונבלה". הרבי גם הורה לי לנסות לדבר בעדינות ובזהירות עם הנשים, ולהסביר להן את האיסור שבדבר.

בלב כבד חזרתי לעבודתי, ואכן עשיתי כעצתו של הרבי וניסיתי לדבר עם הנשים על האיסור. בעל המשחטה ראה לפתע, שהנשים שאך אתמול ושלשום מסרו לו את העופות להטבלה בדוד הרותחים, מבקשות עכשיו שלא להטביל את עופותיהן. שאל האיש לפשר הדבר והן אמרו לו שהשוחט אמר שהדבר אסור.

בעל המשחטה לא אמר להן דבר, אבל כשהלכו ניגש אלי והורה לי להסתלק ולעזוב את העבודה. "אתה מקלקל לי את הביזנס", אמר...

עצה וברכה

הרבי בא לעזרתי. הוא הציע שאפתח חנות עם ר' שלום־בער גולדשמיט. כמובן, כך עשינו. ההתחלה היתה קשה, כדרכן של כל ההתחלות, אך במשך הזמן העסק התבסס, חוג הלקוחות גדל, וב"ה ראינו ברכה במעשי ידינו והבאנו לביתנו פרנסה בכבוד.

ברכתו של הרבי ליוותה אותנו כל השנים, וכך ניהלנו יחד את החנות עד העת האחרונה, כשהחלטנו שהגיע הזמן לפרוש לגמלאות.

הזמנתי את הרבי לברית

כשנולד בני יוסף־יצחק, בכסלו תשי"ב, נכנסתי אל הרבי והודעתי שהברית תיערך בביתי. רמזתי שאני רוצה מאוד שהרבי יהיה נוכח בברית. הרבי הביט בי ושאל מדוע הדבר נוגע לי כל־כך. השבתי, שאני רוצה שבני יגדל יהודי ירא־ה'.

שאל אותי הרבי אם יש לי טלפון בבית. השבתי שבביתי אין, אבל לבעל־הבית יש טלפון. ציווני הרבי לערוך את הברית בדיוק בשעה שתים־עשרה

בצהריים, וממש לפני הברית לטלפן למזכירות ולהודיע שעכשיו הברית נערכת. ואמר: "מ'קען זיין דא און זיין דארטן" [= אפשר להיות כאן ובו־בזמן להיות שם].

המחבר, רעייתו וכמה מילדיהם: חוה, שטערנא־שרה, יוסף־יצחק ושלום־בער

הקמת 'אוהלי תורה'

החינוך באותן שנים הושפע מאוד מהאווירה האמריקנית. זו לא היתה האווירה הטהורה של ה'חדר' שהכרנו ברוסיה. כאן למדו הילדים באנגלית ושעות רבות ביום עסקו בלימודי חול.

הדבר מאוד לא מצא חן בעינינו, המהגרים מרוסיה, ופעמים רבות דיברנו

בכאב על כך, אך לא היה לאל־ידנו לעשות דבר. אמרו לנו שזה מנהג המקום וזה החוק ואי־אפשר אחרת.

כשגדל בני יוסף־יצחק והגיע זמנו ללמוד ב׳חדר׳, הרגשתי שאינני יכול לשאת את המחשבה שילמד בבית־ספר כזה. שבת אחת לקחתי הרבה משקה, וכשנכנס יין יצא סוד וכל הכאב והאכזבה פרצו ממני. אני עצמי איני זוכר מה היה שם, אבל סיפרו לי שעמדתי וצעקתי בדמעות, שלא מסרנו את נפשנו בימי השלטון הקומוניסטי כדי שילדינו ילמדו ׳גוייש׳... ״לא בשביל זה הבאנו לכאן את הילדים מאירופה״, צעקתי.

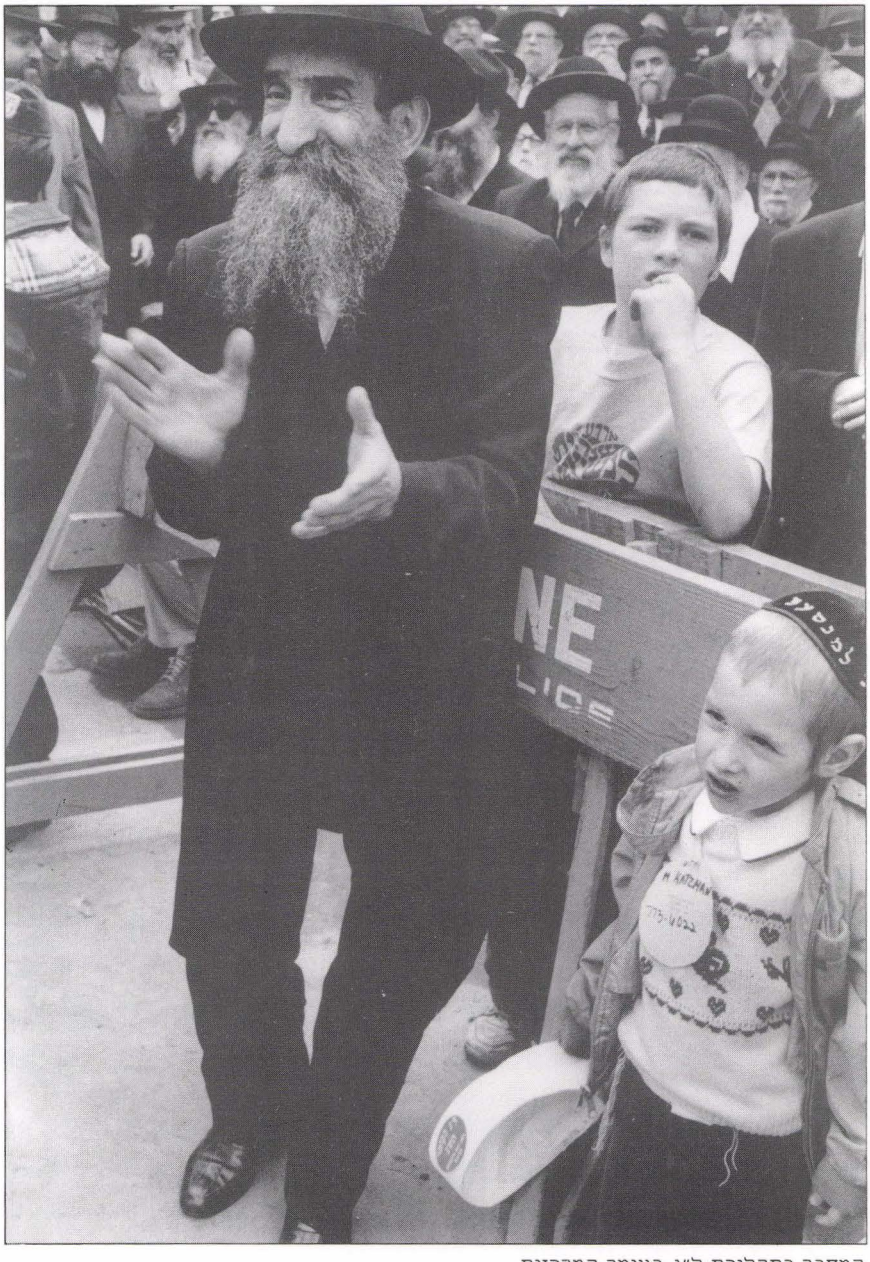
הדברים פעלו התעוררות, שכן רבים הרגישו כמוני. התחילו דיבורים שצריך לעשות משהו, ואז קם ר׳ מיכאל טייטלבוים והחליט להקים ׳חדר׳ חסידי בלי אנגלית ובלי לימודי חול.

כך נוסד ׳אוהלי תורה׳. בני יוסף־יצחק היה בין התלמידים הראשונים, ועבר את כל הקשיים של ימי ההתחלה. לא היו להם שום תנאים. הם נדדו מבית־כנסת אחד למשנהו, ור׳ מיכאל התחייב לשלם את שכרו של המלמד. הייתי יוצא איתו לאסוף כסף בשביל ה׳חדר׳.

אחי יוצא מרוסיה

כעבור שנים, כאשר בני יוסף־יצחק עמד לסיים את ה׳חדר׳ והיה צריך להתחיל ללמוד בישיבה, חשבתי לשלחו אל ר׳ יוסף גולדברג בברונואה שבצרפת. כתבתי על כך לרבי, והרבי ענה לי שצריך לברר תחילה את התנאים הגשמיים שם.

זה היה בימי החורף ועד תחילת שנת־הלימודים הבאה עדיין היה לי זמן, ולכן לא מיהרתי לברר את הדבר. כעבור זמן הגיע לחצרות־הקודש ר׳ יוסף גולדברג. סיפרתי לו את כל העניין ואת מה שביקשני הרבי לברר, וביקשתיו שיאמר לי את האמת. הוא השיב שהגשמיות בברונואה היא על הצד הטוב ביותר.

המחבר בתהלוכת ל"ג בעומר המרכזית

באותם ימים הגיעה אלי הבשורה המשמחת שאחי, ר׳ ישראל, הצליח לקבל היתר־יציאה מרוסיה. הדבר היה בשנת תשכ״ה, ואז עוד לא היתה יציאת המונים מרוסיה, רק מתי־מספר הצליחו לצאת. זה היה נס משמים ממש, ושמחתנו היתה עצומה.

החלטתי שבשורה משמחת כל־כך אני רוצה למסור אישית לרבי. נעמדתי בגן־עדן התחתון, מול פתח חדרו של הרבי. כשיצא הרבי לתפילה, ניגשתי ואמרתי: ״יש לי בשורה משמחת. זה עתה קיבלתי ידיעה שאחי ישראל קיבל היתר־יציאה מרוסיה״. למשמע הדברים אורו עיניו של הרבי ופניו הקדושות נהרו משמחה. ממש אפשר היה לראות את גודל השמחה שהביאה לו הבשורה.

התחלתי לזוז אחורה, ואז פנה אלי הרבי ושאל מה קורה בעניין הנער. עניתי שביררתי אצל ר׳ יוסף גולדברג, והוא השיב שהגשמיות היא על הצד הטוב ביותר. הגיב הרבי מתוך חיוך רחב: ״ער דארף אזוי זאגן״ [= הוא צריך לומר כך]....

אחרית־דבר

אין לי הרבה לספר על השנים שעשיתי בארה״ב, שכן האירועים שעברו עלי, עברו על כל אנ״ש שהגיעו לכאן מעמק הבכא. ברוך השם זכיתי להקים בית נאמן בישראל ולגדל דור ישרים יבורך, בנים ונכדים שהולכים בדרכי אבותינו הקדושים, חסידים מקושרים לרבי ולחסידות ושותפים לעבודת השליחות. על כך אני מודה שוב ושוב לקב״ה, ואילו פי מלא שירה אינני יכול להספיק להודות לו על כל חסדיו שעשה עמי.

ברוסיה סבלתי בעיקר משלושה דברים:

רעב — שנות ילדותי עברו עלי מתוך רעב מתמיד. הלכתי לישון רעב, קמתי בבוקר רעב והלכתי רעב כל היום.

קור — התגלגלתי במקומות לא־מוסקים, מתאמץ להתגבר לשווא על הקור הצורב, מנסה להתכרבל במעיל דק כדי להתגונן מפני החורף הרוסי המקפיא.

פחד — פחד מתמיד, שאינו מניח לך לרגע. אתה הולך ברחוב ומביט לצדדים בפחד. אתה יושב בבית־הכנסת ומחכה לרגע שבו ידפקו על הדלת ויקראו לך ללכת למאסר. פחד שנספג בדם ונעשה חלק ממך.

כאן, בארה״ב, הגענו אל המנוחה ואל הנחלה. לא עוד רעב, לא עוד קור ולא

עוד פחדים. ואכן, עברו עלינו ימים שמחים ומאושרים, ואנו זוכים לרוות רוב נחת מילדינו ומנכדינו ולראות אותם מקימים דור ישרים יבורך, ההולכים בדרך התורה והחסידות, ומסורים לשליחותו של כ״ק אדמו״ר.

המחבר ורעייתו מקבלים את ברכת כ״ק אדמו״ר

גם בארה״ב עברתי חוויות קשות, אך אין בכוונתי לכתוב על-כך. תפילתי ובקשתי שהסבל הזה יחשב לי לכפרת עוונות ולמירוק הנפש.

אסיים בתפילה, שנזכה בקרוב ממש להתגלות האור הגדול של הגאולה האמיתית והשלמה, ולקיום הייעוד ״הקיצו ורננו שוכני עפר״, ומלכנו בתוכם ובראשם, ונתראה שוב עם הרבי, ונלך עמו לגאולת־עולמים.

המחבר, רעייתו וילדיהם (מימין לשמאל): יוסף־יצחק, חווה, ישראל, שטערנא־שרה ושלום־בער

מפתח

מפתח שמות / מפתח מקומות

מפתח שמות

אברבוך ולוול
61, 74, 94, 95, 138

אהרונסון יהושע משה
189

איטקין יואל
74

איטקין שמואל
74, 95, 102

אליגולשווילי
157

אסטולין דוד
47

אסטולין זלמן לייב
19, 39, 40, 159

אסטולין נפתלי
22

אסולין רייזל
4, 19, 40, 51

ארול שאול אליהו
62

ביק חיים
18

ביק משה
17, 18

בן־דורדיא אלעזר
140

בראסלעוועד הירשל
74

ברוד חיים בנימין
10, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 82, 117, 119, 120, 123, 164, 165, 171

ברוד חנה
176

ברוד טייבל
176, 198, 202, 208, 209

ברוד יוסף יצחק
145, 201, 202, 203, 209

ברוד ישראל
27, 42, 166, 188, 205

ברוד מנחם מענדל
11

ברוד פרדי
11

ברוד שלום בער
176, 202, 209

ברוד שלימה רבקה
17, 46, 112, 165

ברוך ממז'יבוז'
27

ברוק רפאל
95

גולדברג יוסף
77, 97, 81, 82, 138, 139, 203, 205

גולדובסקי גולדה
176

גולדשמיט שלום בער
201

גור־אריה דינה
178

גור־אריה שמריהו
180, 186

גורביץ דובער
71, 73, 89, 90, 102

גורביץ פייגה
22

גורדון יוחנן
45, 47

גורדוצקי בנימין
180

גורחאווער יצחק דוד
176

גורחאווער חוה
176

גורחאווער בערל
176

גורחאווער משה
176

גורחאווער אברהם אבא
176

גורחאווער שניאור זלמן
176

גייסינסקי בן־ציון
29

גייסינסקי דוד
29

גייסיניסקי יעקב
29

גייסינסקי משה אהרן
68

גלינסקי יעקב
176, 178, 179, 185

גלינסקי צביה
41, 42, 176, 178, 179

גרונם שמואל
139

דובראווסקי אסיא
132, 133, 145

דובראווסקי יהושע
199

דובראווסקי מענדל
184

דווארקין זלמן שמעון
79, 81, 183

דויתיאשווילי מיכאל
135

הורביץ יצחק (איצ'ה מתמיד)
21, 22, 36

הורביץ לייזר
183

וולסוב יהושע
36

וולסוב נחום
118

וייס משה יוסף
11

וייס שטערנע־שרה
188, 202, 209

וילהלם יצחק
34

וילנקין שלום
75

וילנקין שניאור זלמן
75

וילשנסקי זלטה
132, 133, 145

וילשנסקי רפאל
94, 95, 138, 142

וינאריסקער משה
62

זאקאן אהרן
62

זאקאן יצחק
62

זרחי מאיר
191

חוטרצקי
93, 97, 99, 100

חזן חוה
188, 198, 202, 209

חייקין מאיר חיים
137

חייקין עזריאל
137

חייקין שלום דובער
137

טדדשווילי ראובן
158

טייטלבוים מיכאל
111, 113, 203

יעקב לייזר
178

ישראל הבעש"ט
27

כהן יונה
117

כהן רפאל נחמן
36

כהנוב חיים אשר
139

כץ בערלע
63, 84, 103

כץ יעקב
182

לברטוב שלום
138

לברטוב משה
168

לוי יצחק מברדיצ'וב
2110

לוין ישראל (ליפאוויצ'ער)
73, 77

לוין ישראל (נעוולער)
43, 170, 171

לוין מוטל
74, 75, 179

לוין שלום דובער
34

לזרוב לייזר
145

לזרוב מנוחה
145

לזרוב שמעון
146

ליין שלום בער
179

ליס נחמיה
40 ,39

ליפסקר אלי
134

ליפסקר טייבל
146

ליפסקר יעקב
146

ליפסקר לייבל
146

ליפסקר מוטי
134

ליפסקר מיכאל
147

ליפסקר מלכה
146

ליפש אלעזר
182

ליפשיץ אייזיק
66 ,65 ,64

לפקיבקר יעקב
165

לפקיבקר שרה
166 ,165

מאסקאליק יעקב
33

מגילבסקי אליעזר
102 ,95

מגילבסקי בערעל
95

מגילבסקי משה
95

מוניץ ישראל מאיר
176

מוצ׳קין לייבל
138 ,74

מייזליש משה
97

מייזס אברהם אליהו
46

מייזס מענדל
46

מיכאלשווילי יצחק
159

מינדל ניסן
9

מנקין איידה
132, 133, 144, 145, 157, 179

מנקין לייב הנך
132, 137, 142, 143, 144, 158, 167

מנקין סנדר
131, 132, 133, 144, 157

מקובצקי יצחק
50

מרוזוב משה
154

מרוזוב שלום
138

נוטיק יעקב
151

נוטיק שלום־בער
138

נוטיק שמואל
139, 140, 142

ניימרק לובה
146

ניימרק משה
146, 153

ניסלביץ חיים
153

ניסלביץ משה
153

נכליס נפתלי הרץ
3, 17, 19

נמנוב ניסן
144, 166, 168, 169, 179, 180, 184

נפתלי הרב
62

סודקביץ זלמן
39

סלוין ישראל
136

סלוין לויק
135

סלוין שלום
136

פבזנר הלל
82

פבזנר שלום בער
82, 95, 107, 138

פוטרפס מענדל
166, 167

פישעווסקער יצחק
178

פנאקישווילי אליהו חיים
143

פרידמן אהרן
84

פרידמן דוד
84, 103

פרידמן זושא
84

פרידמן יעקב
84

פרידמן ישראל
84

פרידמן מאיר (מכפר־חב״ד)
84

פרידמן מאיר
84, 85

פרידמן מרדכי
84, 85

פרידמן שלום־שכנא
84, 103

פרלוב דוד
154, 157, 158, 170

פרלוב זלמן
170

פרלוב מרדכי
170, 171

צייטלין העשל
95, 113, 138

קאצ׳ער פניה
62

קוליקוב משה
62

קוק ישראל
39

קיובמן בערל
137

קלמנסון ישראל שמעון
170, 190, 198, 199

קלמנסון שלום מענדל
138

קפלן אלימלך
60

קפלן אריה לייב
3, 60, 61, 63, 64, 66

קפלן משה בנימין
60, 67, 68

קצנלבויגן (קייזן) זלמן
79

קצנלבויגן שרה
81

רבקין יחיאל יוסף
42

רובינסון משה
71, 72, 82, 90, 93, 101

רויטבלט אברהם
182

רייצס שמואל יצחק
188

רסקין יעקב יוסף
137

רסקין מענדל
136

רפופורט הנך
68

שאנוביץ אייזיק
138

שאנוביץ מענדל
138

שטראקס עובדיה
182

שם־טוב אברהם
146

שם־טוב בת־שבע
146

שניאורסון יוסף יצחק
79, 177, 179, 180, 181, 189, 190, 191

שניאורסון לוי יצחק
75, 78

שניאורסון מנחם־מענדל, הרבי נשיא דורנו
4, 9, 10, 11, 191, 192, 197, 198, 200, 201, 203, 205, 208

שפירא לוי יצחק
146

שפירא ליפא
33

מפתח מקומות

אומן
16, 22, 29, 34, 38, 46, 51, 54, 68, 82,
99, 117, 156

ברדיצ'וב
68, 71, 73, 82, 83, 89, 109, 110, 119

ברונואה
77

ביסק
178

ברמין
195

דטרויט
199

דנייפרופטרובסק
75, 76

הומיל
113, 117

וינה
176

זוגדידי
158, 159

זיטומיר
111

חרקוב
33, 52, 54, 65

טביליסי
121, 125, 137

טשקנט
42, 159, 164, 165

כותאיסי
119, 125, 131, 132, 133, 135, 143,
144, 147, 151, 154, 157, 158, 164,
165

לונג איילנד
200

ליובאוויטש
176

למברג
170

לנדסברג
188, 189

לעכפעלד
141, 188, 189

מוסקווה
22, 28, 30, 31, 33, 34, 39, 52, 54, 55,
65, 112, 117, 118, 119, 127, 135,
142, 163, 164

מז'יבוז'
15, 18, 21, 22, 27, 51, 156

מלחווקה
33

ניעצ'ה
81

סחלטובה
127, 152

סטאראדוב
79, 81

סמרקנד
144, 166, 167

עמנואל
189

פאריס
82, 188

פוקינג
176, 179, 180, 188

פערנוואלד
190, 192

פתח־תקווה
189

צ'רניגוב
111

קולאש
154

קייב
55, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68

קיסלובוד
164

קליוולנד
79

קלינצה
81

קראון־הייטס
79

קראקוב
175

קריוואי־רוג
73, 75, 76

קרמנצ'וג
176

ריאון
154, 155, 168